TOPLUMSAL

Tarih

186
HAZİRAN
2009

Göç, Sürgün ve Ulusun İnşası

Fikret Adanır ve Hilmar Kaiser

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TASHİH-İ KARA YAYINCILIK'TAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Tanzimat Döneminde Bir Osmanlı Muhafazakârı:

Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa

Dosya: Selçuk Akşin Somel, Candan Badem, Ebubekir Ceylan, Abdülhamit Kırmızı. Sayfa 60

Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri

Rıfat N. Bali

Dumézil'in Türkiye'deki Kafkasya Çalışmaları

Alexandre Toumarkine

Harput Zindanı ve Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin'in Hapsedilmesi

Necla Arslan Sevin-Veli Sevin

ISSN 1300-7025

Antikçağ'dan 21. yüzyıla: "Kara safra"nın peşinde...

Melankoli

Bunalımın Başkalaşımları

Melankoli
Bunalımın Başkalaşımları
Héléne Prigent

"Kara safra", "acedia", "spleen", nevrasteni, bunalım... Héléne Prigent, Antikçağ'dan 21. yüzyıla birçok adla varlığını sürdüren melankolinin izini sürüyor; bu "kutsal hastalık"ın düşünsel ve sanatsal hayattaki yansımalarını değerlendiriyor: **Melankoli / Bunalımın Başkalaşımları**, antik mezar taşlarından Dürer'in, Valentin'in, Goya'nın, Delacroix'nın, Friedrich'in, Munch'un, Redon'un, Hopper'in, Kiefer'in vb. yapıtlarına uzanıyor; melankoli tarihine ve onunla ilişkilendirilen simgelere ışık tutuyor: Yontular, resimler, gravürler ve fotoğraflar; melankolinin bin bir yüzünü keşfetmek için...

160 sayfa, 15 TL
Çeviren: Orçun Türkay

Genel Kültür Dizisi'nin en yenileri

Darwin ve Evrimin Bilimi - Patrick Tort ▪ **Eski Çin'in Yeniden Keşfi** - Corinne Debaine-Francfort ▪ **Gökyüzü, Düzen ve Karmaşa** - Jean-Pierre Verdet ▪ **Büyük Piramitler / Bir Efsanenin Günlüğü** ▪ Jean-Pierre Corteggiani

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 252 47 00 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪ ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ ▪ http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

TÜYAP

1979 30.YIL 2009

Uluslararası İstanbul Fuarları

tuyap.com.tr

1989

PAGEV®

www.pagev.org.tr

Plast Eurasia® istanbul 2009

19. ULUSLARARASI İSTANBUL PLASTİK ENDÜSTRİSİ FUARI

19 - 22 Kasım 2009

www.plasteurasia.com

Avrasya Ülkeleri Plastik Teknolojisi için İstanbul'da Buluşuyor

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

PAGEV 20

İletişim Sponsoru | TİKA | Destekleyen Kuruluş KOSGEB | Üye Kuruluş IDCA | Üye Kuruluş UFI | TFYD Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği Üye Kuruluş | TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş./FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece

Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 66 98

E-posta:
Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Reklam Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:
Tüyap Adana : tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa : tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır : tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir : tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri : tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Konya : tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun : tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

E-posta:
Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Büyükçekmece, İstanbul

186. SAYIMIZLA MERHABA

Haziran sayımızda dosya konumuz Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa. Bu dosya fikri 23.12.2008 tarihinde Osmanlı Bankası'nın Bankalar Caddesi'ndeki tarihi binasında paşa hakkında düzenlenen bir sempozyumda oluştu. Sempozyumda Akşin Somel, bu sayıdaki dosyada olduğu gibi Namık Paşa hakkında dönemi de değerlendiren bir sunum yapmıştı. Candan Badem ve Ebubekir Ceylan da o gün sundukları tebliğleri genişletip kâğıda döktüler. Toplantıdaki tebliğlere Abdulhamit Kırmızı'nın Paşa'nın vasiyetleriyle ilgili yazısı eklenince dosyayı tamamlamış olduk. Emeklerini bizimle paylaşarak dosyayı oluşturan değerli araştırmacılara teşekkür ederiz. Ayrıca Namık Paşa'nın ailesinden gelen Mukadder Pamir Hanım ve Bülent Bey'in kimi görsel malzemeye ulaşmamızda yardımlarını esirgemediklerini ve resimler hakkında bizi bilgilendirdiklerini buradan duyurmak istiyorum.

Bazı okuyucularımız "neden Namık Paşa dosyası?" diye düşünülebilirler. Şöyle: Erken dönem Osmanlı modernleşmesi hakkında bilinenler, bilinebileceklerin çok az bir kısmı. Namık Paşa'nın doğumu 1804; Mustafa Reşid ve Mehmed Sadık Rıfat paşalar ile yakın yaşlarda. Bu üst düzey Osmanlı bürokratlarının imparatorluğun Batı'ya yönelmesinde kritik kararlar aldıkları veya bu kararların uygulanmasında kritik işler yaptıkları genel bilgisine sahibiz. Ama bu kararlar nasıl oluştu, hangi tartışma süreçlerinden geçildi, bu tartışmalardaki gruplar kimlerden oluşuyordu vs. gibi sorulara doyurucu cevaplar vermekten uzağız. Şahsen bu sayıda hazırladığımız Namık Paşa dosyasının, arşiv malzemesine dayanarak sunduğu olgular ve yorumlardan başka, araştırmacılara erken dönem Osmanlı modernleşmesindeki boşlukları hatırlatmasını da umuyorum.

Dosya dışında Fikret Adanır ve Hilmar Kaiser'in birlikte yazdıkları makaleye değinmek istiyorum. Bu makalede 19. yüzyılın ortalarından 1925 Şeyh Sait İsyanı'na kadar uzanan zaman diliminde göç meselesi ele alınıp ulus-devlet inşasına olan etkisi inceleniyor. Makalenin önemli yanlarından biri, yukarıda bahsettiğim yaklaşık 75 yıllık süreci çok iyi özetleyip Türkiyeli okuyucuya kimi yeni bilgiler verirken, I. Dünya Savaşı öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılanların ve özellikle 1915 Ermeni kırımına giden sürecin anlaşılmasını olanaklı kılması. Böyle de olsa, yazarlar, okuyucunun "1915 öncesinde olanların neticesinde böyle bir kırım zorunluluktur veya normaldir" gibi bir sonuca varmasını amaçlamıyor. Tam tersine, bu makale 1915'te yaşanan vahşetin nasıl planlı ve örgütlü büyük bir kırım olduğunu ve İTC yönetiminin bu işteki sorumluluğunu ortaya koyuyor.

Temmuzda görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 BİLGE KİŞİ, TÜRKÇE USTASI BİR TARİHÇİ
ŞERAFETTİN TURAN
Salih Özbaran

12 KERTENKELENİN İNANILMAZ DEĞİŞİMİ
KADIKÖY (BELEDİYESİ'NİN) TİMSAHLARI
Oğuz Tekin - İnci Türkoğlu

13 KARAGİOZİS USTASI EVGENİOS SPATHARİS ÖLDÜ
Peri Efe

14 TÜRK DENİZ TİCARETİ TARİHİ SEMPOZYUMU-I (İZMİR VE DOĞU AKDENİZ)
Mithat Kadri Vural

16 TÜRKİYE'DE DEVLETÇİ-MİLLİYETÇİ TARİHYAZIMI
Serap Işıkçıus

18 OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖRNEĞİ
GÖÇ, SÜRGÜN VE ULUSUN İNŞASI
Fikret Adanır - Hılmar Kaıser

28 CUMHURİYET DÖNEMİNDE AZINLIK MİLLETVEKİLLERİ
Rıfat N. Bali

34 DUMÉZIL'İN TÜRKİYE'DEKİ KAFKASYA ÇALIŞMALARI
Alexandre Toumarkine

40 TARİH OLMUŞ BİR MESLEK:
BEYOĞLU MUHABİRLİĞİ
Funda Şenol Cantek

47 DOĞU'DA VE BATI'DA MİLLET ANLAYIŞI
Georges Prévélakis

52 KUDÜS HAÇLI KRALI II. BAUDOUIN'İN HAPSEDİLDİĞİ
HARPUT ZİNDANI
Necla Arslan Sevin-Veli Sevin

58 EDİRNE MÜZESİ'NDEN ÜNİK BİR ÖRNEK
AINOS, TANRI HERMES VE BİR AĞIRLIK
Oğuz Tekin

60 GÖLGEDE KALMIŞ BİR OSMANLI DEVLET ADAMI
ŞEYH'ÜL-VÜZERÂ NAMIK PAŞA
Selçuk Akşin Somel

68 KIRIM SAVAŞI ESNASINDA
NAMIK PAŞA'NIN AVRUPA'DA BORÇ ARAYIŞI (1853-54)
Candan Badem

76 NAMIK PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİKLERİ
Ebubekir Ceylan

85 "DÂR-I BEKÂYA İRTİHAL EYLEDİĞİMDE"
NAMIK PAŞA'NIN VEFATI, MEZARI VE VASİYETNAMELERİ
Abdulhamit Kırmızı

92 1949 YILINA AİT CHP BELGELERİNDE
TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ
Hasan İleri

94 KAYSERİLİ İSMAİL HAKKI'NIN DEĞERLENDİRMESİ
Mete Tuncay

06 **BÜYÜKADA'DAKİ RUS ESİR KAMPI**

Edhem Eldem, 22 Aralık 1855 tarihli L'Illustration*'da çıkan Kırım Savaşı'nda esir düşen Rus askerler hakkındaki makaleyi sunuyor.*

40 **TARİH OLMUŞ BİR MESLEK: BEYOĞLU MUHABİRLİĞİ**

Funda Şenol Cantek, 1970'lere kadar İstanbul basınının önemli bir parçasını oluşturan Beyoğlu muhabirliği üzerine yazdı.

47 **DOĞU'DA VE BATI'DA MİLLET ANLAYIŞI**

Georges Prévélakis, milliyetçiliğin Doğu'da ve Batı'da izlediği farklı gelişim çizgisini inceliyor.

58 **AIVNOS, TANRI HERMES VE BİR AĞIRLIK**

Oğuz Tekin, Edirne Müzesi'nde bulunan ve üzerinde Tanrı Hermes şekli olan ağırlığı inceliyor.

94 **KAYSERİLİ İSMAİL HAKKI'NIN DEĞERLENDİRMESİ**

Mete Tunçay, İsmail Hakkı'nın TKP üyeleri Dr. Fuat Sabir ve Süleyman Nuri hakkındaki olumsuz raporunu sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 186 Haziran 2009

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez Can, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Belgin Sunal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
zceler@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Euromat Entegre Matbaacılık A.Ş.
Sanayi Cad. No: 17
PK. 34150 Çobançeşme/ Yenibosna
Tel: (0212) 451 70 70

BASKI TARİHİ
27.05.2009

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

Mebus Dövülür mü?

1 HAZİRAN 1909

TANİN 8656

Geçen Cuma günü balon uçurulması hengâmında Aristidi Paşa namında bir tabip tarafından Üsküp Mebus-ı muhteremi Aleksandr Efendi'ye vaki olan tecavüzkârane muamele üzerine işte şimdi böyle bir sual herkesin dudaklarında deveran ediyor. Vâkıâ bir mebus da insan olmak sıfatıyla sair insanlar gibi şahsı masûn ani't- taarruzdur ve mebus olması dayağa kesb-i istihkak ettiğine delâlet etmez. Fakat Aristidi Paşa'nın – iltibâs mahzurunu izale için daima bu paşayı elyevm Orman Nezareti'nde bulunan zat-ı muhteremden tefrik etmek icap eder – nokta-i nazarına bakılırsa bir adama sıfat-ı mebusiyet inzimam edilince dayak yemesi şart oluyor. Vakanın suret-i cereyanını bizzat Üsküp Mebusu'ndan işittik, verilen tafsilata nazaran bi-çare adamcağız mebus olmaya imiş ne dövülecek ne de sövülecek imiş.

Bakınız bu sergüzeşt-i garip ve esefengiz ne imiş ? Mebus Efendi zevcesi ve kerimesi ile birlikte balonun suûdunu temaşâya gitmiş. Gider a... Merak bu. İlk defadır memleketimizde bu teceddüdü görüyoruz. Bu sebeble kalabalık olması da muhtemel. Bu sırada arkasından dirsekle bir kakma yemiş, zevcesiyle kendi arasına bir şahs-ı ecnebinin mütecavizane ve mağrurane bir vaziyetle sokulduğunu görmüş. Mebus Efendi.

- Efendi neden böyle itiyorsunuz ?

İtâbında bulunmuş.

Bunun üzerine şahs-ı mütecavizin en hassas teli yerinden oynayarak ve izzet-i nefsini pâ-mâl edilmiş addederek :

- Affedersin, efendi değilim, paşayım !

Hitab-ı müftehirânesiyle mukabele etmiş...

- Sen paşa isen ben de mebusandanım.

- Mebus musun ? Al sana !...

"Al sana !" diye bahş ve ihsan edilen şeyin bir yumruk ve tokat olduğunu tasrihe lüzum görmüyoruz. Fakat Paşa hazretleri dayağı kupkuru atmak istemediklerinden bazı lâtif salçalarla tartîb ve tezyin etmişler, tekrarı kaili için değil nakili için dahi mucib-i humret ve hicab olacak müstehcen elfâz da savurup sallayıvermişler. Bu kadar kalabalık arasındaki bu hakaret-i şedideye karşı mukabelede bulunmamak için hayli cebr-i nefs etmiş, zevcesinin, çocuğunun feza' ve figanından çekinmiş, bir heyet-i teşriiye ve kanuniyeye mensup olduğu için mukteza-yı kanununa en ziyade kendi riayet etmesi lâzım geleceğini takdir etmiş, polise müracaat etmiş. Fakat işte o vakit şapa oturmuş. Hiç hatırına gelmemiş ki zabıta memurlarımızın bir kısmı hâlâ adama göre kanunu ölçerler. Paşaya edilecek muamele başka, esnafa edilecek muamele başka. Rütbeler indikçe polisin de unf ve şiddeti artar. Rütbe büyüdükçe itibar ve hürmet çoğalır. Polis "Paşadır ne yapalım" der. Diğer bir polis aynı cevabı verir. Nihayet mebus yine hüviyetini itirafa mecbur olunca polis efendi müşkül mevkide kalmış. "Acaba mebus mu müreccah, paşa mı?" Teamül-i kadime bakılırsa mebus tabiri insanı esfel-i safiline indirecek!.. Fakat on aydan beri büyük bir inkılâb oldu. Mebusluk tedricen yükseldi. Fakat ne miktar yükseldi. Acaba paşalık derecesine kadar irtika etti mi? Polis efendi dehşetli bir muharebe-i ruhiyeye duçar olmuş, nihayet giden ağamız, gelen paşamız darb-ı meselini tahattur etmiş olmalı ki devr-i sabık adamını nazardan ıskat ve mukteza-yı kanunu ifâya şitab eylemiş.

Devr-i sabıkta Fehim Paşa ve emsalinin bu gibi tafra-furûşâne hareketleri pek çok görülüyor idi. Alâ melei'n-nâs erbâb-ı namusa dayak atmak vâki olur idi. Devr-i hürriyette hiç olmasa böyle çirkin şeyler bir daha görülmez diye umuyorduk. Fakat anlaşılan "huylu huyundan vazgeçmez" derler, Aristidi Paşa dayak atmak ve sövmek için mebusluğu sebeb-i şiddet addetmiş. Binaenaleyh mukteza-yı adalet mebus dövmesi hareket-i vâkası için kanunen sebeb-i şiddet addedilmelidir. Garip ve ince bir nokta daha var : Mebus Efendi mebus olduğunu söylemese imiş, belki de kurtulacak imiş. Demek ki Paşa hazretlerinin adaveti ailesiyle beraber balon temaşâsına giden zata değil mebusluğa imiş. Onun kasdı, arzu ve emeli bir mebus dövmek imiş. Diğer taraftan devr-i sabıkta binbaşılıktan paşalığa balon süratiyle suûd etmiş bir zat olduğu da madrûb tarafından beyan edilmekte bulunduğundan devr-i sabıka olan muhabbet-i fevkaladesi ve o devirden ayrılmak sebebiyle hissettiği keder-i azîm sebebiyle devr-i cedidden bu suretle olsun ahz-ı intikam etmiş olduğu varid-i hatır olabilir ise de her hâl ü kârda bu işin de idare-i örfiyece derpiş olunması memuldür.

Abdülhamid'in Koleksiyonu

5 HAZİRAN 1909

TANİN 6002

Noye Fraye Presse Venedikten yazıyor:

Dün buraya Sultan-ı sabık Abdülhamid'e ait levhalar ile zengin bir resim koleksiyonu vasıl oldu. (...) Burada vasi ve tiyatroya müşâbih (benzer) bir bina sergiye müsait olmak üzere intihab edilmiş idi. Sultan-ı sabıkın ne nevi âsâr-ı nefiseye meyil ve rağbeti olduğunu bilmek fevkalade câlib-i merak idi. Molenaer, Bruegel, Van der Neer gibi bazı Hollanda ressamlarının âsârı yanında bir çok da eski Viyana üstatlarının âsârından parçalar bulunuyordu. Hemen on iki kadar Makart'ın kurşun kalem resimleri ve bir o kadar da Monkaci'nin etütleri, bir ihtiyar kadın başı, gayet zarif bir surette tersim olunmuş – Monkaci'nin yed-i marifetinden çıkmış – ve Türk halılarıyla mestur (örtülü) bir sedir üzerinde genç bir kadını musavver (tasvir eden) bir levha, Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina'nın tabii büyüklüğünde resmi, on beşinci asırdan bir tasvir, Van Dyck'nin âsârından bir rahibe başını irâe eden levhanın gayet mükemmel bir kopyası ve pek çok miktarda eski askerlerin portreleri göze çarpıyordu.

Levhalar arasında menşei Viyana olan pek çok resimler bulunuyordu. (....) Hemen tabii denilebilecek büyüklükte ve 1832 senesinde

Waldmüller tarafından tersim edilmiş fevkalade mükemmel bir kadın başı levhasında eski sahibinin ismi bile görülmektedir. Bakır grave koleksiyonu harikulâde zengindir. Bu koleksiyon için ne azim mebaliğ sarf edilmiş olduğu bazı parçaların fiyatlarıyla anlaşılmaktadır. Tabii büyüklükte eski Viyanalı bir kadın başı için 2500 lira-yı Osmani fiyat gösteriliyor. Neer'in resimleri üzerine 100,115 ve 75 lira-yı Osmani yazılmıştır.

12 HAZİRAN 1909

TANİN 0350

Entari İle İlk Sokağa Çıkan

Üsküdar Mutasarrıflığı'nın adab-ı umumiye nokta-i nazarından entari ile sokağa çıkılmasını men ettiği malumdur. Acaba bu ihtarı dinlemeyip çıkan olacak mı ? diye merak ediyorduk.

Aldığımız malumata nazaran yalnız bir kişi eski âdetini bozmaya pek razı olamamış. Kendisini yakalayarak merkeze götürmüşler. Nizamat-ı Zaptiyeye muhalefet gösterdiğinden dolayı yirmi altı kuruş on para ceza-yı nakdi alarak salıvermişler. Bu zatın kim olduğunu sorduk. Hariciye Nezareti mensubininden imiş !

Marş-ı Padişahi

13 HAZİRAN 1909

TANİN 0349

Zat-ı hazret-i padişahiye mahsus olmak üzere şimdiye kadar sanatkâran-ı musiki tarafından tertip ve takdim olunan ve miktarı takriben yüze baliğ olan marşlar miyanında Mösyö İtalo Sloli'nin eseri olan marşın resmi marş olarak kabulü hususuna irade-i seniye sadır olmuştur.

Adana'da İdam

13 HAZİRAN 1909

TANİN 0349

28 Mayıs sene 325 (10 Haziran1909) tarihiyle Adana Vilayeti'nden varid olan telgrafnamede Adana iğtişâşâtı esnasında fiil-i katle cüret eden malum-ül-esâmi on beş eşhasın salben idam olundukları bildirilmiştir.

Hakan-ı mahlûun Cariyeleri

13 HAZİRAN 1909

TANİN 0349

Şimdiye kadar Yıldız'dan Topkapı Sarayı'a nakil olunan cariyelerin adedi 218'dir. Bunların velilerine teslimi için saray-ı hümâyûnda ictimâ eden komisyon tarafından yüz doksanı vasilerine teslim edilmiş ve diğerleri hakan-ı mahlûun mahdumu Abdürrahim Efendi ile hazinedar ustaya ait olduğu anlaşıldığından karar-ı âhire kadar bunların Topkapı Sarayı'ndaki harem dairesinde kalmalarına karar verildiği istihbar kılınmıştır.

Mesirelerde

14 HAZİRAN 1909

TANİ 6003

Kuşdili, Çiftehavuzlar, Fenerbahçesi gibi maruf seyir yerlerinin eyyam-ı mahsusasında (belirli günlerde) teşkil ettiği manzara adab-ı umumiye ile pek kabil-i telif görülemediğinden Üsküdar Mutasarrıflığınca buraları hakkında pek muvafık bir karar ittihaz edildiği memnuniyetle işitilmiştir. Badema bu mesirelerde kadınlarla erkeklere ayrı ayrı günler tahsis olunacak, kadınların bulunduğu zaman erkeklerin bulunmasına müsaade edilmeyecektir. Eyyam-ı mahsusadan maada günlerde herkesin efrad-ı ailesi ile birlikte tenezzüh etmelerine bittabi ses çıkarılmayacaktır. Bu tedbirden maksat münhasıran Cuma ve Pazar günleri o kabil mesirelere tenezzüh için değil "eğlenmek" için gidenlerin ahlak-ı umumiyeye muhalif olarak vukua getirdikleri çirkin harekâta mani olmaktan ibarettir. Binaenaleyh bilumum erbâb-ı haysiyet ve namus şu karar-ı musîbden dolayı izhar-ı memnuniyet ve teşekkür edecektir

Ayvalık Vakası

16 HAZİRAN 1909

TANİN 6004

Evvelki akşamüzeri saat yarıma doğru Ayvalık'ta bir hadise zuhur etmiştir. Bir takım sarhoşlar Osmanlı askerlerinin ve zabitlerinin bulundukları mahalle tasallut ile taş atmaya ve tecavüzatda bulunmaya başlamışlar, hatta silah atmaya dahi cüret eylemişlerdir. Bunun üzerine mukabelede bulunularak mütearrızlardan yedisi cerh edilmiştir. Asakir-i Osmaniye'den bir mecrûh vardır. Mahallince tedabir-i lâzıme ittihaz edildiği gibi vakanın tevessüüne meydan vermemek üzere İzmir'den ve Midilli'den birer bölük asker sevk olunmuştur. Başkaca iki tabur daha i'zâm olunacaktır.

İstanbul Köpekleri

22 HAZİRAN 1909

TANİN 0347

İstanbul köpeklerini satın almak üzere evvelce ecanip tarafından bazı müracaat vuku bulmuş idiyse de köpeklerin bu suretle itlâfı münasip görülmeyerek müracaat-ı vâkıaya cevab-ı red verilmişti. Âhiren Şehremanetince ittihaz edilen bir karara göre İstanbul'da bulunan köpekler toplattırılarak hâli (boş) bir adaya nakledilecek ve orada besleneceklerdir. Bunlar öldükçe alınarak derilerinden istifade edileceği gibi cinsleri ıslah olunarak av köpekleri de yetiştirilecektir.

Abdülhamid'in Mezadı

30 HAZİRAN 1909

TANİN 0406

Bir hakan-ı mahlu için bu alemde en müthiş bir şey var ise o da gözü açık iken malının mezat edilmiş olduğunu görmektir.(...)

Yıldız Sarayı'nı idare etmekte olan komisyon bir iki gün zarfında mezkûr sarayda muhafazası masarif-i cesime ihtiyarını istilzam eden kuş, köpek, kedi vesaire gibi zevâid-i mevcudatı satmak üzere bir mezat tertip eylemiştir. (...)

Ankara kedileri, kanaryalar, diğer memalik-i baide tuyur-ı nadiresi, iki üç lira mukabilinde satılmışlardır. Dostlarımızdan şiire fevkalade müptelâ olan birisi iki mükemmel papağanı kırk liraya almıştır. Bunlardan birisinin Marş-ı Hamidiyi taganni etmesi ve diğerinin de daima "Padişahım çok yaşa" duasını tekrar eylemesi bir kıymet-i mahsusayı haiz olduklarına delildir. (...)

Her biri elli liraya mal olan kuş kafesleri on liraya satılmaktadır.

22 ARALIK 1855

BÜYÜKADA'DAKİ RUS ESİR KAMPI

Nisan sayımızda incelemeye başladığımız *L'Illustration* dergisinin 22 Aralık 1855 tarihli ve 669 numaralı sayısında Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili başka haberler de yer almaktaydı. İlk olarak ele aldığımız makale, Fransa'dan İstanbul'a kadar Akdeniz'i aşarak yassı tabanlı gemilerin güvenirliğini ispat etmiş olan ama sonunda İstanbul limanında bordalanarak batan *Cygne* (Kuğu) gemisinin hikâyesini aktarmıştı. Bu sayıda ele alacağımız aynı sayının ikinci bir makalesi ise ucundan da olsa yukarıdakiyle bağlantılıdır. Hatırlanacağı gibi *Cygne* vapuru İstanbul'a vardıktan sonra Osmanlı hükümeti tarafından kiralanmış ve o zamanlar hâlâ sürmekte olan Kırım Harbi'nde esir düşen Rus askerlerinin Kızıl Adalar'daki kamplara nakli için kullanılmaya başlanmıştı. Bu ay ele aldığımız makale de söz konusu esir kampını konu ederek *Cygne* vapurunun öyküsüne bir tür devam oluşturmaktadır.

Gerçi Rus esir kampını konu alan bu uzunca makalenin büyük bir kısmı konudan bağımsız olarak Kızıl Adalar'a, özellikle de kampın bulunduğu Büyükada'ya ve adadaki hayatın tasvirine ayrılmış. Adanın mükemmel havası, adaya tenezzüh için giden kişiler, bunların arasında muhtelif milletlere mensup kadınların hali ve görüntüsü gibi konuyla hiç alakası bulunmayan ama Batılı okuyucunun bitemeyen egzotizm merakını gidermeye çalışan bu tasvirin bazı kısımları gayet yanlı ve naif olmakla birlikte, 19. yüzyıl ortalarında İstanbul adalarının genel havasını vermek açısından ilginçtir.

Makalenin son kısmında ise nihayet başlıkta vaadedilen konu, yani Rus esir kampı ele alınmaktadır. Kırım Savaşı konusundaki bilgilerimizin azlığı düşünülürse, savaşın İstanbul özelindeki bu veçhesini görmek ilginçtir. Makalenin yazarının Fransız ordusunda görevli bir tıp doktoru olan François-Félix Jacquot (1819-1857) oluşu ise ek bir ilgi konusudur. Makalede yer alan üç resmin de yaratıcısı olduğu anlaşılan bu doktor, bu olaylardan kısa bir süre sonra, 1857'de henüz 38 yaşındayken, İstanbul'da tedavi ettiği hastalıkların biri olan tifüsten hayatını kaybedecekti.

İstanbul'da Prens Adaları.

KIZIL ADALAR VE RUS ESİR KAMPI

Yazlık evlerin ve bahçelerin dalgaların aşındırdığı daracık bir toprak parçasını kapıştıkları Kadıköy burnuyla, içinden insan inlemelerinin duyulduğu çuvalların, duvarlarından artık atılmadığı Sarayburnu arasında daralmadan önce, yani İstanbul Boğazı'nın, efsanevi Şark güzellikleriyle ardında başladığı bu boğazdan hemen önce Marmara Denizi'nde neşeli bir takım adalar, serpiştirilmiş gibi durmaktadır. Suyun üzerinde nilüferler gibi uyuyup denizin serinletici esintisi sayesinde yakıcılığından korundukları sıcak Şark güneşinin altında solmadan serpilirler. Bu takımadalar Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a giden gemilerin güzergâhı üzerinde bulunmuyor; barış ve keyfin mekânı olarak ticaret ve iş dünyasının gürültülü akıntısından uzakta, eskiçağda Halkas'ın oğlunun kenti Halkedon'un adını verdiği küçük bir koyun sakin sularında yer alıyorlar.

Prens Adaları (Kızıl Adalar) yedi adettir. Bunlardan biri bilmem hangi şanslı insanın, Türk paşası, Rum veya Ermeni zengini, zevklerini devam ettirdiği, cinsel safalarını sakladığı ve odalıklarından oluşan zarif sürüyü tuttuğu esrarengiz mekândır; çiçek kadar çok kadının açtığı, akşamları rüzgâr kadar inlemelerin duyulduğu, pervasız bir Akteon'un deniz kenarındaki kayaların arasında mavi dalgaların oynaştığı beyaz tenleri görebileceği, kıyıya yakın giden kayıktan ağaçların arasında parlak renkli feracelerin yaprakların titrek örtüsünün arkasından sinek kuşları ve papağanlar gibi gelip gittiklerinin izlenebileceği, cinayetlerden arınmış bir tür yeni Kapri Adası. Geriye kalan altı ada daha az bencil: Toprak alanın, köşkler inşa edenlerin, kokular,

hava ve çiçekler ise onlardan zevk almak isteyenlerin oluyor. Beyoğlu ve İstanbul'un kibarları yaz boyunca buraya sayfiyeye gelir, sonbaharın sonuna kadar kalırlar. Kuru ve sivri kayalardan oluşan bazı adacıklar ise gökteki kuşlara, kıyılarına şiddetle vuran dalgalara ve deniz kabuğu toplayan balıkçılara kalıyor.

Prinkipo, Oxeia, Nikandro, Halki, Antigoni, Proti ve Platea,[2] işte Kızıl Adalar'ın yedisinin kulağa bu denli hoş gelen isimleri. Bunlar Sorrento'daki gibi denizin mütemadi darbeleri altında her gün dik ve kızıl yarlara dönüşen yüksek adalardır. Bu alçak falezlerden hemen sonra yokuş azalarak hoş kokulu ve yüksek süpürgeotlarıyla, yeşil ağaç kümeleriyle, servili yollarla kaplı dağın yamaçlarında, kadife üzerindeki altın pullar gibi güneşin ışığında parıldayan evler serpiştirilmiş. Tepelerin bazılarında manastırlar bulunuyor; deniz kıyısında bir sürü şirin köy yer alıyor; ağaçların arasından ise yamaçlara veya tepelere kurulmuş köşkler görünüyor. Heybeliada'da sevimli bir Türk köyü bulunuyor, yanında kışlası ve hünkâr kasrı. Padişahın her yerde köşkleri ve sarayları bulunuyor: Kâğıthane'de, Göksu'da, bütün deniz sahillerinde, bütün güzel vadilerde... Abdülmecid de bunlara her gün bir yenisini ekliyor, ama babasının büyük ahşap yapılarının yerine taş ve mermerden o kadar süslü, o kadar karışık, o kadar çetrefilli, bir türlü tarif ve tasnif edilemeyen, biraz rokoko, biraz Rönesans, biraz İtalyan, biraz Arap işi, biraz Bizans ve eskiçağ tarzında inşa edilmiş ve Horatius'un *Ars Poetica*'sının başında yer alan ve bütün yağmalarına rağmen gene de karakterli ve özgün bir tarafı olan o canavara benzeyen sarayları tercih ediyor. Adaların en büyüğü ve en çok gidileni olan Büyükada'nın ucunda yer alan küçük bir kasaba, dar kıyı şeridine yayıldıktan sonra dik yamaçları çevreleyen bir korniş gibi yer alan evlere doğru tırmanıyor. Ağaçlarla iç içe rengârenk evler, girintili çıkıntılı cumbalarıyla ve ortaçağ şatolarının duvarlarına yapışık ve su birikintisinin üzerine doğru uzanan kulecikleri gibi uzanan üst katlarının çıkıntısıyla çok hoş bir etki bırakıyor. Kasabada özel meskenler, Doğu'ya has sadelikteki pansiyonlar ve yüksek fiyat karşılığından nispeten rahat edilebilen oteller var. Vezüv'den Napoli'ye bakar gibi Büyükada'nın İstanbul'a bakan yamacından insan dünyanın en büyüleyici manzaralarından birine tanık oluyor. Bu harikalara baktıkça, Lamartine'in *Doğu'ya Seyahat*'inde neden "Herhangi bir şeyi bu muhteşem ve zarif yere benzetmek kâinata hakarettir," diye haykırdığını anlıyorum. Bu yamaçta, başta iki binadan oluşan ve bahçesinde heykellerle Malta'da işlenmiş vazolardan oluşan bir orman bulunan muhteşem Giacomo Villası olmak üzere kuzeybatıya bakan en güzel evler yer almaktadır. Daha yeni inşa edilmiş olan bu villada ev sahibiyle zarif ev sahibeleri tarafından misafir edildik.

Yazın sıcak günlerinde ada tahta pancurlarının, İran veya ipek perdelerinin, pencereye asılan samandan yapılmış ince hasırların arkasında uyukluyor. Fakat akşam olup da esinti serinlemeye başlayınca, Avrupa sahillerinin ardında batan güneşin kızıl ışınlarıyla Bitinya'daki Olimpos Dağı'nın (Uludağ) karlı tepelerine vurunca, birden kasabanın evlerinden ve Avrupa ile Asya'dan gelen vapur ve kayıklarının içinden rengârenk Türk, Ermeni, Rum, Peralı kadınlar, sarıklı ve kürklü erkekler, uzun ipek püsküllü fes giymiş adamlar, üzerlerinde işlemeli yelekle beyaz etekli kişiler, hatta parıltılı altınla canlı renklerin arasında koyu bir leke hissi veren Paris modasını takip edenler sahile doğru akın ediyorlar. Bu insanlar güneşe göre çok daha tatlı zevkler sağlayan ay ışığını tercih ediyorlar. Kahvehanelerdeki ışıklar bakır kapkacağın ve nargilelerin billurunda yansıyıp parlıyor; birdenbire Türklerin pek mahir oldukları küçük fişeklerden biri hem hafif, hem parlak bir şekilde yanıveriyor ve âşık çiftlerin mahremiyet aradıkları ücra köşelere kadar karanlığı o garip ışıltısıyla aydınlatıveriyor. Diğer bir tarafta ise bir grup Türk kadınıyla yanlarındaki pembe yanaklı besili çocuklar, yere serilmiş halıyla yastıklara yerleşmişler; önlerinde şekerlemeler, birçoğunun kırmızı dudaklarıysa kokulu bir dumanla tüten bir çubuğun kehribar marpucuna yapışıyor. Sırtında papazlarınki gibi uzun bir yakalığın eklendiği sarkık kollu bir tür palto olan feraceye sarılmışlar; yün veya ipekten feracelerin kumaşında herhangi bir desen yoksa da renkleri gayet yumuşak, gayet taze, gayet canlı. Böylece giyinmiş bu kadınlara baktıkça insanın aklına sokağa serpilmiş bir lale bahçesi geliyor. Açık renk tülden yapılmış kıskanç yaşmak ise sanıldığı gibi ciddi bir gardiyan olmadığı gibi, birçok şeyi gösterebiliyor: Simsiyah bademgözler, tabii olarak mükemmel şekli kalemle daha perçinleşen bir kaş, Paris'teki kızların kalkık burnu ne kadar tahrik ediciyse, bir o kadar asil ve en güzelinden hafifçe kemerli bir burun...

Önden yırtmaçlı olup erkek sabahlığı gibi üst üste getirilerek kapatılan feraceler bazen ya cilveyle ya da kazayla açıldığında, gizemin daha da meraklı yaptığı gözlere beyaz bir tülle hafifçe örtülmüş ve yüzün saklanışının tam aksine hiç saklanmayan heybetli bir göğüs ilişebiliyor. Müslümanların en çok sevdiği şekil olan güneşe benzetilmiş elmaslı broşlar altın ve gümüş pullarla bezeli ipek bluzun üzerinde parıldıyor; beli zengin bir kemer sarmış; gayet geniş bir pantolon bacakların üzerinde dalgalandıktan sonra çıplak baldırın üst tarafına kadar iniyor. Sarı deriden bir çizme, bacağı bol bir şekilde kavrıyor; ayakta ise sadece parmakların sokulduğu yerden tutan topuğu açık sarı bir terlik bulunuyor. İşte kadınlar ayakkabılarının son parçası olan bu terlikle gayet becerikli bir şekilde yürüyorlar ve bir eve veya camiye girdiklerinde sokağın kiriyle ve çamuruyla İran veya İzmir halılarını kirletmemek için ayaklarından çıkarıyorlar. Ermeni kadınları Türklerden ayırt eden daha açık renkli yaşmaklarıyla daha koyu feraceleri ve siyah ayakkabıları. Acaba basit bir tülden ibaret yaşmak, kocaların daha az kıskanç olduklarına mı, yoksa kadınların daha süslü olduklarına mı delalet? Bilemiyorum. Şu da bir gerçek ki, Ermenilerin yaşmakları hatları saklamayıp teni daha beyaz gösteriyor, dolayısıyla da daha çok merak uyandırmaya ve bakışları bu hoş yüzler üzerine daha uzun çekmeye yönelik bir yeme benziyor. Bu gizem taklidi aklımıza Napoli'deki küçük dei Sangri kilisesindeki *Pudicizia* (İffet) heykelini getirdi. Gerçekten de Tanrı'nın evine

Adalarda keyif.

sokulabilecek en az iffetli heykellerden biri bu olsa gerek.[3] Rum kadınları ise her geceki şölene kendi güzelliklerini katıyorlar. Giysileri az çok Avrupa, veya daha doğrusu Batı tarzındadır, ama neredeyse İspanyol tarzında siyah bir *mantilla* (şal) giyiyorlar, ya da gür saçlarının lülelerine karışmış bir şekilde başlarının etrafına hafif bir kumaştan yapılmış ve etrafında her türlü renk ve şekilde süslerle işli bir yemeniyi saçlara takılmış çiçeklere benzeyecek şekilde sararlar. Rum kadınları eskiçağdaki güzelliğinden ve düzgünlüğünden bir şeyler korumuş, ama bu antik güzellik biraz sertleşmiş ve vahşileşmiş. Bunlar, Kithira (Çuha) adasının korularını terk edip ıssız plajların zeytinliklerine taşınmış, kocaları eskiden tabiat, sanat ve felsefede olsun, zevkte olsun, her türlü güzelliğin âşığı iken artık korsan ve eşkıya olmuş kadınlardır. En son olarak da Peralılar, Kızıl Adalar'ın renkli topluluğunun içinde Avrupa'yı temsil ediyorlar. Bunlarınki şüpheli bir zevkle bozulmuş Fransız modaları, güneyli kadınların bayıldıkları renk cümbüşü, sabahtan itibaren geniş fırfırların yersiz sergilenişi... Günün erken saatlerinde ipekten kaşmire, tülden mücevhere bütün süslerini takıp takıştırmış böyle bir kadını görünce, insan aslında önceki gün süslenip de geceyi dışarıda geçirdikten sonra sabahın köründe evine dönüyor olduğunu düşünmek isteyebilir.

Erkekler konusunda size ne diyeyim? Hemen hemen hiç; bir tek şu var ki, özellikle Türklerde kadınlar genellikle yalnızlar, kocalarıysa başka bir yerde. İnsan neredeyse bu kadar hoş kadınlara sahip olmayı hak etmediklerini düşünecek hale geliyor ama aslında biliyoruz ki bu çekici yaratıklar fiziki aşkla tapılabilecek bir güzelliğe sahiplerse de hemen hemen hepsi bir evi zekâlarıyla, hoş sohbetleriyle, hafif ama zarif sözleriyle tatlandırmaktan acizdirler. Sizin ülkenizde insan eşiyle birlikte yaşar; Türk ise eşinin yanında yaşar. Her millet kendine göre haklı. Hâlâ çapkın hisleri olan bir koca, ama daha çok taze bir âşık bir grup kadın için özel bir serenad verdirtebiliyor: Dört-beş çalgıcı, sevgilinin kutlamak istediği kadınların etrafında yarım daire olup yerlerini alıyorlar ve bu açık hava orkestrası konsere başlıyor. Biri cırlak bir klarinet çalıyor; diğeri borusu üzerindeki bir delikten değil de ucundan üflenen kamıştan bir flütü yanlamasına tutarak kullanıyor; bir üçüncüsü küçük bir viyolonsel gibi kucağında tuttuğu bir saza yayını sürtüp duruyor; nihayet bir diğeri de ıslak başparmağıyla, bileğiyle, hatta dirseğiyle kullandığı bir darbukadan çok çeşitli sesler çıkarıyor. Arada sırada çalgıcılardan biri orkestraya garip, eğitimsiz, vahşi, cırlak, vurgulu, uzatmalı, titrek, baslardan en tiz seslere yükselen sesiyle bazıları anlaşılır ve ilginç olan ama bütünü bildiğimiz hiçbir şeye benzemeyen seslerden oluşan bir şarkıyla eşlik ediyor.

Bütün bu insanlar kahvehanelerde veya sokağa bakan dükkânlarda bir şeyler yiyip içiyorlar. Fakirler fukara kazanında kaynamış bir mısır koçanıyla yetiniyor; iki kuruşluk kahve fincanı da herkesin ulaşabileceği bir şey; diğerleri ise bademle doldurulmuş bir tür şeker sucuğu olan rahat lokum, yapış yapış ve yağlı baklava, iki kuruşluk kaymaklı dondurma, veyahut kokulara bürünmüş bir tür pirinç kremasından yapılan peynir olan muhallebi yiyorlar.

En aç olanlar, koyun etiyle pişirilip, top top edilip yaprağa sarılan pirinç olan pilava saldırıyorlar; ayrıca da bir tür yeldeğirmeni gibi eğimli kayışlardan oluşan bir kubbe sayesinde kendi kendine dönen dikine bir şişe geçirilmiş etten ince dilimler kestiriyorlar. Zaten Büyükada'da neredeyse düzgün Avrupai yemeklerin çok pahalıya yenebileceği oteller de var.

Kızıl Adalar'da eski usul zevk ü sefa hâkimse, sağlık da gayet yerinde. Burası hem Kythira, hem Epidauros;[4] Anakreon, mısralarını okuyarak zengin olurdu, ama Hipokrat herhalde açlıktan ölürdü. Hastalar buraya temiz ve canlandırıcı olup fazla da tahrik edici olmayan bir hava teneffüs etmeye geliyorlar; burada isyan eden iktisat sakinleşiyor, taşkınlıklar azalıyor, üzüntüler yok oluyor, zayıflar güçleniyor, hastalığın vücutta oluşturduğu çukur ve çizgiler, Doğuluların pek meraklı oldukları ve güzelliğin önşartı olan yağla dolmaya başlıyor, vs. vs. Bu mucizelerle ilgili söylediklerime inanmalısınız, zira benim Kızıl Adalar'da sağlık evim, lokantam veya pansiyonum yok.

Bütün bu sahneler daha çok adanın Asya'ya doğru uzanan ucunda ve İstanbul'a bakan yamaçlarında yer alıyor. Daha tenha olan ve güneydoğuya bakan ters tarafta sadece kızıl tarlarla biten epeyce ağaçlı yamaçlar bulunuyor. Oraya sadece sevgilisini veya üzüntülerini düşünmek isteyen hayalciler gider. Burada bir de Rus esirlerinin kamplarının çadırları yer alıyor. Arada sırada dağdan inen rüzgâr onlara bitkilerin kokularıyla birlikte adadaki şarkılardan esintiler getirebiliyor; ama her gece uykuya dalarken esas dinledikleri, denizin gürültüsüyle rüzgârın ağaçlardaki uğultusudur. Bir tarafında zevk ve dertsiz eğlenceleriyle hürriyeti yaşa-

yan, diğer tarafta ise esaret, üzüntü ve pişmanlık dolu bu ada, gerçekten de büyüklükleri ve kayıplarıyla, şanıyla ve hiçliğiyle, muzafferlerin marşları ve anaların gözyaşlarıyla bilinen savaşın bir sureti gibi: Horatius'un dediği gibi, *bellaque matribus detestata*.[5]

Büyükada'daki Rus esir kampı ekim [1855] ortalarında kuruldu. Falezlerin biraz üzerlerinde, çalılıkların arasında ve ağaçların altındaki yerleri beyaza çeviren iki grup çadırdan oluşuyor. Kampın birkaç dakika mesafesinde, resimde de görünen büyük ahşap bir yapı küçük bir koyun dibinde yer almakta ve buraya iletişimi ve iaşeyi sağlamak ve İstanbul'daki hastanelere yollanacak olan hastaları taşımak için her iki günde bir vapur yanaşıyor. Bu yapıdaki yirmi yataklı ve gereken ilaçlara sahip dispanserde Doktor Morazzani yönetiminde hastalar, normal dispanserlerdeki kendi askerlerimizle aynı hizmeti görüyorlar. İdare ve Rusların gardiyanlığını üstlenen dört birliğin subayları da bu binada bulunuyor; binada ayrıca esirlerin dua edebilecekleri bir Rum kilisesi var. Oymalı ve yaldızlı eski ahşap işleri ve Cimabue[6] zamanında yapılanların pek ötesine geçmemiş olan sanat ve tekniğiyle, eski aziz resimleriyle bu küçük bina gayet ilgi çekici.

Sayıları üç bine yaklaşan Rus askerleri, adanın güney tarafında dolaşmakta serbestler. Fakat kasabaya ulaşmaları nöbetçiler kordonuyla engellenmektedir. Söz üzerine esir olan[7] subaylar ise adanın her tarafına gidebildikleri gibi kasabada rahat evlerde ve yazın dolu olup kışın sinek avlayan ve kendileri için kiralanan bir otelde yaşıyorlar. İdare kendilerine elzem mobilyayı sağlayıp, kendi subaylarımıza olduğu gibi günde bir buçuk tayın vermektedir. Hükümet ayrıca düşük rütbeli subaylara 100 franklık, yüksek rütbelilere ise bunun iki misli kadar bir maaş vermektedir. Bu sonuncular dört kişidir: İki binbaşı, bir yarbay ve bir fırkateyn kumandanı. Düşük rütbeli subaylar altmış kişidir.

Esir Rus askerlerin iaşesi ilk önce Fransız askerlerininki üzerinden hesaplandı. Bunlar esir olmaktan çok birer kişidir ve askerlerin masasında eşit yer ve yemekleri vardır. Fakat kısa bir zamanda Rusların büyük iştahını ve yeme kabiliyetini hesaba katmak lazım oldu. Kuzey adamlarının midesi bol ve zengin bir gıda almak zorunda. Dolayısıyla Fransız askerlerine verilen 750 gramlık ekmek hakkını bir kiloya çıkarmak gerekti. Hastanelerimizde Rusların büyük iştahına daha önce tanık olmuştum ve kendilerine her zaman bizim milletimizin askerlerinden daha fazla katı gıda ve alkol vermişimdir.

Rus esirler gayet munis insanlar. Hastanemde yüzlercesine bakmış biri olarak onları inceleme fırsatım oldu. Rus subayları eğitimleri bakımından bizimkilerden üstünlerse de, askerleri tam tersine daha az disiplinliler ve özellikle daha az ahlaki hassasiyete ve düşünsel meraklara sahipler. Kısacası daha az düşünüyor ve hissediyorlar, ama fiziki acıya daha dayanıklılar. Yirmi kadar Rus esiri üzerinde önemli ameliyatlar gerçekleştirdim ve bunların çoğu evlerine Fransız silahlarıyla parçalanmış ve Fransız elleriyle kurtarılmış olarak döneceklerdir. İtaatli, otoriteye karşı çok saygılı ve kendilerine iyilik edenlere karşı minnet dolular. Bütünü kurtarmak için parçayı feda ederek onları parçalayan şu elleri kaç kere öptüler! Rusların arasında dini duygular çok gelişmiş ve insan saygısı ise hiç yok. Dualarını muntazam bir şekilde ve neredeyse Müslümanlar gibi birçok selamlama şekliyle gerçekleştiriyorlar. Tanrı'ya güven dolular ve her şeyi kendisine bağlayarak hep aynı şekilde cevap veriyorlar: Allah'a şükür, iyi gidiyor. Allah'a şükür, cevapları hep Allah'a şükür'le başlıyor. Pek de haklılar ve kanlı bir ameliyat neticesinde onları ölümden her kurtardığımda ben de Ambroise Paré gibi diyorum ki: "Yaralarını ben sardım, Tanrı onları iyileştiriyor".

Doktor Félix Jacquot[8]

Büyükada'da Rus esir kampı. Doktor Jacquot'nun krokilerinden.

DİPNOTLAR

1 Yunan mitolojisinde Artemis'i banyo alırken gözetlediği için Tanrıça tarafından geyiğe dönüştürülen ve kendi köpekleri tarafından öldürülerek cezalandırılan bir avcı.

2 Sırasıyla Büyükada, Sivriada, Tavşanadası, Heybeliada, Burgazada, Kınalıada ve Yassıada.

3 Napoli'de Sansevero Şapeli olarak bilinen ve Sangro ailesi tarafından inşa edilen kilisede Antonio Corradini tarafından 1751'de yapılmış olan İffet (*Pudicizia* veya *Pudizia*) heykeli, Raimondo di Sangro'nun genç yaşta vefat eden annesi Cecilia Gaetani dell'Aquila d'Aragona'nın mezarının üstünde yer almaktadır. Bu heykelin özelliği, kadının giysisinin içini tamamen gösteren bir tülden ibaret oluşudur.

4 Kythira (Çuha Adası) âşıkların ve zevkin adası olarak bilinirdi. Mora'da yer alan Epidauros ise, Tıp Tanrısı Asklepios'a adanmış tapınağıyla Yunan tıbbının merkezi olarak bilinmekteydi.

5 "Ve anaların nefret ettikleri savaş".

6 Giovanni Cimabue adıyla bilinen Cenni di Pepo. 13. yüzyılda Floransa'da yaşamış Rönesans öncesi bir ressamdı.

7 Yani kaçmayacaklarına söz vermiş olan.

8 François-Félix Jacquot (1819-1857), Fransız ordusunda doktor binbaşı olarak görev yapmış, 1855'te Kırım Savaşı münasebetiyle İstanbul'a gelmiş ve hastanelerde çalışmıştı. Savaştan az zaman sonra, 1857'de tifüs hastalığına yenik düşerek hayatını kaybetmişti. *Expédition du général Cavaignac dans le Sahara algérien : en avril et mai 1847 : relation du voyage, exploration scientifique, souvenirs, impressions, etc.*, Paris, Gide et J. Baudry, 1849 ve *Du typhus de l'armée d'Orient*, Paris, 1858 başlıklı eserleri bulunmaktaydı ("Nécrologie", *Gazette médicale d'Orient*, c. 1, 1857, s. 152).

BİLGE KİŞİ, TÜRKÇE USTASI BİR TARİHÇİ

ŞERAFETTİN TURAN

Şerafettin Turan: "Tarihin tarihçinin tekelinde olmadığına katılıyorum. Tarih hakkında başka alanlarla uğraşanlar da konuşabilirler; ancak hadlerini bilerek. Öğrendikleri birkaç tümceye dayanarak hüküm vermeye kalkmayarak. Oysa Türkiye'de artık akademik tarihçiliğe tepeden bakan, ancak tarihçi olmayan, buna karşın medyayı da yanına alarak ünlenmiş kişiler çoğaldı."

Şerafettin Turan

SALİH ÖZBARAN

"Bir kişinin yaşadığı ülkeye karşı olan borcu nasıl ödenir?" diye sormuş Yavuz Ercan ve ardından hemen yanıtını vermiş: "Prof. Dr. Şerafettin Turan gibi" olunarak. Profesör Ercan, bir görgü tanığı olarak, öğrencilik ve akademik yaşamı boyunca yüreğinde taşıdığı duyguları paylaşma isteğiyle, bir söyleşi kitabı için" kendisinden istenen birkaç sayfada, her zaman aydınlık fikirlerinden yararlandığı öğretmeni için seslendirmiş bu övgü dolu sözcükleri. Başkaları da ortaya dökmüşler benzer duygularını, bilimsel takdirlerini, şükran borçlarını. Onlar kadar şanslı olmamakla birlikte ve Ankara'dakilerin, özellikle de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışmış olanların yakaladıkları fırsatlardan uzak kalmakla beraber, bu çok değerli bilginin özellikle Osmanlı tarihine ve tarihçiliğin çağdaş görüntülerine ilişkin yazdıklarını ve bazen söylediklerini yakalamaya çalıştığımı ve onu yakından tanımış olmanın mutluluğunu yaşadığımı, yaşamakta olduğumu derin bir saygıyla, zevkle ve onurla dile getirmek isterim.

1963 yılı başlarındaydı sanırım, üniversite bitirme tezim için İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışırken ilk kez görmüştüm Şerafettin Turan'ı. Arşivi kendilerine adeta yurt edinmiş olan Cengiz Orhonlu ve Halil Sahillioğlu gibi İstanbul'daki tarihçilerin yol göstermeleriyle belgeleri okumaya çalışırken onun yardımseverliğiyle de tanışmıştım. O zamanlar pek ölçemediğim bilge kişiliğini, kibar davranışlarını ve mükemmel bir öğretmenin sevecenliğini yıllar sonra, mesleğimin içinde ilerlemeye çalıştığım zamanlarda daha iyi anlayabilecektim. Zamanla, Osmanlı tarihiyle ilgili ve benim üzerinde çalıştığım süreç ve konuları aydınlatıcı yazılarını kullandım; kimi seminer ve toplantılarda görüşme fırsatları yakaladım ve kendisini uzaktan gıptayla izledim. İstanbul Üniversitesi'nden ayrıldığım ve Ege Üniversitesi'ne naklen atandığım 1979 yılına kadar kendilerinden çok yararlandığım zamanları ve Cengiz Orhonlu gibi çokyönlü ve Osmanlı kaynaklarına hâkim bir tarihçinin öğretmen-öğrenci ilişkileri kadar arkadaşlık içinde geçen günleri, kuşku yok ki unutamam. Ancak özellikle, andığım bu yıldan itibaren tarihçiliğin sorunlarına, öğretimine ve felsefesine daha rahatça el atmaya çalışırken, Şerafettin Turan'da yansıyan niteliklerin daha fazlasını keşfetmeye başladım. Bu konularda, hatta lise tarih öğretiminde yaşanan sorunlar üstünde durmaya başladığımda, sanki bana örnek olan kişiyi uzaklardan görür gibiydim. 15. ve 16. yüzyıllar üstünde çalışmaya başlamış olan bir tarihçinin yüzyıllara uzanan süreçlerden toplayıp getirdiği bilgilerin 20. yüzyıl tarihine nasıl temel oluşturduğuna ve bu bilgilere çağdaş uygarlığın verilerini nasıl ekleyebildiğine tanık oldum. Bugün, 2009 yılı başlarında ve 84 yaşına ulaşan bu deneyimli tarihçinin, kültür adamının, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir vatandaşının ve Atatürk devrimlerine içten inanan bir yurttaşın Türk ve dünya tarihçiliğinde ne denli mümtaz bir yer tuttuğunu çok daha iyi, daha bir bilinçle görebiliyorum. Cumhuriyet tarihini işlerken Osmanlı geçmişini iyi analiz etme gereği duyan ama gereksiz yere Osmanlı övgüsüne kaçmadan mesleğini yapan bir tarihçi yaşıyor günümüzde, önümüzde, aramızda.

ÖRNEK BİR YAŞAM İÇİNDEKİ BİLGE KİŞİ

Bir yüksek lisans öğrencisinin İzmir'den kalkıp Şerafettin Turan'ın kapısını çalmasıyla başlayan süreç sonunda hazırlanmış olan bir kitabın, yani *Tarih Yaşanmış Hayattır*'ın sayfalarını açmadan önce yığınla soru sorulabilir. Bu kitabın, en azından benim gözümde, tarihçiliğimizin 20. yüzyıl ortalarından 21. yüzyılın şu başlangıç yıllarına uzanan sürecinde çok derin izler bırakan bir bilge kişinin yaşadığı zamanı, mesleği açısından sorgulayabilecek ve sorularıyla yönlendirebilecek bir çalışma olup olmadığı merak edilebilir. Lisansüstü çalışma aşamasında olan bir öğrencinin, işin başında, bir ödev hazırlamaya kalkıştığında "Şerafettin Turan'ın tarihçiliğimizdeki yerini doğru ve gerçek değerini vererek yorumlayabilmek için daha yolun ne kadar başında" olduğunu düşünmekten kendini alamaması gibi bir şüphe belirtmesi de, ayrıca kuşku yaratabilir. Nitekim bu söyleşi kitabının içine dalıp büyük bir tat alarak okuduğunuz sırada, Şerafettin Turan'ın sözleri yansıtılırken onun da canını sıkacak hataların yapıldığını (kimi son eklerin pek çok yerde ayrışmış olarak yazıldığını, zabt ü rabt'ın "zabtü rapt" biçiminde verildiğini, vekayinüvis kelimesinin "vakainüvist" olarak yinelendiğini ya da Haremeyn-i Şerifeyn'in "Haremeyn-iş-Şerefeyn" olarak tekrarlandığını) gördüğünüzde tarihçi olduğu kadar dil ustası olan bir bilgin adına üzüntü duyabilirsiniz.

Ancak arkasında, böyle bir işe atılmanın ciddiyetine inanan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanlığı'nın olduğunu öğrendiğinizde ve kitabın her sayfasına serpiştirilmiş olan çok aydınlatıcı bilgi ve anılarla karşılaştığınızda ne denli doğru bir iş yapıldığını anlayabilir, kuşku yerine, harcanan emek için şükran ifadesi gerektiğini teslim edebilirsiniz. 1925 doğumlu olan Şerafettin Turan'ın kitaplarında okumadığınız ya da yakınındayken duymadığınız yorumlar, öyküler ve eleştirilerle karşılaştığınızda bilgi haznenizin genişlediğini fark edebilir, yakın geçmişte yaşananlardan Osmanlı tarihinin ilk yüzyıllarına uzanan süreci usta, mütevazı, bilge ve dil duyarlılığı olan bir tarihçiden izleyebilirsiniz. Hele hele günümüzdeki tarih yağmacılığı da düşünüldüğünde, bu mesleğin, sorumluluk duyularak yapıldığında ne denli çekici olduğunu yakalama fırsatının bulabilirsiniz.

TARİHÇİLİĞİN OLGUNLAŞMIŞ BİR ÖYKÜSÜ

Erciş doğumlu ve Van-Muş ekseninde bir ilkokul öğretmeni olan Hasan Bey'in ve "annem, annem, ah annem" diye özlediği Gülizar Hanım'ın oğlu Şerafettin Turan. Zorlu ve kimi zaman yoksul geçen günlerinde dil ve tarih tadını ailesinden ve çevresinden almış. Doğu Anadolu'nun cumhuriyet ile nasıl bilinçlendiğine tanık olarak gelmiş Gazi Eğitim Enstitüsü'ne; kendisi için yeni bir besin kaynağı olan öğretmenlerle tanışmış orada. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında Etnografya Müzesi'nde çalışmış, kendisi için gurur verici yıllar geçirmiş; Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e naklinden önceki yıllarında kaldığı yeri "korumak, temiz tutulmasını sağlamak ve gelen ziyaretçileri bilgilendirmek" ile görevlendirilmiş.
İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinin VII. defterini 1951-54 yıllarında doktora çalışması yaparak akademik dünyanın içine girmiş Turan; Osmanlıların ilk yüzyıllarıyla daha yakından tanışırken dil çalışmalarının da temellerini atmış. Ardından, doçentlik çalışması için Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki taht kavgalarını konu olarak seçmiş, yerli olduğu kadar yabancı kaynaklara da dayandırdığı bu soruna sadece siyasal bir tarih olarak bakmadan, toplumsal ve ekonomik yanlarını irdelemiş, "muhteşem" sultanın temsil ettiği bir trajediyi dile getirmiş. Tarihçiliğin daha ziyade 1960'lı yıllarda benimsemeye başladığı ve tabanını genişlettiği yaklaşımların -kendisinin de vurguladığı gibi Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık gibi tarihçilerle açılan ufukların- genişletilmesinde çok büyük rol oynamış. İtalyanca bilgisiyle de Venedik, Napoli, Vatikan arşiv ve kitaplıklarından ve A. Bombaci gibi İtalya'nın öncü tarihçilerinin dostluklarından yararlanarak Osmanlı-İtalya ilişkileri ve Osmanlıların Akdeniz'de yayılmaları üstüne -Osmanlı kaynakları eşliğinde- keşfettiği bilgiler ve getirdiği yaklaşımlar tazeliğini ve öncü niteliğini günümüzde de korumaktadır.
Şerafettin Turan'ın gerek Dil ve Tarih-Coğrafya çerçevesinde, gerekse İstanbul Üniversitesi bağlamında dile getirdikleri, özellikle Enver Ziya Karal, Şinasi Altundağ, Afet İnan gibilerin tarihçilikleri hakkındaki yorumları, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen gibilerin milliyetçi ve Turancı akımlara yakın duruşları ve öncü çalışmaları, bütün bunlardan da önce komünistlikle suçlanıp fakülteden atılan Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif ve Pertev Naili hakkındaki değerlendirmeleri, bir sürece tekrar bakma olanağı sağlıyor. Ve Turan, günümüzde daha da büyük müdahaleleri içeren değişikliklerin tarihçesini şöylece sıralıyor: "Ancak 12 Mart'tan sonra üniversiteleri siyasal etkilerle 'zabt ü rabt' altına alma anlayışı gelişti. Bundan Dil ve Tarih de etkilendi. Üniversite Yasası'nı değiştirme girişimleri oldu. 3750 sayılı yasa geldi... Hele 12 Eylül'den sonra, bilinçli bilinçsiz kadrolaşma hareketleri fakülteye en ciddi darbeyi vurdu; tabii bütün yüksek öğretim kurumlarına da. Bu uygulama, pek çok üniversitede olduğu gibi durumun, anlayışın değişmesine yol açtı. İleriye gidişi durdurdu."
"Nasıl oldu bu değişme ve gerileme?" diye soruyor Şerafettin Turan ve daha da acıklı bir hale gelen tabloyu, muhakkak içi sızlayarak şöylece anımsıyor, anımsatıyor: "Yapı değişti... YÖK'ün getirdiği yapıyla ve her şeye dışarıdan müdahale edilir oldu. Sonra, program değişiklikleri oldu. Fakülteden sıkıyönetim yasasına dayanarak hocalar uzaklaştırıldı. Arkasından fazla ders parası için fazla öğrenci alma yoluna gidildi. Öğrenci sayısının artması ve ders yükünün artması, üniversal anlayışla bağdaşmayan, üniversitedeki eğitim ve öğretimin kalitesini düşüren, yeni yayınlara ve araştırmalara olanak vermeyen bir büyük yanlış..."
Şerafettin Turan'ın TRT'deki çalışmalarını, Kültür Bakanlığı'ndaki müsteşarlığını, Türk Dil ve Türk Tarih Kurumu üyeliklerinde üstlendiği görevleri, "Aydınlar Dilekçesi" üstüne yorumlarını, kültür tarihi üstüne verdiği eserleri, beş ciltlik *Devrim Tarihi*'ni, Atatürk ve İnönü ile ilgili kitap ve çalışmalarını ve daha pek çok konuyu ilgiyle, heyecanla ve tabii derin düşüncelere kapılarak izliyorsunuz bu söyleşi kitabında. Onlardan söz etmek bu yazının boyutunu aşıyor; 20. yüzyılı konu edenlerin duyarlılığını ve ilgisini bekliyor.

YAŞANMIŞLIKTIR TARİH

Şu yaşadığımız günlerde, -politikadan beslenen ve yayılmasını "medya" olanaklarıyla sağlayan, hatta temelleri yıllar önce atılmış olan Osmanlı özlemi yaratma çabası içinde bulunan tarihçilik yaygarasının egemen olduğu şu günlerde- Şerafettin Turan gibi tarihçilere gerçekten ihtiyaç duyulmaktadır, duyulmalıdır. Cumhuriyetin kazanımlarını yadsımayan, onları rahatlıkla sindiren ve geliştiren tarihçilerin Osmanlı süreçlerine yaklaşımları da önyargılardan uzak kalabiliyor, Şerafettin Turan örneğinde olduğu gibi. Gerek tarihçiliğin evrensel ölçülerde kat ettiği mesafeler, gerekse emperyalizmin emelleri karşısında dik duran oluşumlar düşünüldüğünde, tarihçi Osmanlı öncesi, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti ya da İslam ve daha geniş dünya tarihi üstüne yaptığı incelemelerde, tarihçiliğin aldığı yolu, elde ettiği kazanımları yadsımamalıdır. Kendisi için olmazsa olmaz sayılan kaynakları, belgeleri okuyup yansıtabilen, eleştirel gözle bakmasını bilen ve evrensel kuralları göz ardı etmeyen tarihçi ancak mesleğini temsil edebilen bir kişi olabilir, Şerafettin Turan örneğinde olduğu gibi. Türkiye'de yetişmiş bir aydın, dünyaya açılabilmiş bir bilgin. Sözcüğün tam anlamıyla çağdaş bir tarihçi. Onun ağzından, adeta süzme diyebileceğim sözcüklerle, şu uyarılarıyla bitirmek istiyorum yazımı; o denli güncel ve o denli bilimsel açıklamalarıyla: "Tarihin tarihçinin tekelinde olmadığına katılıyorum. Tarih hakkında başka alanlarla uğraşanlar da konuşabilirler; ancak hadlerini bilerek. Öğrendikleri birkaç tümceye dayanarak hüküm vermeye kalkmayarak. Oysa Türkiye'de artık akademik tarihçiliğe tepeden bakan, ancak tarihçi olmayan, buna karşın medyayı da yanına alarak ünlenmiş kişiler çoğaldı. Bana bile resmi tarihçi deyip geçiyorlar. Ben resmi tarihçiysem, onlar gayri resmi tarihçi olarak bulabiliyorlarsa eksikliklerimi bulup ortaya çıkarsınlar ve eksiklikleri tamamlasınlar diyorum ben. Eleştiri de yapılır; ama kendi görüşlerini tek doğru olarak gösterirlerse bu doğru bir yaklaşım olmaz. Ne bilim adına ne de tarih adına... Yaşanmışlıktır tarih, yaşanmışlık."

* *Tarih Yaşanmış Hayattır: Şerafettin Turan ile Söyleşi* (hazırlayan: Alev Gözcü), İzmir: Şenocak Yayınları, Aralık 2008, 439 sayfa.

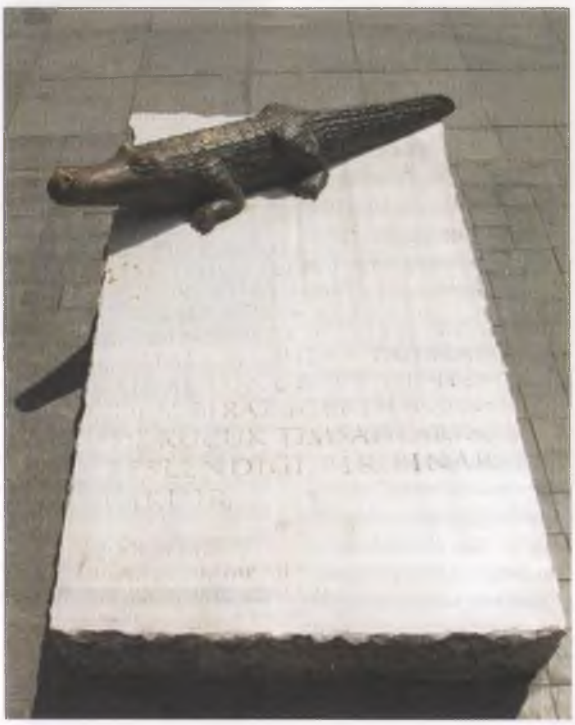
KERTENKELENİN İNANILMAZ DEĞİŞİMİ

KADIKÖY (BELEDİYESİ'NİN) TİMSAHLARI

Eski Yunanca "κροκοδειλους μικρους", çoğul, eril ve akusativ olarak kullanılmış olup "küçük kertenkeleler" anlamındadır. Eski Yunancada κροκοδειλος / κροκοδιλος kelimesinin sürüngen olarak birkaç anlamı vardır, ancak buradaki anlamı kertenkele olup İngilizcedeki karşılığı "lizard"dır ve timsah ile ilgisi yoktur.

OĞUZ TEKİN - İNCİ TÜRKOĞLU

Kadıköy'de çarşı içindeki bir kavşakta yer alan "sokak anıtı düzenlemesi" hakkında daha önce de bir eleştiri yayımlanmıştı;[1] ancak bir yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen Kadıköy Belediyesi eleştiriyi dikkate almamış ve herhangi bir düzeltme girişiminde de bulunmamıştır. O yazıda, seçilen ve sergilenen sikke mülajlarının (biri hariç) Kadıköy ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı, Türkiye sınırları dışındaki Dyrrhakhion ile Istros antik kentlerine ait olduğu belirtilmiş, Kadıköy'ün antik dönem tarihine sikkeler yoluyla yapılan referansın yanlışlığı vurgulanmıştı.
Bu yazıda ise, aynı yerde bulunan bir başka hataya daha dikkat çekmek istiyoruz. Mermer bir blok üzerinde bulunan bir timsah heykeli ile Strabon'dan alıntı yapılan şu cümleye yer verilmiştir: "Pontos'un ağzında, Megaralılar tarafından kurulmuş Khalkedon ve bir köy olan Khrysopolis ve Khalkedonlar Tapınağı bulunur; ve denizden biraz içerde içinde küçük timsahların beslendiği bir pınar vardır."
Bu mermer blok üzerindeki timsaha bakan ve yazıyı okuyan kişi, antikçağda Kadıköy (Khalkedon) veya civarındaki bir pınarda timsahların yaşadığını düşünecektir. Tıpkı ilk eleştiri yazımızda olduğu gibi bu "bilgilendirme bloğu" da ne yazık ki yanlıştır.
Kadıköy'de timsahların yaşadığı "bilgisinin" doğruluğunu araştırmadan, konunun uzmanlarının fikrini almadan, söz konusu heykel grubunu Kadıköy'ün en işlek sokaklarından birinin tam orta yerine koymanın yanlış bir uygulama olduğu açıktır.
Bu yanlışın geçmişi, Strabon'un *Coğrafya* (*Geographika*) adlı eserinin Türkçe çevirisine dayanmaktadır.[2] Türkçe çeviri şöyledir: "...Bu son ülkede, Pontos'un ağzında, Megaralılar tarafından kurulmuş Khalkedon ve bir köy olan Khrysopolis ve Khalkedonlar tapınağı vardır; ve denizden biraz içerde içinde küçük timsahların beslendiği bir pınar vardır."
Ancak, çevirinin doğrusunun şu şekilde olması gerekirdi:[3] "...Bu son memlekette, Pontos'un ağzında, Megaralılar tarafından kurulan Khalkedon ile bir köy olan Khrysopolis ve Khalkedon (Khalkedonluların) Tapınağı yer alır; ve denizin biraz yukarısındaki topraklarda, küçük kertenkelelerin beslendiği Azaritia adlı bir pınar vardır."
Orijinal metinde Azaritia olarak geçen ama Türkçe çeviride adı yer almayan bu pınar, olasılıkla Khalkedon'un şehir merkezinden uzakta ama yine de kentin egemenlik alanı içinde kalan bir yerde olmalıydı. Strabon'un *Coğrafya*'sında yer alan eski Yunanca "κροκοδειλους μικρους", çoğul, eril ve akusativ olarak kullanılmış olup "küçük kertenkeleler" anlamındadır. Eski Yunancada κροκοδειλος - κροκοδιλος[4] kelimesinin sürüngen olarak birkaç anlamı vardır, ancak buradaki anlamı kertenkele olup İngilizcedeki karşılığı "lizard"dır[5] ve timsah ile ilgisi yoktur. Ayrıca, antik Khalkedon ve civarı, iklim ve ekolojik koşullar nedeniyle timsahların yaşamalarına uygun bir bölge değildir. Sonuçta, Strabon'un *Coğrafya*'sındaki eski Yunanca "krokodeilos" sözcüğü "krokodil" ile ilişkilendirilip Türkçeye ve hatta İngilizceye timsah olarak çevrilmiştir.
Bu çeviri hiç sorgulanmadan, doğruluğu tartışılmadan olduğu gibi alınınca, ne yazık ki, Kadıköy ile ilgili başka Türkçe yayınlara da yanlış olarak aktarılmış[6] ve nihayette kertenkeleler timsaha dönüştürülerek Kadıköy'ün orta yerine kadar getirilmiştir!

Kadıköy Belediyesi'nin yaptırdığı "Küçük Timsah" ve Strabon'un metninin çevirisi.

DİPNOTLAR

1 Oğuz Tekin, "Kadıköy'deki Sokak Anıtları: Kalkhedon ve Sikkeleri", *Toplumsal Tarih* 161 (Mayıs 2007), s. 8-9.

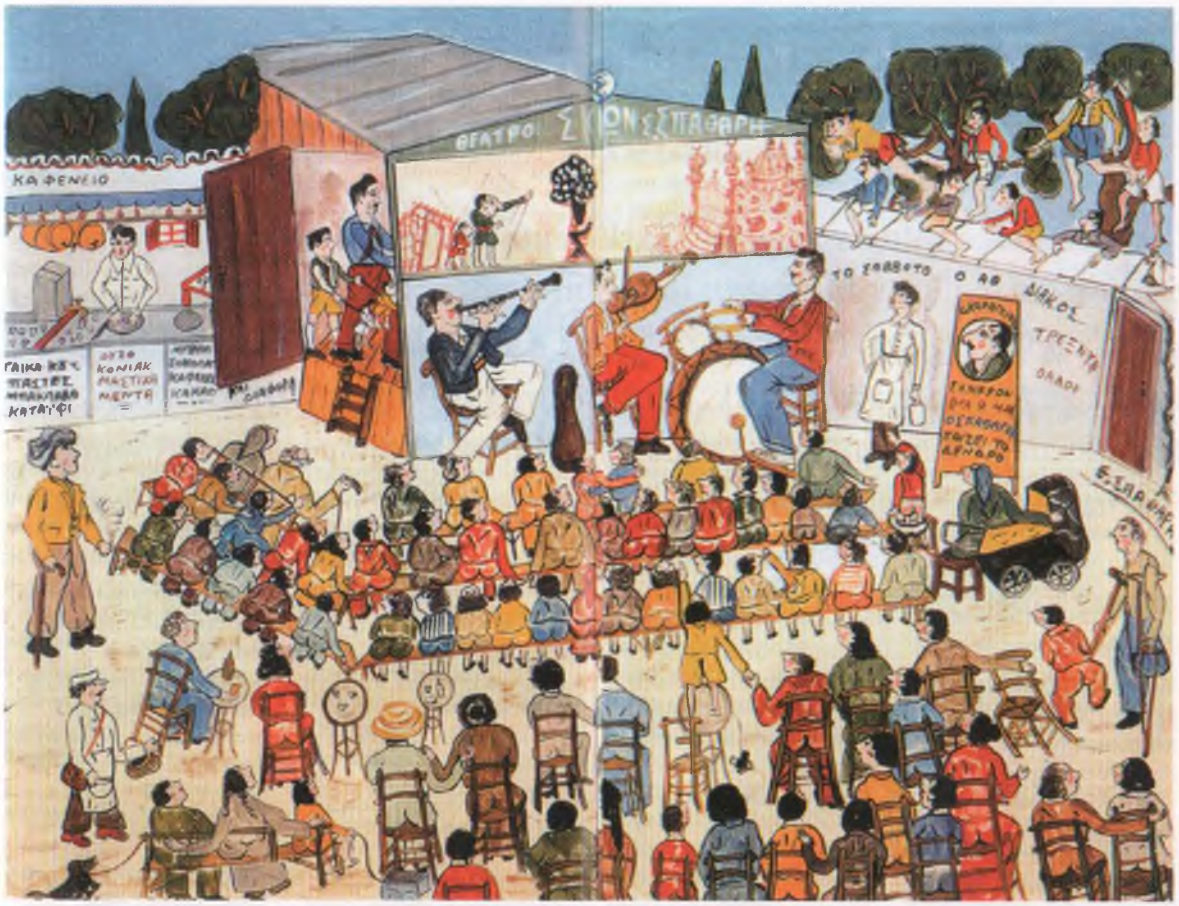
2 Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*, (çev. A. Pekman) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993: Kitap XIV.4.2. Çeviri, şu yayınlar temel alınarak yapılmıştır: H.L. Jones, *The Geography of Strabon*, cilt V (3. baskı) ve cilt VI (2. baskı), Londra, 1954 ve 1950 ile A. Tardieu, *Geographie de Strabon*, cilt II ve III, Paris, 1873 ve 1880.

3 Strabo, *Geographica*, (ed. A. Meineke), Leipzig, Teubner, 1877; *The Geography of Strabo*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press-Londra, William Heinemann Ltd., 1924. Eski Yunancadan İngilizceye yapılan çevirilerde de bu hata görülmektedir.

4 *H.G. Liddell-R. Scott, A Greek English Lexicon*, Clarendon Pres, Oxford, 1996: bkz. κροκοδειλος.

5 *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, New Revised Edition, 1996, bkz. "Lizard".

6 Müfid Ekdal, *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 3. Ekdal'ın, timsahların Mısırlılar tarafından bu bölgeye getirildiğine ilişkin iddiası ise üzerinde durmaya değecek bir önem arz etmemektedir.

Evgenios Spatharis'in fırçasından bir Karagiozis gösterisi.

KARAGİOZİS USTASI EVGENİOS SPATHARİS ÖLDÜ

Ya su re Spathari me ton Karagiozi su! (Karagiozis'inle çok yaşa bre Spatharis!)

PERİ EFE

Yunanistan'ın en önemli gölge ustalarından olan Evgenios Spatharis 3 Ocak 1924'te Kifissia'da dünyaya gelir. Babası Yunanistan'ın büyük Karagiozis ustalarından Sotiris Spatharis'tir. Oğul Spatharis Karagiozis oynatmaya 1942'de babasının yardağı olarak başlar. Babası Sotiris Spatharis anılarında, 1947'de hastalanıp artık Karagiozis oynatamayınca oğlu Evgenios'un onun yerine geçtiğinden, kendisinin de onun yardağı olduğundan, bazen keyfi yerine gelip Karagiozis oynatmaya başladığında Evgenios'un buna çok sevindiğinden bahseder. Ve binlerce tasvir, alet edevat ve perdeyi evlerde, tiyatrolarda, hastane ve okullarda Karagiozis oynatsın diye bir miras gibi oğluna bıraktığını yazar.

Evgenios Spatharis başladığı mimarlık eğitimine Alman işgali sırasında devam edemez. Savaş sonrasında dekorcu ve oyuncu olarak çalışan Spatharis çok sayıda klasik Karagiozis oyununu plağa alan ilk ustadır. 1960'lardan itibaren 15 oyun kaydeder ve oyunlarını televizyonda da oynar. Çok sayıda ödülü de olan Evgenios Spatharis 1958 yılında Maroussi'deki evinde karısının da büyük katkısıyla Spatharis Gölge Tiyatrosu Müzesi'ni kurmaya başlar. Perdesini sadece Yunanistan sınırları içinde değil yurtdışında da defalarca kurar. Karagiozis'iyle birlikte gerek Amerika kıtasında gerekse Avrupa'da, Kahire ve İskenderiye'de özel gösterimler yapar ya da festivallere katılır. Ayrıca eğitim amaçlı gezileri de vardır, en son 2004 baharında Fransa'da genç sanatçılara gölge tiyatrosu üzerine eğitim vermiştir.

Baba ve oğul Spatharisler Karagiozis tasviri hazırlıyorlar.

Evgenios Spatharis aynı zamanda bir halk ressamıdır. Çok sayıda çocuk kitabı da resimleyen Spatharis, resimlerinde "Yunanlılık" öğesini hemen her konuda kullanır; Karagöz sahnelerinden, estetiğinden ve renklerinden çok etkilendiği görülür. Tıpkı gölge perdesindeki tasvirler gibi resimlerindeki figürler de çoğunlukla profilden çizilmiştir ve renklendirme de tasvirlerinkini çok andırır. Ressam Yannis Tsaruhis, Sotiris Spatharis'in anılarına yazdığı önsözde, Evgenios Spatharis'in ressamlığı için "katışıksız" kelimesini kullanır.

Bu kısa anma yazısını Sotiris Spatharis'in anılarında yer alan, Karagiozis'i ile yaptığı konuşmasındaki gibi bitirelim: Ya su re Spathari me ton Karagiozi su! (Karagiozis'inle çok yaşa bre Spatharis!)

TÜRK DENİZ TİCARETİ TARİHİ SEMPOZYUMU-I (İZMİR VE DOĞU AKDENİZ)

Dokuz Eylül Üniversitesi, 7 Mayıs 2009'da "Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu" başlığıyla İzmir'de bir toplantı düzenledi. Üniversitelerden ve araştırma kurumlarından 17 bilim insanı, Türkiye'nin yakın ve uzak deniz ticaret tarihini ele alan bildirileriyle sempozyuma katılarak, deniz ticaretinin toplumların tarihinde oynadığı rolü irdelediler. Sempozyuma Dokuz Eylül Üniversitesinden başka Uludağ, Marmara, Bilkent, Mersin, Ege ve Piri Reis üniversitelerinden bilim insanları katıldı.

MİTHAT KADRİ VURAL

Batı Anadolu kıyıları tarih boyunca önemli bir ticari canlılığa sahne olmuştu. Özellikle İtalyan şehir devletlerinin aracılık ettiği ticaret sayesinde Doğu'ya ait mallar Akdeniz kıyıları üzerinden Batı'ya taşınıyordu. Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupa'da kapalı ekonomik yapının güç yitirmeye başlamasıyla Doğu-Batı arasındaki ticari etkinliklerde önemli bir artış meydana gelmişti. Bütün bunlar İzmir ve civarındaki limanların yeni bir sürece girmesine ortam hazırlıyordu. Sempozyumda bu konu üzerine sunulan bildirilerden ilki, "Akdeniz Dünyasında Levant Ticareti" başlığıyla Prof. Dr. Şerafettin Turan'a aitti. Turan, sunumunda Bizans döneminden itibaren Akdeniz'de denizciliği ele aldı ve Akdeniz ticaretindeki İtalyan şehir devletlerinin etkinliği üzerinde durdu. Bölgede Bizans İmparatorluğu'ndan itibaren İtalyan devletleri tek taraflı ayrıcalıklar elde ederek bölge ticaretinde etkili olmuş ve bu etkinliklerini Türklerin bölgede egemenlik kurmasından sonra da devam ettirmişlerdi. Ayrıca bölgenin ticari potansiyeli bölge ticaretinde söz sahibi olmaya çalışan devletleri askeri yönden karşı karşıya getirmişti. Bölgede yaşanan ticari canlılığın Beylikler dönemi ve Selçuklu dönemini de içeren şekilde İzmir kentine ve limanına olan yansımaları üzerinde duran Turan, limanın durumu, oluşumu ve gelişimi hakkında bilgi vererek sunumunu bitirdi.

Batı Anadolu kıyılarında yaşanan bu ticari hareketlilik çeşitli liman kentlerinin oluşumuna ortam hazırlamıştı. Zaman içinde ön plana çıkan yerlerden biri de Kuşadası olmuştur. Prof. Dr. Tuncer Baykara, "Kuşadası'nın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Ekonomik Etkenler" başlıklı bildirisinde Kuşadası'nda gelişen ekonomik durum hakkında yeni bilgiler vermiş ve Kuşadası tarihinin önemli noktalarına değinmiştir. Baykara'ya göre, Kuşadası sadace bir iskân yeri değil, aynı zamanda bir liman ve dış ticaret kapısıdır. Bu dönemde çeşitli sebeplerden dolayı gelişen Çeşme-Sakız arasındaki ticari hareketliliğinin Ceneviz etkisinde olması diğer Avrupalı tacirlerin kendilerine yeni liman aramalarına neden olmuştur. Bu arayışların sonucunda Kuşadası'nın önemi artmış ve buraya çeşitli Osmanlı yöneticileri tarafından yatırımlarda bulunulmuştur. Baykara, ayrıca İzmir ile Kuşadası arasında süregelen bir çekişme olduğunu da sözlerine ekledi. 1600'lü yıllarda İzmir'in liman güvenliği için yeni bir kale yapılması 17. yüzyılda Kuşadası limanının İzmir ile olan yarışını kaybetmesine yol açmıştı. Baykara'ya göre, bölgede İzmir limanının ön plana çıkması, İzmir'e bağlı sancakların fazla olması ve limanının korunaklılığıyla ilgiliydi. Dolayısıyla Kuşadası uluslararası liman olma özelliğini 1650'lerden itibaren İzmir'e kaptırdı ve Batı Anadolu'nun bir iç limanı durumuna geldi.

17. yüzyıldan itibaren İzmir limanının bölgede önem kazanmasında İzmir'in hinterlandının geniş ve ekonomik potansiyele sahip olması başlıca etkendi. Prof. Dr. Özer Ergenç'in "Ankara Merkezli İç Kuzey Batı Anadolu Sof Üretim Merkezi'nin Değişen Dış Bağlantıları ve İzmir" başlığı altındaki tebliği bu tezi güçlendiren bilgiler veriyordu. 16. yüzyılda Ankara-İzmir ticari ilişkileri İzmir denizciliği bağlamında önemli bir yere sahipti. Ayrıca Osmanlı ekonomisinde tiftik keçisinin önemi ve dış tacirlerin buna olan ilgisi bilinmektedir. Özer Ergenç ilk olarak sof kumaş ticareti hakkında son derece kayda değer bilgiler verdi. Sonuç olarak Ergenç, İzmir limanının hinterlandının Ankara'ya kadar uzandığını ve bu bağlantının sof üretiminden kaynakladığını belirterek, İzmir ile Ankara arasındaki bu ticari bağlantının Ankara'ya İngiliz, Fransız ve Hollandalı tacirlerin gelip yerleşmesine yol açtığına ve buna bağlı olarak da Ankara'da Levanten kültürünün oluştuğuna dikkat çekmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da yaşanan sanayileşme sürecinin etkileri ekonomik yönden Osmanlı Devleti topraklarında hissedilmeye başlanmıştı. Bu durum hem Batı ile yaşanan ticari etkinliklerin artmasına hem de Osmanlı kıyı kentlerine yoğun bir Levanten göçünün gerçekleşmesine neden olmuştu. Kısaca bütün bu gelişmelerden etkilenen limanların başında, İzmir limanı gelmekteydi. 19. yüzyılda İzmir limanındaki gelişmeleri ise Doç. Dr. Abdullah Martal, "19. Yüzyılda Ege Bölgesi'nde Deniz Ticareti ve Sanayileşme" başlıklı bildiriyi sunarak ortaya koydu. Martal'a göre, bu dönemde İzmir'in liman kenti olarak önem kazanmasında dört önemli tarih dikkat çekiyordu. Bunlar 1838, 1866, 1876 ve 1884 tarihleri idi. Baltalimanı Anlaşması ile İzmir'in ticareti dörde katlanmıştı. 1866'da Aydın-İzmir-Kasaba hattının devreye girmiş olması, 1876'da rıhtımın işletmeye açılması, 1884 yılı deniz ticareti ile ilgili çok önemli kararların alınması ve deniz komisyonu oluşturularak bu konuda atılımların gerçekleştirilmesi,

İzmir'in dünya liman kenti haline getirilmesi açısından son derece önemli dönüm noktalarıdır. Ayrıca Abdullah Martal deniz ticareti ile bölgede yaşanan sanayileşme çabaları arasındaki bağlantılara dikkat çekerek bu konuda önemli bilgiler verdi. 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile İngiliz tüccarlara tanınan geniş ayrıcalıklar Osmanlı ile İngiltere arasında gerçekleştirilen ticaret hacmini büyük oranda artırmıştı. Bu oranın artmasının İzmir limanına da ciddi yansımaları olmuştu. Bunun yanında yabancı tüccarların ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak İzmir'e gelip yerleşmeleri toplumsal ve kültürel yaşam üzerinde de tesirler yarattı. Osmanlı hükümetinin yaptırdığı nüfus sayımına göre, 1880'lerde 208 bin olan şehrin nüfusunun 52 bini yabancı uyruklulardan oluşmaktaydı. Prof. Dr. Şerife Yorulmaz ise "Levant Şirketi'nden İzmir'e İngiliz Tüccar Kolonisi" başlıklı bildirisinde, İzmir'de etkisini artıran Levantenlerin ekonomik ve kültürel yaşama olan katkıları üzerinde durdu. Şerife Yorulmaz öncelikle İngiltere'nin yükselişi ve Osmanlı-İngiltere arasındaki ticari faaliyetlerin dayanakları üzerinde durup, bunlara bağlı olarak da İzmir'in yükselişini ele aldı. Levant Company şirketi örneğinden yola çıkarak 1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması ve 1861 Ticaret ve Seyrü Sefain Anlaşması çerçevesinde İzmir'in yükselişini değerlendirdi.

İzmir limanının tarihi ile ilgili bir başka tebliği ise Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Elemanı Alev Gözcü sundu. Dünyayı saran 1929 ekonomik bunalımı, çoğu ülke gibi, Türkiye'yi de her alanda etkilemişti. Buhranın İzmir deniz ticaretine ne gibi olumsuz etkilerinin olduğunu, "Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında İzmir Limanı" adlı tebliğinde Alev Gözcü istatistiki verilere dayanarak ortaya koydu. Bildiri, 1929 dünya ekonomik bunalımı sırasında İzmir limanından yapılan ihracatın ciddi oranda düştüğünü gösteriyor ve bunun nedenleri, yaşanan düşüşün bölge ekonomisi açısından olumsuzlukları üzerinde önemli bilgiler veriyordu.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye üzerinde de etkili olmuştu. Savaş şartları ülkeyi her alanda önü alınmaz bir değişime sürüklemiş, bu da savaş ekonomisi sürecini başlatmıştı. Denizaltı savaşlarıyla askeri gemiler kadar ticari gemiler de tehlike altına girmişti. Savaş yıllarında İzmir ve İstanbul limanlarında büyük bir hareketsizlik olduğu gibi, ticaret durgun, limanlara gelen gemi sayısı çok düşüktü. Denizlerde büyük tehlikelerin olması, İzmir'e 1939'da bir tek Alman gemisinin uğramaması neticesini doğurmuştu. Diğer ülkelerin gemileri de hemen hemen aynı durumdaydı. 1938 yılında Almanya'ya 243 milyon liralık ihracat yapılabilmişti. Bu rakam bir yıl sonra 12,7 milyon liraya düşmüştü.

Sempozyumda, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Limanı" başlıklı tebliğinde Doç. Dr. Kemal Arı verdiği bilgilerle İkinci Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı ticari felcin İzmir limanına olan yansımalarını net bir biçimde ortaya koydu. İtalya'nın savaşa girmesi, İzmir limanının hareketliliğine büyük bir darbe indirmişti. Böyle olunca da Akdeniz'de büyük bir tehlike meydana geldi. Bu gelişmeler Türkiye'nin ihracatına büyük bir darbe indirmişti. İzmir'den aşağı Türk sahillerindeki liman ve rıhtımlar arasında yapılan gemi seyrüseferi durma noktasına gelmişti.

İzmir ve Batı Anadolu limanlarının deniz ticareti tarihi ile ilgili yukarıdaki bildiriler dışında, sempozyumda denizcilik ve deniz ticareti ile ilgili önemli bildiriler de sunuldu. Bunlar arasında dikkat çekici olanlardan bir tanesi, Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nun "Hint Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (16-19. yüzyıllar)" başlıklı tebliği oldu. Konu İzmir ağırlıklı olunca, Yusuf Oğuzoğlu İzmir'den Hint-Asya'ya açılan deniz yolu ticareti hakkında değerli bilgiler verdi. Neticede Fırat-Basra, İran-Diyarbakır ticaret yolunun önemini ve bunların İzmir kentiyle ve liman ile ilişkilerini anlattı. Ayrıca Antep, Birecik, İskenderun ve Payas arasında Fırat nehri üzerinden yapılan taşımacılıkla ilgili Halep evkaf defterleri ve Antep sicilleri üzerine yaptığı çalışmaların sonuçlarını aktardı. Yusuf Oğuzoğlu'nun vurguladığı diğer önemli bir nokta da, coğrafi keşifler sonucu Doğu Akdeniz ticaretinin öneminin azaldığı yönündeki genel kanının yanlış olduğu, aksine gelişim sürecinin devam ettiği yönündeki tespit oldu. Doğu Akdeniz ticaretinde yaşanan gerilemenin en önemli nedenlerinden biri Süveyş Kanalı'nın açılmış olmasıdır, buna bağlı olarak Oğuzoğlu'nun verdiği bilgiye göre kanalın açılması Halep'teki ticari faaliyetlerde eskiye oranla on kat azalmaya yol açmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk'ün Türkiye'de denizcilik tarihi üzerine sunduğu bildiri bu alanda yapılmış çalışmalarla ilgili zihin açıcı nitelik taşıyordu. Murat Koraltürk, "Biz ne kadar denizciyiz?" sorusunu sorarak, "Gemi Nostaljisinden Bilimsel Araştırmalara Türkiye Ticaret Denizciliği Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme" başlıklı bildirisini sundu. Resmi ve sivil (ticari) denizcilik olarak ikiye ayırdı denizcilik tarihini. Koraltürk'e göre, bizde denizcilik tarihi aynı zamanda bahriyenin tarihiydi. Süreç incelendiğinde, bu gayet doğaldı. Osmanlı muharip bir devletti ve donanma çok önemliydi. Türk modernleşmesinde bahriyenin büyük tesiri olmuştu ve günümüz denizciliğinin temelini askeri denizcilik atmıştı. Koraltürk'ün belirttiğine göre, denizcilikle ilgili tarihçilik bizde Osmanlı döneminde başlamıştı. 1913'te *Bahriye-i Ticaret Salnamesi*, 1914'te *Şirket-i Hayriye* adlı eserler, 1915'te ise yine bu konuyla ilgili makaleler yayınlanmıştı. 1937'de Türk Deniz Ticareti konusu ile ilgili çalışmalar yapılıyordu. Sivil denizcilik tarihi ise bizde, ulaştırmayla temellendirilmişti. Koraltürk, sunumunun devamında sayıca pek fazla olmasa da son 20-25 yılda denizciliğimizle ilgili neler yazıldığı konusunda bilgi verdi. 1980'lerden günümüze konuyla ilgili yapılan tezler ve bunların nitelikleri hakkındaki tespitlerini aktardı. Prof. Dr. Salih Özbaran[1] ve Prof. Dr. Cengiz Orhunlu[2] gibi bilim adamlarımızın 1980'lerden önce sivil denizcilik tarihi açısından önemli bilgiler derlediklerini aktaran konuşmacı, bunların dışında genellikle deniz tutkunlarının meraklarından kaynaklanan bazı eserler yazıldığını vurguladı. Sonuç olarak sivil denizcilik konusunun Türkiye'de çalışılması zor bir alan olduğunu belirten Koraltürk, bu alandaki çalışmaları artırmak için tarihçilerin özendirilmesinin yanı sıra müze konusunda da duyarlı olunması, deniz müzesi, donanma müzesi gibi müzelerinin yaygınlaştırılması gereği üzerinde durdu.

Bu bildiriler dışında Cevat Ülkekul "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın Sonunda İzmir Limanı ve Ticari Etkinliği", Ali Rıza İşipek "16. ve 20. Yüzyıllar Arasında Tekne Tipolojisinin Gelişimi ve Deniz Ticaretine Etkileri", Necmettin Atken "Türklerde Posta Gemileri ve Posta Taşımacılığı", Rasim Ünlü "Deniz Ticareti Tarihimizde Şehit Turgut Reis", Lütfi Sancar "Foça ve Foça'nın Deniz Ticareti'ndeki Rölü", Doç. Dr. Mustafa Daş "Ortaçağda Foça Şap Madenlerinin Cenevizliler Tarafından İşletilmesi", Sadık Kurt "Başlangıçtan Günümüze İzmir Körfezi'nde Yolcu ve Eşya Taşıyan Kuruluşlar" adlı bildirileri sundular.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÖĞRETİM ELEMANI

1 Salih Özbaran bu konuda çeşitli araştırmalar yapmış, birçok dergi ve sempozyumlara da çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur. Bunlardan biri için bkz: S. Özbaran, "Osmanlılar ve Deniz", *Türkler ve Deniz Sempozyumu (Bahçeşehir Üniversitesi- 6-7 Ekim 2005) Bildiriler*, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yay., İstanbul, 2007.

2 Bkz. Cengiz Orhunlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, 1970, c. 34, sayı: 134.

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİ-MİLLİYETÇİ TARİHYAZIMI

12 Mayıs'ta, Beyoğlu'nda bulunan Kara Kedi Kültür Merkezi'nde Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cemil Koçak, Türkiye'de "Devletçi-Milliyetçi Tarihyazımı" başlıklı bir konferans verdi. Organizasyon, "Irkçılığın olmadığı bir dünya mümkün" sloganıyla ortaya çıkan "Irkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De!" girişimi tarafından düzenlendi.

SERAP IŞIKÇIUS

Ülkemizde ve dünyada milliyetçiliğin ırkçılıkla bir tutulmaması gerektiği, milliyetçiliğin ırkçılık içermediği ve hatta Türkiye'de ırkçılık olmadığı son zamanlarda giderek yaygınlaşan bir düşünce. Vatanseverlik ve milliyetçilik adına yapılan bu söylemlerin sahipleri ve bu kanının yanında yer alanlar geçmişle ve tarihleriyle ne kadar ilgililer? Ulaştıkları bilgiler ne kadar objektif? Bugünü dünle desteklemek hepimizin zaman zaman başvurduğu bir yol mu? Bu yargı ve sorulardan hareketle yaptığı konuşmada bize aktarılan tarih bilgisinin niteliğini sorgulayıp, tarihin alan itibariyle bilgiye ulaşılmasının zor bir konu olduğunu söyleyen Cemil Koçak, tarihçilikte bilgi kaynakları sınırlı ve erişilmesi zor olduğu için, bildiklerimizin olan bitenin yalnızca bir kısmı olduğunu ve dolayısıyla geçmişin karanlık taraflarının bulunduğunu belirtti. Koçak, tarihi yalnızca bizim bildiklerimiz olarak algılamaktan sıyrılıp, edindiğimiz bilgide eksik kısımlar var mıdır, sorusunu sormak ve eğer varsa bunu nasıl anlayacağımıza dair yol göstermek gerektiğini söyleyerek, elimize geçen tarihsel bilgilerin büyük kısmının iktidarlar tarafından bırakıldığını ve doğası gereği her meseleye sübjektif yaklaşan iktidarın kaydettiği gerçeklerin eksik bırakılmış veya çarpıtılmış olduğunu hatırlattı:

"Örneğin Roma'da köle isyanlarını araştıran bir tarihçinin bulabileceği çok bilgi vardır. Ama bizler bu ayaklanmalar hakkındaki bilgileri ancak Roma iktidarının gözlüğünden görebiliriz. Bilgiyi yazıp muhafaza edebilen gruplar iktidar sahipleridir. Kölelerin ise bize bıraktığı hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla Roma'daki köle isyanlarına ne kadar objektif yaklaşırsanız yaklaşın, hangi siyasi patikadan değerlendirirseniz değerlendirin, bilgi kaynaklarınız sınırlı kalır."

İktidarın kendi mekanizması içinde kirlettiği bilgiyi, alanı itibariyle kaynağa bağımlı olan tarihçinin doğru kabul etmesini tarihçilik olarak kabul etmeyen Koçak, tarihçiliği, pek çok kaynaktan yararlanarak geçmişi yeniden kuran, o öyküyü yeniden yazarak bir kurgu yapan ama bu kurgunun omurgasını oluştururken neden-sonuç ilişkileri kuran bir dal olarak tanımlayıp, bu neden-sonuç ilişkisinin net ve ispatlanabilir olmadığını, her tarihçinin gözünden farklı aktarılabileceğini ve herhangi bir konuda son sözü söylemenin imkânsız olduğunu, her yeni bilginin bu neden-sonuç ilişkisini gözden geçirmeye sebep olabileceğini, dolayısıyla tarihçiliğin sonu gelmeyen bir süreç olduğunu söyledi:

"Özellikle Türkiye'de tarihçilikten beklenen, devletin hizmetinde ve gözetiminde olması. Fakat devletin fikriyatı değiştikçe geçmişe bakış da değişir. Asıl problem, geçmişe bakışımızı tayin edenin bugün olması."

Cemil Koçak, tarih alanında bu denli siyasi ve ideolojik mücadele oluşunun sebebini geçmişe bugünü, bugüne de geçmişi dayandırma çabasına bağladı. Halihazırdaki ideolojik değerlerimizi yüzlerce, binlerce yıl önceye götürmeye hazır duruşumuz bir illüzyondan başka bir şey değildir diyen Koçak, tarih ve inanç ikilisine değinirken inançlarımızın tarihsel gerçeği kurgulayabileceğini ama tarihsel gerçeklerin inançlarımızla bağdaşmayabileceğini söyledi.

"Resmi tarihçilikten bazı konuları hiç ele almaması, bunları unutturması da bekleniyor ama bu başarıya ulaşamıyor. Yani resmi tarih her zaman unutturmaya çalıştıklarıyla karşı karşıya kalıyor."

Cemil Koçak, kendi deyimiyle "uyduruk tarihçiliği" de şöyle anlatıyor: "Aslında hiç gerçekleşmemiş bir olayı yazmak ve sık sık tekrar ederek doğru kabul etmeye ve ettirmeye başlamak. İşte bu sayede hepimiz rahata eriyoruz."

Prof. Dr. Cemil Koçak'ın bu düşünceleri ışığında kaleme aldığı eseri *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*'de, erken cumhuriyet olarak adlandırılan dönem boyunca Atatürk, İsmet İnönü ve tek parti hakkında "gerçek" olarak sunulan bilgi, belge, anı, eser ve gazeteler aracılığıyla yeniden inceleniyor. Tarihi yazanların, tarihi yapanları nasıl tahrif ettiğini gösterirken, geçmişin temizlenmesi değil, bilinmesi gerektiğini hatırlatıyor. İlgilenenlere duyurulur...

Cemil Koçak

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖRNEĞİ*

GÖÇ, SÜRGÜN VE ULUSUN İNŞASI

FİKRET ADANIR-HILMAR KAISER

Bu çalışmada Osmanlı'nın çokcemaatli sisteminin istikrarsızlaşmasının temel sebepleri, özellikle ulus-devlet ve bu kavramla ilintili olan etnik milliyetçilik gibi kavramlar üzerinde duracağız. Osmanlı Devleti'nin hızla çözülme sürecine girdiği bir dönemde, bürokratik elitin hangi saiklerle namevcut "milli burjuvazinin" yerini doldurmak üzere bir Müslüman orta sınıf yaratma çabası içine girdiğini ve böylelikle Osmanlı emperyal yapısını nasıl canlandırmaya niyetlendiğini göreceğiz.

İki Osmanlı askeri İstanbul'a doğru yürüyor. 1913.

ÇEVİREN: ZEYNEP KUTLUATA

Bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal ve tarihsel bir olgu olarak gördüğümüz göçlerin bazı siyasi veçhelerine işaret ediyoruz. Makaleye, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında var olduğu şekliyle, Osmanlı toplumsal yapısının temel özelliklerini tasvir ederek başlıyoruz. İkinci olarak, Osmanlı'nın çokcemaatli sisteminin istikrarsızlaşmasının temel sebeplerine, özellikle ulus-devlet kavramına ve bu kavramla ilintili olan etnik milliyetçiliğe dikkat çekiyoruz. Üçüncü olarak, bağlı oldukları devletin hızla çözülme sürecine girdiği bir dönemde, bürokratik elitin namevcut "milli burjuvazinin" yerini doldurmak üzere nasıl Müslüman bir orta sınıf yaratma çabası içine girdiğini göstermeye çalışıyoruz. Bürokratik elit, "milli burjuvazi" ile birlikte Osmanlı emperyal yapısını canlandıracak temelin oluşacağını umuyordu. Bir başka deyişle, konumuz, ortaya çıkmakta olan bir ulusun "inşa"sı ya da en azından şeklinin etkilenmesi meselesidir. Nihayet bu çerçevede nüfusun zorla yerinden edilmesine odaklanıyor ve meselenin göçler üzerine sürmekte olan genel tartışma ile ilişkisine dikkat çekiyoruz.

I

Osmanlı İmparatorluğu'nun yer aldığı coğrafi alan tarih boyunca tipik bir insan göçü kuşağı olmuştur. Burada göçü en geniş anlamıyla ele alıyoruz: Bir ülke, yer ya da mekândan diğerine, beslenme ya da üreme amacıyla hareket etmek ya da geçmek. Göç, salgın hastalık veya savaş gibi yıkıcı olaylar sırasında bir bölgenin tamamen insansızlaşmasıyla sonuçlanan kitlesel kaçış olarak da karşımıza çıkabilir. Nüfus hareketinin özel bir biçimi de, devlet emriyle insan topluluklarının tümüyle sürgün edilmesi ya da zorla uzaklaştırılmasıdır. Em-

Çatalca hatlarının gerisinde kolera sahra hastanesi kampı. 1913.

Kağnılarla İstanbul'a taşınan hastalar.

peryal elitler, oldukça farklı amaçlara hizmet edebilecek olan siyasi çıkarları nedeniyle, yerinden edilmenin bu biçimini de uyguladılar.[1]

Ancak emperyal siyasetin pek nadir olarak etnik ya da dinsel homojenlik amacıyla yapıldığı görülür. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu çoketnili ve çokcemaatli siyasetin iyi bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Boşnaklar ve Çerkezler gibi farklı Müslüman etnik grupların yanı sıra gayrimüslim halkların -Rumlar, Ermeniler, Araplar, Slavlar yahut Gürcüler- benzer derecede renkli bir karışımı, özellikle imparatorluğun şehir merkezlerinde "oryantal" bir hava yaratıyordu. Siyasi ve mali amaçlarla devlet bu gayrimüslim halkları farklı dini cemaatler içinde örgütlemişti. Her cemaat, kültürel özerklik de içeren yasal bir statüye sahipti. Dini hiyerarşilerin başı durumundaki kişiler, Osmanlı elit tabakası içinde yüksek bir konuma sahiptiler ve sıkça divanda yer aldıkları olmuştur. "Millet sistemi" olarak bilinen özerk dini cemaatlerin bu tarz örgütlülüğü, Balkanlar'ın neredeyse beş yüz yıllık Müslüman yönetiminde nasıl ezici bir biçimde Hıristiyan bir bölge olarak varlığını sürdürebildiğini ve bizzat imparatorluğun başkenti İstanbul'un nasıl olup da 1922'ye dek neredeyse yarı yarıya gayrimüslim bir kent olarak kalabildiğini açıklar.[2] Çoğunluğun Müslüman olduğu Anadolu'da bile dikkate değer büyüklükte bir Hıristiyan nüfus varlığını sürdürebilmiştir. Aslında Anadolu'nun bazı bölgeleri (Ege Denizi ve Karadeniz kıyıları) Osmanlı yönetiminin son yüzyılında Hıristiyan nüfusun, kısmen de dış göçle beslenen, artışına sahne olmuştur.[3]

Gayrimüslim halklar Osmanlı toplumunda nasıl bir rol oynadılar? Şüphesiz bu halkların çoğunluğu ağır tarım vergileri yükü altında yaşam mücadelesi veren köylülerden oluşuyordu.[4] Ancak ticarete yönelik bir tabaka, Osmanlı öncesinde İtalyan ticari çıkarlarının hâkim olduğu bu coğrafi alanda oldukça erken bir dönemde yükselebilmişti.[5] Bu gelişmenin bir sonucu, Venedik'teki *Fondaco dei Turchi*'nin varlığının da tanıklık ettiği gibi, on altıncı yüzyılda Avrupa'da "Türk" tüccarların ortaya çıkışıydı. Buna sonraki yüzyıllarda belirecek olan "Yunan" diasporası da eklenebilir.[6] Sefarad Yahudilerinin daha erken bir dönemdeki göçlerini de Doğu Akdeniz ticaretinin gelişmesine katkı sunan olumlu bir etken olarak anmalıyız.[7]

Son kertede bu oldukça canlı gayrimüslim ticari gruplar "ayrıcalıklı" konumlarını imparatorluğun dini cemaatler temelinde düzenlenmiş iç yapısına borçluydular. İltizam sisteminin on sekizinci yüzyılda yaygınlaşmasıyla birlikte gayrimüslim ticari grupların konumları daha da güçlendi. Gayrimüslim sermayenin hazine gelirlerinin ihaleye çıkarılarak mültezimlere verilmesi işlemlerine katılımı, gittikçe artan derecede paraya dayalı olan mali sistemin işleyebilmesinin bir önkoşulu idi.[8] Paralel bir gelişme olarak, kırsaldaki "eşraf" taşra yönetiminde etkin bir rol oynamaya başladı.[9] Bunların birçoğu emlak, bağ, bahçe ya da zeytinlik cinsinden varlığı olan Hıristiyanlardı ve bazıları gelişmekte olan kasabaların civarında çiftlik denen mülklere sahipti.[10] On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren şehirlere göçün gittikçe artmasıyla birlikte, Balkan şehir hayatı da baskın bir gayrimüslim karakter edinmeye başladı. Bu değişimin bir ifadesi, gayrimüslim usta zanaatkârların şehirlerdeki esnaf birliklerinde oynadıkları rolün artmasıydı. Bu dönem ayrıca "proto-endüstriyel" üretim biçimlerinin, Tesalya'daki Ambelakia ya da Bulgaristan'ın dağlık kesimindeki kasabalarda olduğu gibi, gayrimüslim nüfus aracılığı ile kırsal bölgelere yayıldığı bir dönemdi.[11]

II

Ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, gayrimüslim tüccar, zanaatkâr ve girişimci tabakası ile üst düzey Osmanlı yöneticileri arasındaki ilişkide görünür değişimler yoldaydı. Bu, öncelikle imparatorluğun Napolyon sonrası dönemin koşullarında birçok alanda karşılaştığı sorunlar ile ilintiliydi: Bir kere "Endüstri Devrimi"nin etkisi kendini hissettirmeye başlamıştı; gittikçe artan ithal Avrupa malları, Osmanlı el sanatlarının üretim temellerini tehdit ediyordu. Bu sorunu gayrimüslim girişimcilerle işbirliği içinde 1840'larda başlatılan bir yerli sanayileşme yoluyla çözme deneyimi başarılı olmadı.[12] İkinci olarak, 1838'de yürürlüğe giren serbest ticaret rejimi yüzünden, geleceğin Osmanlı sanayicileri korumacı gümrük tarifelerinden faydalanmayı ümit

Suriye Valisi Cemal Paşa.

vaat ederken, öte yandan da cemaat ve mezhebe dayalı yerleşik ilişkiler çerçevesinde tarih boyunca kazanmış oldukları ayrıcalıklarını tehlikeye atıyordu. Örneğin, "vatandaşlık ve yönetimle ilgili reformların Küçük Asya Rumları ve onların dini cemaatleri üzerinde farklı etkileri olmuştur. Bireysel olarak, kırsal alanda güvenliği sağlamayı, eşitliği ve vatandaşlık bağlamında katılımı amaçlayan tedbirleri olumlu karşıladılar ve kişisel yararları için iyi kullandılar." Ancak, "paradoksal bir biçimde, merkezi hükümet taşra üzerindeki iradesini güçlendirdikçe, Rum halkı da kendi

"Millet sistemi" olarak bilinen özerk dini cemaatlerin bu tarz örgütlülüğü, Balkanlar'ın neredeyse beş yüz yıllık Müslüman yönetiminde nasıl ezici bir biçimde Hıristiyan bir bölge olarak varlığını sürdürebildiğini ve bizzat imparatorluğun başkenti İstanbul'un nasıl olup da 1922'ye dek neredeyse yarı yarıya gayrimüslim bir kent olarak kalabildiğini açıklar.

edemezdi.[13] Üstelik Avrupa devletleri uyruklarına -vergi muafiyeti de dahil olmak üzere- yasal dokunulmazlık kazandıran "kapitülasyonlar", birçok gayrimüslim girişimciyi, hiç değilse iç pazarlarda rekabet edebilme şanslarını koruyabilmek umuduyla, bir dış gücün himayesini aramaya itmekteydi.[14] Üçüncü olarak, on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlıları ulusal ayrılma sorunuyla tanıştırdı. Sırbistan ve Yunanistan'daki ayaklanmalar, Avrupa askeri müdahalesini ve hemen ardından bölgedeki ilk ulus-devletlerin ortaya çıkışını da beraberinde getirdi.

Bu son gelişmenin ortaya çıktığı koşullar, daha yakından bir inceleme gerektirir. Batı'da, gittikçe derinleşen bir antik Yunan medeniyeti hayranlığına folklor ve dilbilimin önemini vurgulayan farklı ama paralel bir düşünce akımı eşlik ediyordu. Bu akımlar, olağanüstü bir Yunan dostluğu (*Philhellenism*) yanında, *folk* denen şeyin ortak kadere sahip bir organik topluluk olduğu ve bu topluluğun adeta kendini dil aracılığıyla ifade eden kolektif bir ruhu bulunduğu gibi romantik bir fikri de beraberinde getirmişlerdir. Devamında gelen filolojik araştırmalar, dile dayalı genetik bağlar ve ilişkiler hususunda belirgin bir hissiyat oluşturdu. Etnojenetik sorun ve etnik grupların kaderi, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu içindeki eğitimli kesimin de ilgi odağı haline geldi. Bundan böyle entelektüel enerjiler "milli uyanışı" teşvik etmeye yoğunlaşacaktı. Son dönemlerde yapılan araştırmalar, günümüz etnik milliyetçiliğinin köklerini haklı olarak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan bu romantik ulus kavramında arıyorlar.[15]

Ulusal irredantizmin yol açtığı kanlı çatışmalar karşısında dehşete düşen dönemin Osmanlı devlet erkânı, huzursuzluğu yatıştırmaya yarayacak politikalar geliştirmeye gayret etti. Böylece tebaaya, dinsel ya da etnik kökeni ne olursa olsun, hem birtakım vatandaşlık hakları, hem de yasal eşitlik vermenin kaçınılmaz olduğuna inandılar. Ancak önerdikleri reformlar, gayrimüslim halklar açısından iki yüzlü bir proje niteliğindeydi. Bu proje bir yandan onlara eşitlik özerkliğini devlete karşı korumaya dair var olan ihtiyacını daha net bir şekilde algılıyordu."[16] Belli ki, yasal eşitlik sekülarizme giden yolu işaret ediyordu ve bu da millet sisteminin varoluş sebebini en radikal biçimde tartışmaya açmak demekti.[17] Aslında, reform dönemi ideolojisi olarak işlev gören Osmanlıcılık doktrini, birçok yönden seküler milliyetçiliğe benziyordu; tek fark, etnik bir ulus yerine "siyasal bir ulus" yaratmayı hedeflemesiydi. Başka bir deyişle, Osmanlıcılık imparatorluk halklarını bir arada tutmayı amaçlıyordu ve en son kertede "millet" sistemi yerine "tüm Osmanlı tebaasının çokuluslu kardeşliği" ilkesinin geleceği anlamını taşıyordu.[18]

Sekülerleşmiş eğitim, Osmanlıcılık politikasına hizmet eden en uygun araç olarak görünmekteydi. Reformcu bürokratların lideri Midhat Paşa, farklı etnik ya da dinsel gruplardan çocuklar aynı okula giderlerse, "gençliğin aklına hoşnutsuzluk tohumları ekmeye" çalışan "imparatorluğun düşmanlarının manevralarına" karşı verilen mücadelede önemli

bir adımın atılacağına inanıyordu. 1860'larda Tuna Vilayeti valisi olduğu dönemde, "vilayetin belli başlı merkezlerinde, Hıristiyan ve Müslüman Bulgar gençleri için okullar ve üniversiteler kurmaya" teşebbüs etmişti. "Bu okullar ve üniversiteler sayesinde, gençler, yurtdışına yönelmeye ihtiyaç duymadan, birinci sınıf bir modern eğitimin avantajlarından yararlanabileceklerdi. Arkadaşlığın en kolay kurulduğu ve en cömert duyguların açığa çıktığı yaşlarda alınacak ortak bir eğitimin ilham verici etkisi altında ülkedeki Hıristiyan ve Müslüman unsurların kaynaşmasının yaratacağı doğal avantaj, Midhat'ın ferasetinden kaçmamıştı."[19]

Ancak, Midhat Paşa'nın iki dilli (Türkçe ve Bulgarca) eğitim veren karma okulların kurulmasını gerekli kılan reform projesi, hem Hıristiyan hem de Müslüman kamuoyu nezdinde tasvip görmedi. Özellikle 1860'larda bağımsız bir kilise için propaganda yapan Bulgar milliyetçilerinin muhalefeti güçlüydü. Eğitimin, her millet cemaatinin geleneksel olarak sahip olduğu bir imtiyaz olması ve İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin seküler Bulgar ulusal kimliğinin oluşumunu amaçlayan sistematik kültürel seferberliği engelleyen tutumunu sürdürmesi nedeniyle, ayrı bir millet statüsü elde etmek, Bulgarlar için gerçekten başarılı bir ulus inşasının önkoşuluydu.[20] Sonuç olarak, milliyetçi liderler, çocuklar Osmanlı siyasi bilinci geliştirirler korkusuyla, onların karma devlet okullarına devam etmelerini engelleddiler. Hatta Bulgar basını Midhat Paşa'yı Türkleştirme amacı gütmekle suçladı.[21] Bu arada, gençliği ulusal bağımsızlık uğrunda mücadele etmeye teşvik edici programlarla donatılmış olan Bulgar cemaat okul sistemi gelişmeye devam etti.[22]

Ancak, Bulgaristan'daki bu tarz zorluklara rağmen Osmanlıcı çabalar başka bölgelerde, özellikle şehirli gayrimüslim elitin oluşmakta olan emperyal orta sınıfla bütünleşmesi konusunda önemli derecede başarılı olmuştur. Gayrimüslimler ekonomik hayatta zaten çoktan beri hâkim konumdaydılar ve bu konumlarını imparatorluğun çözülmesine dek korudular. Örneğin, 1922 yılı İstanbul'unda ticari işletmelerin yalnızca %4'ü, taşımacılık hizmetlerinin %3'ü, toptan ticaretin %15'i ve perakende ticaretin %25'i Müslümanların elindeydi.[23] Ermeniler ve Rumlar büyümekte olan Bursa ipek endüstrisine hâkimdiler.[24] Karadeniz kıyısında bulunan Trabzon'da Rum ve Ermeni işadamları ve avukatlar, komisyoncuların, ihracatçıların ya da yabancı sigorta şirketleri temsilcilerinin ezici çoğunluğunu oluşturuyorlardı.[25] Makedonya'nın metropolü olan Selanik'te şehir hayatına damgasını vuran, Yahudi unsurdu. Yahudiler yalnızca özel bankacılık faaliyetlerini kontol etmiyorlardı, 1870'ten sonra önde gelen sanayiciler de onlar oldular.[26] Şehirde serbest meslekler de (bazı Rumlar yanında) en çok Yahudilerin elindeydi. Örneğin, 1879'da Selanik'teki baronun dokuz kurucusundan yalnızca ikisi Müslümandı ve şehirdeki 74 doktor ve hekimin arasında yalnızca altı Müslüman bulunuyordu.[27] Daha da ilginci, dönemin gayrimüslim elitleri aynı zamanda Osmanlı kültürel hayatına da hâkimdiler. 1876'da İstanbul'da basılan 47 gazete ve derginin yalnızca 13'ü Türkçe idi, geri kalanı Rumca, Ermenice, Fransızca, Bulgarca ya da İngilizce olarak basılmaktaydı.[28] Yüzyılın sonunda, Osmanlı başkentindeki yaklaşık 90 basımevinden yalnızca 23'ü Müslümanlara aitti, geri kalanı Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin ya da Levantenlerin elindeydi. Benzer bir şekilde, basılan tüm kitapların yüksek bir yüzdesi, gayrimüslim halkların dillerinde çıkmaktaydı.[29] Modern tiyatro ve opera dahi Türkçe konuşan kamuya Ermeni sanatçılar tarafından tanıtılmıştır. Keza, Türkçe yazılan ilk modern romanlar, Osmanlı Ermeni ya da Rum yazarların ürünleriydi.[30]

Ne var ki, uzun vadede Osmanlıcılığın on dokuzuncu yüzyılın yaygın etnik milliyetçiliği ile yürüttüğü yarışı kazanmaya yeterince elverişli olmadığı kanıtlanacaktı. Gayrimüslim milliyetçi entelektüeller açısından Osmanlı toplumsal koşulları altında ulaşılacak bireysel başarı, imparatorluğun çözülmesinin yakın göründüğü bir dönemde kişinin kendi ulusal hedeflerine ihanetle eşdeğerdi. Bu durum, millet cemaatleri içinde siyasi, kültürel ve hatta kuşaklar arası bölünmelere neden olmuştur.[31] Nitekim 1860'larda Rus manevi ve askeri desteğine güvenen genç nesil Bulgar milliyetçileri devrim yoluyla kazanılacak bir özgürlük ülküsünü benimser ve siyasi uzlaşma ima eden her fikri kesin bir dille aşağılarken, daha yaşlı ve daha muhafazakâr kuşak görece ılımlı hedefler peşinde

Ermeni sürgün kafilesi. 1915

koşuyor, diğer tasarıların yanı sıra Osmanlı yönetiminin bir Türk-Bulgar düalist monarşisine dönüştürülmesini öneriyordu.[32]

Fakat 1860'larda ve 1870'lerdeki gelişmeler, Osmanlıcı programların Müslümanlar nezdinde de büyük bir düş kırıklığı yaratmasına yol açtı. Balkanlar'daki ayaklanmalar ve gerilla eylemleri ve özellikle 1877-1878'de Rusya ile yapılan savaşta Osmanlı'nın yenilgisinden sonra yaşanan olaylar,

Friedrich List.

hacirlerin önemli bir kısmını etnik olarak Türk olmayan, Balkanlar'dan gelen Boşnak ve Pomaklar ya da Kafkaslar'dan gelen Çerkezler gibi İslamlaşmış yerli gruplar oluşturuyordu. Bundan dolayı, her ne kadar görünürde Osmanlıcı tutum sonuna dek varlığını korusa da, İslam bir kez daha siyasi birliğin temelini oluşturmaya hizmet edecekti.[34]

Askeri yenilginin bir diğer sonucu, genel demografik gerçekliklerle birlikte, belirli bölgelerin stratejik önemi hakkında yeni bir farkındalığın ortaya çıkmasıydı. Abdülhamid, imparatorluk başkentine giden yollar üzerinde, yani doğu Trakya düzlüğünde ve Boğazlar bölgesinde yaşayan nüfusun çoğunlukla -büyük ihtimal düşmana sempati duyan- gayrimüslim köylülerden oluştuğunu algıladığında, dehşete düşmüştü. Nitekim hükümetinden, bu bölgelerdeki demografik dengeyi tersine çevirecek bir politika geliştirmelerini istedi.[35] Daha 1877'de Osmanlı hükümeti muhacirleri önce Trakya'ya, ardından da Gelibolu Yarımadası'na yerleştirmeye başlamıştı.[36] 1880'lerde özel komisyonlar Balkanlar'dan, özellikle Bosna-Hersek'ten gelen Müslümanların iskânı için ekilmemiş uygun toprak aramak üzere Anadolu kırsalını dolaşıyordu.[37]

nin -kısmen Bosna-Hersek'ten olmak üzere- Müslüman göçünü aktif olarak desteklediğini göstermektedir. Ama hükümet bir yandan da yeni çevrelerinden memnun olmayanların memleketlerine geri dönmelerinin önüne geçmeye çalışmaktaydı. İlginçtir ki, o dönemin Avusturya-Macaristan hükümeti Müslümanların Bosna'dan çıkışlarını engellemeye meyilliydi ve de aynı zamanda Anadolu'daki ajanları aracılığıyla göçmenleri Bosna'ya, yurtlarına dönmeye ikna etmeye çalışıyordu.[38]

Genç Türklerin Osmanlıcılık ideolojisine dönme çabaları, erken yirminci yüzyılda etnik milliyetçiliğin daha da güçlenmesine engel olamadı.[39] 1912-13 Balkan Savaşları, bu bağlamda bir dönüm noktası sayılmalıdır. "Avrupa Türkiye'si"nin neredeyse tamamen kaybına yol açan askeri yenilginin ardından, "İttihad ve Terakki Cemiyeti" (İTC), tüm niyet ve amaçlarıyla birlikte Osmanlıcı projeden vazgeçti. Bunun yerine, Ege'deki muhacirlerin sıkıntılarını ve Müslümanların gayrimüslim nüfusa dönük şikâyetlerini araçsallaştırmaya başladı. Daha 1914'ün başında yaklaşık 100.000 Rum, Batı Anadolu'daki yurtlarını terk edip Ege adalarına sığınmak zorunda bırakılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra,

Batı'da derinleşen antik Yunan medeniyeti hayranlığına folklor ve dilbilimin önemini vurgulayan bir düşünce akımı eşlik ediyordu. Bu akım, olağanüstü bir Yunan dostluğu **(Philhellenism)** *yanında,* **folk** *denen şeyin ortak kadere sahip bir organik topluluk olduğu ve bu topluluğun adeta kendini dil aracılığıyla ifade eden kolektif bir ruhu bulunduğunu savunuyordu.*

Osmanlı halklarının kardeşçe birliği kavramına ağır darbeler vurdu. Rus ordularından kaçan ya da, daha sonra, yeni kurulan Hıristiyan devletlerce sürgün edilen yüz binlerce Müslüman, imparatorluğun elde kalan topraklarında barınacak yer aradı.[33] Bu koşullar altında Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), siyasi bağlılık ve milliyetçilik sorunlarına dönük olarak, yeni bir yaklaşım geliştirdi. Mu-

Bugünden bakıldığında bu çabaların herhangi bir hükümetten beklenecek normal yardım ölçütlerini biraz aşmış olduğu söylenebilir. Bu çabalar aslında emperyal politikanın uzun vadeli amacının Anadolu'nun İslamlaştırılması ve/veya Türkleştirilmesi olduğu görüşünü destekler mahiyettedir. Gerçekten de Osmanlı arşivlerinde son dönemde yapılan araştırmalar, Abdülhamid hükümeti-

bu kez Anadolu'nun içlerine doğru olmak üzere, Rum nüfusunun zorunlu transferi devam etti. (1914'ten önce ağırlıklı olarak Rum nüfusun yaşadığı Ege'nin kıyı bölgelerinde, 1917 itibariyle neredeyse hiç Rum kalmamıştı.)[40] Daha geniş kapsamlı ve radikal tedbirler Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermenilere karşı uygulandı. Ermenilerin 1915'ten sonra hiçbir ayrım gözetilmeden sürgün

edilmesi, toptan imhayı beraberinde getiren ve soykırımla sonuçlanan büyük çapta bir "etnik temizlik"ti.[41]

Büyük Güçler'in gittikçe artan bir biçimde imparatorluğun iç işlerine müdahale etme eğilimi, 1878 sonrasında demografik soruna yeni bir aciliyet getiren bir diğer etkendi. Girit Adası, Doğu Anadolu'nun Ermeni yöreleri ya da Makedonya gibi bölgelerdeki siyasi kargaşaların ya da ayaklanmaların sert bir biçimde, sıkça Hıristiyan nüfusun katliamına da sebep olarak bastırılmasına, Büyük Güçler adı geçen bölgeler için özerklik talebiyle yanıt veriyorlardı. Böyle bir ortamda antik tarih, tarihi coğrafya ve nüfus istatistikleri, meşrulaştırıcı kanıtlar olarak değer kazanmaktaydı.[42] Özetle, imparatorluğun toprak bütünlüğü meselesi Osmanlı elitlerinin en büyük kaygısı olmaya başladığında, "Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünde ne kadar çok gedik açılırsa, bu, insanlık için o denli büyük bir kazanç anlamına gelir" kanaati, Avrupa'da gittikçe artan sayıda taraftar bulmaktaydı.[43]

Bu katastrofik gelişme, İTC'nin ticaret ve sanayi ile uğraşan gayrimüslim gruplar yerine bir milli Türk burjuvazisi yerleştirme konusunda Friedrich List'in "Milli İktisat"ından esinlenen kararlılığı ışığında görülmelidir.[44] 1904'te Türkçü bir yazar Osmanlıcılığın geçerliliğini yitirmiş bir öğreti olduğunu ve istikbalin etnik kimliklere dayalı milliyetçiliğe ait olacağını iddia etmişti; "toplumlar arasında sürekli bir çatışma" olduğu için, her ulusal grup, diğer toplumların aleyhine kendi gücünü artırmaya heves edecekti.[45] Toplumsal ilişkilere dair bu Darwinist algı, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında hâkim İTC düşüncesinin belirgin vasfı haline geldi. Bu, halkların yerinden edilmesinin yanı sıra iş hayatında Türkçe kullanmanın zorunlu kılınması, gayrimüslim tüccar sınıfın zararına yol açan devlet destekli bir kooperatifleşme hareketi, dış ticarete, döviz alım satımına ve bankacılığa devlet müdahalesi gibi, birtakım idari önlemlerin nasıl ince ince hesaplandığını ve bunların nasıl iktisadi hayatın

Büyük Yunanistan haritası. Köşede Venizelos.

Ermeni sürgünler.

Türkleştirilmesini hızlandırmaya yönelik geniş kapsamlı bir planın parçası haline geldiğini açıklıyor.[46] Nitekim 1917'de, Ermenilerin yerinden edilmesinin artık tamamlanmış bir eylem olduğu bir dönemde, yukarıda alıntılanan Türkçü yazar şu görüşü dile getiriyordu: "Lehistan burjuvazisi yalnız Yahudi ve Almanlardan müteşekkil olduğu hâlde Devlet-i Osmaniye'nin 19'uncu asır burjuvazisi, garp kapitalizmasının komisyoncu ve acenteliğini eden Yahudi, Rum, Ermeni gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i millîlerinin ve tâbiiyet-i hakikalarının tefrik ve temeyyüzü gayr-i kabil levantenlerden terekküb ediyordu. Eğer Türkler kendi içlerinden (...) bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olurlarsa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtimaiyesinin muasır bir devlet hâlinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı."[47]

III

Birinci Dünya Savaşı'nda İTC Türkçülüğünün ideolojik kökenleri belirli bir ölçüde tartışılmış olmakla birlikte, bu politikanın idari temeli göz ardı edilmiştir. Osmanlı hükümetinin resmi emirlerinin ve talimatlarının analizinden hareketle, Ermeni soykırımı, Anadolu Rum cemaatlerinin yerinden edilmesi, Arap karşıtı politikalar, bazı Kürt aşiretlerinin sürgün edilmesi, Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirlerin ve daha küçük çeşitli toplulukların yaşadığı sıkıntılar – bunların hepsini tek bir olgunun veçheleri olarak ele almak gerekir.

1914'ten sonra Osmanlı toplumsal formasyonunu yeniden tanımlama süreci, etnik milliyetçiliğe dayalı bir Türk devleti kurmaya yönelikti. Bu öyle bir devlet olmalıydı ki, tebaasından hiçbir unsur Türklerin hegemonyasına meydan okuyamasın. Bu politikanın icra edildiği merkezlerden biri, Osmanlı Dahiliye Nezareti idi. Dahiliye Nazırı olarak Talat Paşa, Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti ile İskân ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi üzerinde doğrudan kontrol hakkına sahipti. Bu iki birimden çıkan emirler vilayet idarelerine ve yerel otoritelere gönderilmeden önce, kodlanmak üzere şifreli telgraf bürosunda bir araya geliyordu. Şifre bürosunun dosyaları, imparatorluğun her tarafındaki gelişmeleri yeteri derecede kontrol altında tutan sofistike bir merkezi otoritenin işleyişini belgeliyor. Tekil kişilerin çöl bölgelerine doğru sevkiyatı da, koskoca toplulukların 800 kilometre ya da daha üstünde mesafelere zorunlu göçü de hep bu merkezi otoritenin emriyle gerçekleşmiştir.

Talât Paşa.

1915'in başlarında Osmanlı Dahiliye Nezareti, mahkûm edilmiş katillerin ve diğer suçluların hapishanelerden salınması emrini verdi.[48] Bu insanlar, Teşkilat-ı Mahsusa denen örgüte alındılar. Bu özel teşkilat, yönetici İTC üyeleri tarafından kurulmuştu ve genellikle düzenli ordudan bağımsız bir biçimde çalışmaktaydı. Ancak yine de, silah ve benzeri şeyler için ordu desteğine muhtaçtı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylem alanlarından biri Güney Kafkasya ve İran'da sınır ötesi operasyonlar düzenlemek, diğeri de iç muhalefeti bastırmaktı.[49] Belki de en önemlisi, 1915 Mayıs'ından itibaren bu örgüt Osmanlı Ermenilerinin sürgün kafilelerini organize etmekle görevlendirilmişti.[50]

Sürgünlerin başlangıcında Ermeni cemaat liderleri tutuklandı ve birçoğu öldürüldü. Yetkili kişiler toplumsal direnişi böyle etkili bir biçimde engelledikten sonra erkekleri ailelerinden ayırarak, bu iki grubu ayrı ayrı sürgün etti. Aileler Mezopotamya'ya gönderilirken, erkekler genellikle öldürüldü. Sürgünlerin önemli bir kısmı, gidecekleri yere varmadan önce açlıktan ve susuzluktan ya da saldırılar ve her tür vahşetten dolayı öldü ya da öldürüldü.[51]

Küçük ve geçici istisnalar dışında tüm Osmanlı Ermeni nüfusu Suriye çölünde Fırat boyundaki bölgelere sürgün edilecekti.[52] Vardıkları yerlerde, Ermenilerin hiçbir idari birimdeki toplam nüfusun %10'undan fazla olmamaları gerekiyordu.[53] Yalnızca iltimas sonucu olarak, bazı sürgünler şehir ve kasabalara ya da Şam'ın güneyindeki yarı çöl bölgelere kabul edildiler. Bu politika, İstanbul ve İzmir'dekiler hariç, Osmanlı Ermeni cemaatlerinin imhası ile sonuçlandı. Kaç kişinin hayatını yitirdiği hâlâ tartışma konusudur. Ermeni araştırmacıların ölen insanların sayısı ile ilgili tahminleri 800.000 ile 1,500.000 arasında değişiyor.[54]

Sürgün edilen Ermenilerin taşınmayan mallarının satılmasına ya da kiraya verilmesine izin yoktu. Daha da ötesi, sürgünün koşulları insanların yanlarına yalnızca birkaç ev eşyası ve biraz yiyecek alabilecekleri şekilde hazırlamıştı. Böylece Ermenilerin neredeyse tüm mal varlığı geride kalmış oldu. Sonradan yürürlüğe konan bir yasa gereğince bu varlık "Terk Edilmiş Mallar" (Emvâl-i Metrûke) komisyonlarınca teslim alınacaktı. Bu resmi kurumlar Ermeni mallarını açık artırma ile satacaktı ve (eğer varsa) eski sahibin borçları ödendikten sonra artan hasılat sürgündeki kişiye havale edilecekti.[55]

Bu yöntem, düzenbazlık ve dolandırıcılığa açık geniş bir alan bırakıyordu.[56] Hükümet zaman zaman yolsuzlukla mücadele ettiyse de, sonuçta mülklerin, şirketlerin ve taşınabilir malların yalnızca Müslümanlar tarafından ve de düşük bir fiyattan satın alınmasını sağlamış oldu. "Milli" anonim şirketlerin kurulması ya da yerel Müslüman elitlerin -mümkünse İTC ile ittifak içinde olanların- hatırı sayılır derecede servet sahibi olması bu şekilde gerçekleşti.[57] Yani Osmanlı Ermenilerinin sonu, İTC ile ittifak içindeki Müslüman ekonomik elitin temelini oluşturmuştu. Ancak Ermeni gayrimenkullerinin önemli bir kısmı elitlerin eline düşmeyip, şehirlerde zor durumda kalmış olan Müslüman muhacirler ya da yerleşik hayata geçmeleri zaruri görülen göçebeler arasında dağıtıldı. Ermenilerin geride bıraktığı köylere muhacirlerin yerleştirilmesi süreci, Osmanlı hükümetinin yönetimindeydi. Böylece, Ermeni mallarına el konulması, hükümetin iskân politikasını da finanse etmiş oluyordu.[58]

İTC'nin Türkçü politikaları ile uyumlu bir biçimde, iskân programı yalnızca Balkanlar'dan gelen muhacirlerle alakalı değildi. Rus ordusunun ilerlemesi sonucu birçok Müslüman köylü Doğu vilayetlerini terk etmişti ve sığınacak başka yerler arıyordu.[59] Bu muhacirler genellikle düşmandan korktukları için evlerini terk ederken, birçoğu da Osmanlı hükümetinin emriyle ayrılmak zorunda kalmıştı. 1916 ve 1917 yıllarında birçok Kürt aşireti topluca Ankara, Konya, Kayseri ve Sivas gibi bölgelere sürüldü. Urfa yöresi bir Türkleştirme alanı olarak belirlenmiş olduğu için, bu Kürtlerin, bu nispeten yakın bölgede kalmalarına izin verilmedi. Göçebe Kürt aşiretleri vardıkları yerlerde dini ve siyasi liderlerinden ayrılarak iskân edildiler, çünkü aşiretler ve liderleri arasında her türlü iletişim önlenmek isteniyordu. Dahası, yerleşik Kürt sayısı toplam nüfusun %5'ini geçmemeliydi. Amaç asimilasyondu.[60]

İTC ağır insani kayıplardan çekinmiyordu. Olağanüstü hava ve dayanılmaz sağlık koşulları altında kat etmeleri gereken uzun mesafeler yüzünden birçok insan can verdi. Yol boyunca, tifüs ve kolera gibi hastalıklar yaygındı.[61] Ulaşımın ordu için çok önemli bir sorun olduğu bir dönemde, hükümet, fazladan bir yük olarak, insanları sadece etnik kökenleri yüzünden batıya ya da doğuya doğru sevk etme külfetine razıydı.

Sürgün programını organize edenler için dini bağlar önemliydi,[62] ancak öncelikli kaygılarının Türk etnisitesi olduğu anlaşılıyordu. Sürgün edilen Rumların geride bıraktığı kıyı şeridindeki köylere yalnızca etnik olarak Türk kabul edilenler yerleştirilecekti.[63] Benzer bir şekilde, Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirler bazen Kürt bölgelerine, hatta bazen Suriye çölünün çevresine yerleşmeye zorlandılar.[64] Diğer taraftan, Rumlar her türlü tren ya da kara yolundan uzak iç bölgelerdeki Türk köylerine küçük gruplar halinde dağıtıldılar.[65]

Ermeni soykırımı böylece İTC'nin Türkleştirme programına ve yeni Türk iktisadi elitinin ortaya çıkışına maddi temel oluşturdu. Bu program, Türk olmayanların bireysel ve cemaat kimliklerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Programın insan hayatı bağlamında bedeli muazzamdı, ancak bu bedel İTC tarafından bilinçli olarak hesaba katılmıştı.

IV

1918 yenilgisiyle birlikte, Türkleştirme politikaları sekteye uğradı. Ülke savaş yorgunuydu ve felaketten İTC'yi sorumlu tutuyordu. Ancak galip devletlerin imparatorluğun dağılmasıyla tatmin olmadıkları, bilakis Anadolu'yu bile parçalama niyetinde oldukları açığa çıktığında, İTC politikalarının büyüttüğü toplumsal güçler direnmek amacıyla yeniden toparlandılar. Her ne kadar direniş hareketinin "ideologları" Genç Türk döneminin tanıdık isimleriyse de, ideolojik seferberliğin Birinci Dünya Savaşı Türkçülüğü temelinde yürütülmesi çok zordu. Anadolu'nun parçalı etnik yapısının ve Türk etnik kimliğinin değil de, genel olarak Müslüman halkların çıkarlarının tehdit altında olduğu gerçeğinin oluşturduğu manzara karşısında, bir kez daha ortak İslami mirası vurgulamak uygun görüldü. Nitekim 1920 yılında Mustafa Kemal, önderliğini yaptığı hareketin yalnızca etnik Türklerin değil, Çerkezlerin ve Kürtlerin, aslında dayanışmaya dayalı bir topluluk oluşturan tüm Müslüman grupların ortak iradesini ifade ettiğini vurgulayacaktı.[66] Bu arada, Birinci Dünya Savaşı sırasında sürgün edilmiş olan Rumlar Batı Anadolu'ya geri dönmüşlerdi ve Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi sonucu, bu kez de Müslümanlar için, tersi yönde bir göç süreci başlamıştı: Helen devleti, Konstantinopolis ve Anadolu'yu "kurtararak", "Büyük Fikir"i (*Megali Idea*) gerçekleştirmekte kararlı görünüyordu.[67]

1922'deki Yunan yenilgisinin ardından, Yunan ordusuyla aktif olarak işbirliği yapmış olan gruplar (Rumların yanı sıra Ermeniler) bir kez daha göç etmeye zorlandılar. Yunan hükümeti yerli Rumların göç etmesine karşıydı, ancak halk Türk intikamından korkuyordu. Fakat Batı Anadolu Müslümanları da, geri çekilmekte olan Yunan ordusunun morali bozulmuş askerlerinin mezaliminden korktukları için, kıyılara doğru göç etmekteydiler. Nihayet 1923 Lozan Antlaşması kapsamında gelen zorunlu nüfus değişimiyle Anadolu dini açıdan oldukça homojen bir yapıya kavuştu ve Müslümanlar, Rum ve Ermeni ticari gruplarının toplu göçünün ve sınırdışı edilmelerinin geride bıraktığı boşluğu doldurma şansını yakaladılar. Ancak ulusal sorun çözülememişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının (1923) ve halifeliğin kaldırılmasının (1924) hemen ardından, Doğu'da büyük bir Kürt isyanı başladı. Bu isyanın bastırılması, beraberinde yeni göçler ve sürgünler getirecekti.

"Küçük Asya Rumları (...) kırsal alanda güvenliği sağlamayı, eşitliği ve vatandaşlık bağlamında katılımı amaçlayan tedbirleri olumlu karşıladılar(...)" Ancak, "paradoksal bir biçimde, merkezi hükümet taşra üzerindeki iradesini güçlendirdikçe, Rum halkı da kendi özerkliğini devlete karşı korumaya dair var olan ihtiyacını daha net bir şekilde algılıyordu."

DİPNOTLAR

* Yazının orijinal başlığı ve ilk yayınlandığı yer: Fikret Adanır and Hilmar Kaiser, "Migration, Deportation, and Nation-Building: The Case of the Ottoman Empire, 1856-1923", *Migrations et migrants dans une perspective historique. Permanences et innovations / Migrations and Migrants in Historical Perspective. Permanencies and Innovations*, ed. Rene Leboutte (Brussels: Peter Lang, 2000) içinde, s. 273-92.

1 Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949-50), s. 524-69 ve 13 (1953-54), s. 209-37; Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954), s. 103-29.

2 Osmanlı yönetiminde millet sisteminin kökenleri ve gelişimi için bkz. Benjamin Braude, "Foundation Myths of the *Millet* System", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, eds. Benjamin Braude ve Bernard Lewis (New York, London 1982), cilt 1 içinde, s. 69-88 ve bu iki ciltlik eserdeki diğer çalışmalar. Ayrıca karşılaştırınız: Michael Ursinus, "Zur Diskussion um 'Millet' im Osmanischen Reich", *Südost-Forschungen* 48 (1989), s. 195-207.

3 Tuncer Baykara, "XIX. yüzyılda Urla yarımadasında nüfus hareketleri", *Social and Economic History of Turkey*, eds. Osman Okyar and Halil İnalcık (Ankara 1980) içinde, s. 279-86 ve agy, "Batı Anadolu'daki Rum nüfusunun XIX. yüzyıldaki durumu. Yeni Yunan göçleri ve Hıristiyanların Yunanlaştırılması", *Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri* (Ankara 1986) içinde, s. 428-39; Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century* (Kent, Ohio, and London 1992), s. 11-32.

4 Bkz. Fikret Adanır, "The Ottoman Peasantries, c. 1360 - c. 1860", *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, ed. Tom Scott (London, New York 1998) içinde, s. 269-310.

5 Bkz. Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History* 20 (1960), s. 234-313; Yannis Yannoulopoulos, "Greek Society on the Eve of Independence", *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, ed. Richard Clogg (London 1981) içinde, s. 18-39.

6 Ugo Tucci, "Tra Venezia e mondo turco: i mercanti", *Venezia e i Turchi. Scontri confronti di due civiltà* (Milano 1985) içinde, s. 38-55; Olga Katsiardi-Hering, *E Ellenikè paroikia tès Tergestès (1751-1830)* (Athens 1986).

7 Eliezer Bashan, *Economic Life of the Jews in the Balkans and Anatolia 1453-1600* (Oxford 1989).

8 Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden 1996), s. 123 ve bunu izleyen sayfalar; Murat Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships. The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives* (Leiden 1996), s. 140 ve sonrası.

9 Kemal Karpat, "Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East", *Commoners, Climbers and Notables*, ed. C.A.O. van Nieuwenhuijze (Leiden 1977) içinde, s. 83-101. Ayrıca bkz. Ariel Salzmann, "An Ancien Regime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Society and Politics* 21 (1993), s. 393-423 ve agy, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Regime, 1695-1807*, Doktora Tezi, Columbia University, 1995.

10 Bkz. Yannis Yannoulopoulos, "Greek Society on the Eve of Independence" ve Stevan Pavlowitch, "Society in Serbia", *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, ed. Richard Clogg (London 1981) içinde, s. 18-39 ve 137-56; ayrıca bkz. Gilles Veinstein, "Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, *kocabaşı* de Kalamata", *Journal of Turkish Studies* 11 (1987), s. 211-33.

11 Spyros Asdrachas, "Traditionalismes et ouvertures. Le cas d'Ampelakia en Thessalie", *Structure sociale et developpement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe-XVIIIe siècles* (Bucarest 1975) içinde, s. 215-23; Svetla Ianeva, *L'artisanat et les corporations de métier dans la partie centrale des Balkans pendant la première moitié du XIXe siècle*, Doktora Tezi, Florence, Institut Universitaire Européen, Département d'Histoire et Civilisation, 1996.

12 Bkz. E.C. Clark, "The Ottoman Industrial Revolution", *International Journal of Middle East Studies* 5 (1975), s. 65-76; Çağlar Keyder, "Creation and Destruction of Forms of Manufacturing: The Ottoman Example", *Between Development and Underdevelopment. The Precocious Attempt at Industrialization of the Periphery, 1800-70*, ed. J. Batou (Geneva 1991) içinde, s. 157-79. Kısmen farklı bir yorum için bkz. Donald Quataert, "Ottoman Handicrafts and Industry in the Age of European Industrial Hegemony, 1800-1914", *Review. A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems and Civilisations* XI/2 (Spring 1988), s. 169-178 ve agy, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution* (Cambridge 1993), birçok yerde.

13 Bu bağlamda daha revizyonist bir yorum için bkz. Orhan Kurmuş, "Some Aspects of Handicraft and Industrial Production in Ottoman Anatolia, 1800-1915", *Asian and African Studies* 15 (1981), s. 85-101 ve agy, "The 1838 Treaty of Commerce Re-Examined", *Economie et société dans l'Empire ottoman*, eds. J.-L. Bacqué-Grammont, P. Dumont (Paris 1983) içinde, s. 411-17.

14 Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey* (Baltimore 1933); Elias H. Tuma, "The Economic Impact of the Capitulations: the Middle East and Europa: a Reinterpretation", *Journal of European Economic History* 18 (1989), s. 663-82; John P. Spagnolo, "Portents of Empire in Britain's Ottoman Extraterritorial Jurisdiction", *Middle Eastern Studies* 27 (1991), s. 256-82; Marie-Carmen Smyrnelis, "Colonies européennes et communautes ethnico-confessionnelles à Smyrne: coexistence et reseaux de sociabilité (fin du XVIIIe-milieu du XIXe siecle), (XVIIIe-XXe siècles)", *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires*, eds. François Georgeon and Paul Dumont (Paris 1997) içinde, s. 173-94.

15 Örneğin bkz. Paschalis M. Kitromilides, "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly* 19 (1989), s. 149-94.

16 G. Augustinos, *The Greeks of Asia Minor*, s. 73-74.

17 Eşitlik konusu ile ilgili olarak bkz. Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review* 59 (1953/54), s. 844-64; Bernard Lewis, "Tanzimat and Social Equality", *Économie et sociétés dans l'Empire ottoman*, eds. J.-L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont (Paris 1983) içinde, s. 47-54.

18 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton, 1963), s. 40; Ruben A. Safrastjan, "Ottomanism in Turkey in the Epoch of Reforms in XIX C.: Ideology and Policy", *Etudes balkaniques* 1988/4, s. 72-86. Ayrıca bkz. I. E. Fadeeva, *Oficial'nye doktriny v ideologii i politike Osmanskoj imperii (Osmanizm-Panislamizm)* (Moscow 1985), birçok yerde.

19 Ali Haydar Midhat Bey, *The Life of Midhat Pasha. A record of his services, political reforms, banishment, and judicial murder, derived from private documents and reminiscences* (London 1903), s. 40-41.

20 Richard von Mach, *The Bulgarian Exarchate: Its History and the Extent of Its Authority in Turkey* (London 1907); T. A. Meininger, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1864-1872* (Madison, WI, 1970).

21 Bkz. I.E. Fadeeva, *Midhat-paša. Žizn' i dejatel'nost'* (Moscow 1977), s. 30-35; Krumka Šarova, "Midhat Paša i Bůlgarskoto revoljucionno dviženie prez 1872 godina", *Istoričeski Pregled*, 1991/6, s. 3-16 ve 1991/7, s. 3-19; Maria Todorova, "Midhat Paşa's Governorship of the Danube Province", *Decision Making in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah (Kirksville, MO, 1993) içinde, s. 115-28, burada 119.

22 Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 132-33, 248-50. Yunan eğitiminin Anadolu'daki Helen ulusal bilincinin gelişimindeki önemi için, bkz. G. Augustinos, *The Greeks of Asia Minor*, s. 145-206.

23 Bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)* (Ankara 1982), s. 86-97.

24 Donald Quataert, "The Silk Industry of Bursa, 1880-1914", *The Ottoman Empire and the World-Economy*, ed. H. İslamoğlu-İnan (Cambridge 1987) içinde, s. 284-308; G. Augustinos, *The Greeks of Asia Minor*, s. 98-103.

25 A. Üner Turgay, "Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, eds. B. Braude, B. Lewis (New York, London 1982) içinde, cilt 1, s. 287-318 (dış ticaretle ilgilinen tüccarların listesi ile birlikte). Ayrıca bkz. agy, "Trabzon", *Port Cities of the Eastern Mediterranean, 1800-1914*, eds. Ç. Keyder, Y. E. Özveren ve D. Quataert (*Review. A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems and Civilisations*, XVI/4, Fall 1993) içinde, s. 435-65.

26 Bkz. Basil C. Gounaris, "Salonica", *Port Cities of the Eastern Mediterranean, 1800-1914*, eds. Ç. Keyder, Y. E. Özveren ve D. Quataert (*Review. A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems and Civilisations*, XVI/4, Fall 1993) içinde, s. 499-518; Paul Dumont, "The Social Structure of the Jewish Community of Salonica at the End of the Nineteenth Century", *Southeastern Europe* 5 (1978), s. 33-72.

27 Meropi Anastassiadou, *Salonique, 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes* (Leiden 1997), s. 344-58

28 Ahmed Emin [Yalman], *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press* (New York 1914), s. 41.

29 Bkz. Johann Strauss, "Les livres et l'imprimerie à Istanbul (1800-1908)", *Turquie: Livres d'hier, livres d'aujourd'hui*, ed. Paul Dumont (Strasbourg, Istanbul 1992) içinde, s. 5-24, özellikle 8. ve 10. dipnotlar, s. 7. Daha genel bilgi için bkz. Jurij A. Petrosjan, *Tureckaja publicistika epochi reform v Osmanskoj imperii (konec XVIII-načalo XX v.)* (Moscow 1985).

30 Esin Ulu, "İstanbul'da ilk opera etkinlikleri", *İstanbul* 4 (Ocak 1993), s. 132-38; Robert Anhegger, "Das *Temaşa-i Dünya* des Evangelinos Misailidis (1871/72) als Quelle zur karamanischen Sprach- und Kulturgeschichte", *Türkische Sprachen und Literaturen*, eds. Ingeborg Baldauf *et al.* (Wiesbaden 1991) içinde, s. 1-38. Karamanlı Rumlarla ilgili kaynaklar için bkz. S. Salaville and E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs I. II. III* (Athens, 1958, 1966, 1974); Evangelia Balta, *Karamanlidika. Bibliographie analytique, I: XXe siècle, II: Additions (1584-1900)* (Athens, 1987), agy, "Karamanlidikoi kodikes tou Kentrou Mikrasiatikôn Spoudôn", *Deltio Kentrou Mikrasiatikôn Spoudôn* 9 (1988-89), s. 201-46.

31 Balkan milliyetçileri ile Osmanlı reformcuları arasındaki gergin ilişki ile ilgili bkz. I. E. ve J. A. Petrosjan, *Osmanskaja imperija. Reformy i reformatory (konec XVIII-načalo XX v.)* (Moscow 1993), s. 78-88.

32 Gizli Bulgar Merkezi Komitesi'nin dualist programı için bkz. R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 115 ve devamı; agy, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", *Nationalism in a Non-National State. The Dissolution of the Ottoman*

Empire, eds. W. W. Haddad ve W. Ochsenwald (Columbia, Ohio, 1977) içinde, s. 25-56, burada 49 sonrası; Konstantin Kosev *et al.*, *Istorija na Aprilskoto văstanie 1876* (Sofia 1976), s. 126-28; Jono Mitev, *Istorija na Aprilskoto văstanie 1876*, cilt. 1: *Predpostavki i podgotovka* (Sofia 1986), s. 92 ve devamı; I. E. Fadeeva, *Midhat-paša*, s. 33-35.

33 Paul Dumont, "L'Emigration des musulmans de Russie vers l'Empire ottoman au XIXème siècle. Aperçu bibliographique des travaux en langue turque", *Les migrations internationales des la fin du XVIIIe siècle à nos jours* (Paris 1980) içinde, s. 212-18; Kemal H. Karpat, "The *hijra* from Russia and the Balkans: the Process of Self-definition in the Late Ottoman State", *Muslim Travellers. Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination*, eds. D. F. Eickelman ve J. Piscatori (London 1990) içinde, s. 131-52; Bilâl N. Şimşir (ed.) *Rumeli'den türk göçleri. Belgeler. I (1877-1878), II (1879), III (1880-1885)* (Ankara 1968-1989); A. Uner Turgay, "Circassion Immigration into the Ottoman Empire, 1856-1878", *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams*, eds. W. B. Hallaq ve D. P. Little (Leiden 1991) içinde, s. 193-217; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler* (Ankara 1991); Justin McCarthy, *Death and Exile. The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821 1922* (Princeton 1996), s. 59-134.

34 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (London 1998).

35 (Sultan Abdulhamit), *Siyasî hatıratım* (İstanbul 1974), s. 73-74.

36 Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 1890)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 225-31.

37 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Tasnifi, Sadâret Resmi Evrâkı (Y-A. Res), 111/8, 05.11.1318 (24.02.1901). Ayrıca bkz. N. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 236-242 ve özellikle s. 243'teki harita.

38 BOA, İrâde-i Husûsiye (İ.Hus) ZA. 1312-37, 13.11.1312 (08.05.1895); İ.Hus R. 1320-80, 29.04.1320 (05.08.1902). Ayrıca karşılaştırma için bkz. Selim Deringil, "19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na göç olgusu üzerine bazı düşünceler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul 1991) içinde, s. 435-42, burada 441.

39 Genç Türklerin fikirleri ve amaçları için bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908 1914* (Oxford 1969); agy, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", *Social and Economic History of Turkey*, eds. Osman Okyar ve Halil İnalcık (Ankara 1980) içinde, s. 329-50; agy, "Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, eds. B. Braude ve B. Lewis (New York 1982) içinde, cilt. 1, s. 401-34; M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* (New York, Oxford 1995); Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley 1996).

40 Bkz. Engin Berber, *Sancılı yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan işgali döneminde İzmir Sancağı* (Ankara 1997), s. 57-72.

41 Fikret Adanır, "Die Armenische Frage und der Völkermord an den Armeniern im Osmanischen Reich: Betroffenheit im Reflex nationalistischer Geschichtsschreibung", *Erlebnis - Gedächtnis - Sinn. Authentische und konstruierte Erinnerung*, eds. H. Loewy ve B. Moltmann (Frankfurt am Main, New York 1996) içinde, s. 237-63.

42 İyi bir örnek olay incelemesi için bkz. H. R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Liverpool 1951). Nüfus istatistikleri için ayrıca bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia at the End of the Empire* (New York 1983) ve Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics* (Madison, WI, 1985).

43 William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890 1902* (New York, repr. 1958), cilt. 1, s. 360. Ayrıca bkz. Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (London 1984).

44 Bkz. Tekin Alp, *Türkismus und Pantürkismus* (Weimar 1915). Karşılaştırma için ayrıca bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp: Turkish Patriot 1883-1961* (Istanbul ve Leiden, 1984); agy, "Munis Tekinalp's Economic Views Regarding the Ottoman Empire and Turkey", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vanco Boškov*, ed. Hans Georg Majer (Wiesbaden 1986) içinde, s. 94-103.

45 İsmail Fehmi'nin önsözü ve çevirisiyle "Yusuf Akçura's Üç tarz-ı siyaset ('Three Kinds of Policy')", *Oriente Moderno* 61 (1981), s. 11. Karşılaştırma için ayrıca bkz. François Georgeon, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)* (Paris 1980), s. 21.

46 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli iktisat" (1908-1918)* (Ankara 1982), s. 21 ve birçok yerde. Karşılaştırma için ayrıca bkz. Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development* (London, New York 1987), s. 71-90, ve Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change* (New York 1996), s. 108-16.

47 A. Y. İAkçuraoğlu Yusuf], *Türk Yurdu* (Repr. Ankara 1998-2000), Yıl 5, Sayı 140 (2 Ağustos 1333/2 Ağustos 1917), s. 160. Bu pasaj daha önce Niyazi Berkes tarafından, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal 1964), s. 426 içinde alıntılanmıştır.

48 Talat'tan Canik sancağına, Bâb-ı Âli, 16.12.1914, BOA, Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti (EUM), Um. 14, Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR), No. 48/27.

49 Bkz. Arif Cemil, *Teşkilât-ı Mahsusa* (İstanbul 1997).

50 Mardin çevresindeki bölgede, yerel polis şefi Memduh Bey'in liderliğinde, özel birimlerin oluşumu ve yayılması için bkz. Hyacinthe Simon, *Mardine. La ville heroique. Autel et tombeau de l'Armenie (Asie Mineure) durant les massacres de 1915*, ed. Naji Naaman (Jounieh 1991), s. 38 ve devamı.

51 Burada, uygulanan vahşete dair detaylı bir tartışma sunmak amaçlanmıyor. Tek bir Osmanlı vilayetine, Ma'muretü'l-aziz'inkine dair kanıt için ABD konsolosu Leslie A. Davis'in raporlarına, misyoner Henry R. Riggs'in çalışmasına ve hayatta kalan Ermenilerin anılarına bakınız: Ara Sarafian (der.), *United States Official Documents on the Armenian Genocide*, cilt. III: *The Central Lands* (Watertown, MA, 1995); Henry H. Riggs, *Days of Tragedy in Armenia. Personal Experiences in Harpoot, 1915 - 1917* (Ann Arbor, MI, 1997); Boghos Jafarian, *Farewell Kharperd. Autobiography of Boghos Jafarian*, ed. Leon Mangasarian (Madison, WI, 1989); Bertha Ketchian Nakshian, *In the Shadow of the Fortress. The Genocide Remembered*, ed. Sonia I. Ketchian (Cambridge, MA, 1988); Alice Muggerditchian Shipley, *We Walked, Then Ran* (Phoenix, Arizona, 1983).

52 Talat Paşa 23 Mayıs 1915 günü Adana vilayeti ve Maraş sancağındaki Ermeni nüfusun Suriye çölüne sürgün edilmesi emrini verdi. Bkz. Talat'tan Adana vilayetine ve Maraş sancağına, Bâb-ı Âli, 23.05.1915, BOA, EUM, DH.ŞFR, No. 53/92.

53 Talat'tan Adana, Ankara, Hüdâvendigâr, Kastamonu, Konya vilayetlerine, İzmit, Bolu, Canik, Karesi, Kayseri, Eskişehir, Kütahya, Niğde, Maraş sancaklarına, Bâb-ı Âli, 6.3.1916, BOA, EUM, Um. 1019, Hus. 7068, DH.ŞFR, No. 61/192.

54 Apostolik Ermeni cemaati nüfusu ile ilgili en geçerli rakamlar için bkz. Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian, *Les arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du génocide* (Paris 1992), s. 57-60.

55 Bursa'da Ermeni mallarının müsaderesi ve bunun ekonomideki etkileri için bkz. Avusturya-Macaristan'ın fahri konsolosluğunun raporu: 16 Ağustos 1915, No. 441/P. Belgenin yeniden basımı için bkz.: Artem Ohandjanian (ed.), *The Armenian Genocide* (Munich 1988), cilt 2, s. 211 ve devamı. Ermeni mallarına el konulmasına ilişkin resmi Osmanlı talimatlarını içeren belgelerin transliterasyonu için bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı* (Ankara 1990), s. 117-21.

56 Bkz. Simon, *Mardine*, s. 117-24.

57 Talat'tan vilayetlerdeki yetkililere, Bâb-ı Âli, 6 Ocak 1916, BOA, Dâhiliye Nezâreti, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyeti (IAMM), Um. 813, DH.ŞFR No. 59/239; Talat, 16 Şubat 1916, BOA, IAMM, Um. 955, DH.ŞFR No. 61/31; (Talat)'tan Adana tasfiye komisyonuna, Bâb-ı Âli, 9 Mayıs 1916, BOA, IAMM, Hus. 31, DH.ŞFR No. 63/260; Talat'tan vilayetlere, Bâb-ı Âli, May 16, 1916, BOA, IAMM, İskân Şubesi, No. 209, DH.ŞFR No. 64/39.

58 Ali Münif Bey'den vilayetlerdeki yetkililere, Bâb-ı Âli, 14 Temmuz 1915, BOA, IAMM, DH.ŞFR No. 54/15; agy, June 22, 1915, BOA, IAMM, Um. 316, DH.ŞFR No. 54/101; (Talat)'tan Adana vilayetine, Bâb-ı Âli, 25 Ağustos 1915, BOA, IAMM, İstatistik Şubesi, Um. 54, DH.ŞFR No. 55/220; Talat'tan vilayetlere, Bâb-ı Âli, 19 Haziran 1916, BOA, IAMM, İstatistik Şubesi, Um. 6773 Hus. 296, DH.ŞFR No. 65/36.

59 Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı esnasında Karadeniz ve Doğu-Anadolu'da cereyan eden göçler", *19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu. Bildiriler* (Samsun 1994), s. 54-108.

60 Talat'tan çeşitli vilayetlere, Bâb-ı Âli, 26 Ocak 1916, BOA, IAMM, Um. 87, DH.ŞFR No. 60/140; Talat'tan çeşitli vilayetlere, Bâb-ı Âli, 4 Mayıs 1916, Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyet-i Umûmiyesi (AMMU), Aşâir Şubesi, Um. 167, DH.ŞFR, No. 63/188; Talat'tan Sivas, Ma'muretü'l-aziz, Erzurum vilayetlerine, Bâb-ı Âli, 4 Mayıs 1916, AMMU, Aşâir Şubesi, Um. 167, DH.ŞFR No. 63/189; Talat'tan Musul vilayetine, Bâb-ı Âli, 10 Mayıs 1916, IAMM, Um. 26, DH.ŞFR, No. 63/273; Talat'tan Sivas ve Ma'muretü'l-aziz vilayetlerine, Bâb-ı Âli, 14 Mayıs 1916, IAMM, Um. 5821, DH.ŞFR No. 64/5. Bir Kürt sürgün kafilesinin tasviri için bkz. Wilhelm His, *Die Front der Ärzte* (Bielefeld, 2 basım, 1931), s. 159.

61 Helmut Becker, *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond. Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkriegs* (Herzogenrath 1990).

62 Talat'tan Musul vilayetine, 6 Mayıs 1916, DH.ŞFR No. 63/224.

63 Talat'tan Hüdâvendigâr vilayetine, Karesi sancağına, 31 Temmuz 1915, IAMM, DH.ŞFR No. 54-a/203; Talat'tan Karesi sancağına, Bâb-ı Âli, 17 Nisan 1916, EUM, DH.ŞFR No. 54-a/211; Talat'tan Hüdâvendigâr vilayetine, Bâb-ı Âli, 10 Ağustos 1915, IAMM, İstatistik Şubesi, Um. 81, DH.ŞFR No. 54-a/357; Talat'tan Karesi sancağına, Bâb-ı Âli, 10 Ağustos 1915, IAMM, İstatistik Şubesi, Um. 67, DH.ŞFR No. 54-a/361; Rum sürgünlerine tanıklıkları için bkz. Theo Malade, *Von Amiens bis Aleppo. Ein Beitrag zur Seelenkunde des großen Krieges. Aus dem Tagebuch eines Feldarztes* (München 1930), s. 177.

64 Ali Münif'ten Konya vilayetine, Bâb-ı Âli, 30 Haziran 1915, IAMM, Um. 38, DH.ŞFR No. 54/246; Ali Münif'den Diyarbekir vilayetine, Bâb-ı Âli, 11 Temmuz 1915, IAMM, Um. 65, DH.ŞFR No. 54/402. Ermenilerin Adana vilayetinden sürgün edilmelerinin ardından, Müslüman Arnavut ve Boşnak göçmenler yerleşmek üzere oraya gönderildiler. Ancak sayılarının orada oturan yerli Müslüman nüfusun yüzde onunu geçmemesi gerekiyordu. Talat'tan Adana vilayetine, Bâb-ı Âli, 5 Ekim 1915, IAMM, DH.ŞFR, No. 56/290.

65 Talat'tan Muhtar Bey'e, Bâb-ı Âli, 2 Ekim 1915, EUM, Hus. 144, DH.ŞFR, No. 56/253; Talat'tan Kütahya sancağına, Bâb-ı Âli, 17 Eylül 1916, EUM, Um. 52151, III. Şube, DH.ŞFR No. 68/25.

66 Bkz. *Atatürk'ün söylev ve demeçleri. I: 1919-1938*, ed. Nimet Arsan (Ankara, 2. basım, 1961), s. 73-74.

67 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor, 1919-1922* (London 1973).

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AZINLIK MİLLETVEKİLLERİ

RIFAT N. BALİ

Azınlık nüfusunun son derece azaldığı bir ortamda siyasi partiler için azınlık adaylarında aranacak tek vasıf, "Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımına katkıda bulunması" olmaktadır. Bu nitelikteki adayların sahip olmaları gereken bir diğer asgari özellik ise geçmişte cereyan eden ve azınlıkların mağdur oldukları olayları dile getirecek muhalif bir kimliğe sahip olmamalarıdır.

Genelkurmay Başkanı Org. İlker Başbuğ'un 14 Nisan 2009 tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı'nda yaptığı yıllık değerlendirme konuşmasında metin dışına çıkarak "Azınlıklardan milletvekili olamıyor deniliyor. Ama onu bize değil siyasi partilere sormak lazım. Aday niye göstermiyorlar? Ama belki de haklı bir sual,"[1] demesi medyada yankı yaratmayacaktı. Bu lakayt tavrın tek istisnası *Agos* ve *Radikal İki* gazeteleri yazarı Prof. Baskın Oran'ın, görüşüne başvurulması üzerine, "Azınlıkların neden siyasete katılmadığının suçunu siyasi partilere atıyor. O zaman ben de 'orduda neden hiç lazınlıkl mensubu yok' diye sorarım. 1940'larda çıkartılan bir yasayla Türk ırkına mensup olmayan kimse ordu mensubu olamaz," demesi olacaktı.[2] Org. İlker Başbuğ'un milletvekilleri arasında neden hiçbir gayrimüslim Türk yurttaşının yer almadığı sualinin siyasi partilere tevcih edilmesi gerektiği beyanının sebebini anlamak için siyasi partiler-azınlıklar ilişkisini incelemek gereklidir.

1943-1946 dönemi milletvekillerinden Avram Galanti Bodrumlu.

"AZINLIK MİLLETVEKİLLERİ" KONUSUNUN GÜNDEME GELMESİ

Gayrimüslim Türk yurttaşları hem tek parti döneminde, hem de çokpartili demokrasi döneminde TBMM'de temsil edileceklerdi. Tek parti döneminde CHF'nin azınlıklara karşı dışlayıcı ve ayrımcı siyaseti yüzünden partiye üye olmayacak, TBMM'de bağımsız milletvekili olarak bulunacak ve karar verici organlarda yer almayacaklardı. Gayrimüslim yurttaşlar çokpartili siyasi hayatın başladığı 1945 yılından siyasi hayatın inkıtaya uğradığı 27 Mayıs 1960 tarihine kadar TBMM'de temsil edilecek, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Kurucu Meclis'te de Devlet Başkanı temsilcisi olarak yer alacaklardı. Ancak Kurucu Meclis'ten sonra 34 yıl boyunca TBMM'de herhangi bir

gayrimüslim milletvekiline rastlanamayacaktı. Gayrimüslim yurttaşların mecliste yer almamaları 1987-88 yıllarında gündeme gelecekti. *Milliyet* gazetesi yazarı Yılmaz Çetiner 1987 yılında, milletvekili seçimlerinin 110. yıldönümünü ele alan yazısında 1961 yılına kadar azınlık milletvekillerinin TBMM'de mevcut olduğuna dikkati çekerek azınlıkların yeniden TBMM'de temsil edilmelerini isteyecek ve gerekçesini şöyle açıklayacaktı:

"Dışa açıldığımız, açılmaya mecbur da olduğumuz Doğu'ya, Batı'ya bağlantılar kurduğumuz şu günler; güçlü ve haklı Türkiye'yi (sembolik de olsa) seçilecek gayri müslim milletvekilleri, Ermenilerin yalancılığını, Rumların şımarıklığını, Wall Street'e herhangi bir menfaatimizi daha inandırıcı, daha sempatik ortaya koymaz mı? Hiç değilse birer milletvekili diyoruz. Fazla değil!"[3]

1950-1954 dönemi Demokrat Parti milletvekillerinden Ahilya Moshos.

1950-1960 dönemi DP milletvekillerinden Aleksandros Hacopulos.

1961 kurucu meclis devlet başkanı temsilcisi Hermine Agavni Kalustyan.

Gayrimüslim Türk yurttaşları hem tek parti döneminde, hem de çokpartili demokrasi döneminde TBMM'de temsil edileceklerdi. Tek parti döneminde CHF'nin azınlıklara karşı dışlayıcı ve ayrımcı siyaseti yüzünden partiye üye olmayacak. TBMM'de bağımsız milletvekili olarak bulunacak ve karar verici organlarda yer almayacaklardı.

SAKIP SABANCI'NIN TEKLİFİ

Bu yazıdan sadece üç ay sonra, 1988 yılının şubat ayında, ünlü sanayici Sakıp Sabancı Başbakan Turgut Özal ile yaptığı bir görüşme sırasında Yılmaz Çetiner'in görüşüne paralel bir görüş dile getirecek ve Başbakan Özal'a, "Türkiye mozaiğini temsil eden azınlıklar parlamentoya girmeli" teklifinde bulunacaktı. Sabancı bu görüşmeden yedi yıl sonra *Tempo* dergisi muhabirine Başbakan Özal'ın bu teklifine nasıl cevap verdiğini şöyle anlatacaktı: "Geç vakit olmasına rağmen, Turgut Bey meseleye yapıştı, uzun uzun konuştuk kendisiyle. 'Haklısın, buna bakalım' dedi. Hatta ben dedim ki, 'Tanrı sana deseydi ki, Turgut bey dile benden ne dilersen, ne isterdin? Bak düşün' dedim, 'ne istiyorsan Tanrı hepsini verdi. 280 tane parlamenter, koalisyonsuz hükümet. Bu işi sen yapabilirsin' dedim. 'Bu fırsatı kullan, 10 kişiyi bunun içine koy'. Etkilendi. Sonra, 'bunu Adnan beyle (Kahveci) konuş' dedi."[4]

1950-1954 dönemi Demokrat Parti milletvekillerinden Andre Vahram Bayar.

1946-1954 dönemi Demokrat Parti milletvekillerinden Salamon Adato.

Bu cevap üzerine Sabancı Devlet Bakanı Adnan Kahveci'ye meseleyi açacak ve daha sonra Başbakan Özal'a yolladığı bir mektupta, "Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerine mensup bazı itibarlı kişiler"e milletvekilliği, büyükelçilik, fahri doktora payeleri verilmesinin ve bazı derneklerin onur başkanlıklarına tayin edilmelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ülkelerde tanıtımı açısından faydalı olacağını belirtecekti. Sabancı mektubuna kimlere paye verilmesi gerektiğini belirten bir isim listesi de ekleyecekti. Bu liste şöyleydi:

Ermeni cemaatinden: Karabet Arman (tıp doktoru), Ara Kuyumcuyan (işadamı), Garo Mafyan (müzisyen), Masis Balyan (sanayici), Berç Sakayan (sanayici), Pars Tuğlacı (dil uzmanı), Arman Manukyan (Boğaziçi Üniversitesi yarı zamanlı öğretim üyesi), Bedros Turabik (tıp doktoru), Nişan Nişanyan (tıp doktoru), Raffi Portakal (antika ve sanat uzmanı).

Rum cemaatinden: Turgut Erenerol.[5]

Yahudi cemaatinden: Vitali Hakko (sanayici), Jak Kamhi (sanayici), Eli Acıman (Manajans Reklamcılık Başkanı), Sami Kohen (gazeteci), Eli Burla (işadamı).

Siyasi parti liderlerinin, azınlıkların milletvekili olmaları hakkında 1995 yılındaki beyanatları[13]

Mesut Yılmaz, ANAP Genel Başkanı: Azınlıklar şeklinde nitelediğiniz vatandaşlarımız, çoğunluğu İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerimizde oturan Ermeni, Rum, Yahudi asıllı vatandaşlarımız ise, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak farklı görülmelerini doğru bulmam. Bu şahsi bir tercih meselesidir. Siyasete atılmayı arzu eden her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, bizce bu katılımda bulunmalıdır.

Mustafa Timisi, SHP Genel Sekreteri: Onlar bizim yurttaşlarımız. Siyaset yapma özgürlükleri var. Siyasi partilere üye olabilir ve bu konuda mücadele verebilirler. Hiçbir siyasi partinin de onları engelleyen tutumları olduğunu düşünmüyorum. Bizim belediye meclislerimizde, demokratik yarışa girip kazanan birkaç kişi biliyorum. Siyasi mücadele özveri istiyor. Azınlıklar; kendilerini, enerjilerini başka alanlarda değerlendiriyorlar. "Oy potansiyelimiz yok" kaygısına kapılmalarını da doğru bulmuyorum. Çalışmalarına bağlı olarak seçilme şansları herkes kadar vardır. İmaj olarak ise, Türkiye'nin böyle bir ihtiyacının olduğunu düşünmüyorum. Bizim parlamentomuzda azınlık milletvekili var diye bir imaja gereksinimimiz yok. Demokratik ve yasal haklarımız var mı yok mu bu önemli ki, o da var. Avrupa'da bizim vatandaşlarımız belirli bölgelerin içerisine hapsedilmiş olarak oturuyorlar.

Rıza Ulucak, RP Genel Başkan Yardımcısı: Önce şunu belirtmek lazım, bazı hadiseler azınlıkları azaltmıştır. Bugün toplasanız sayıları 100 bin kişiyi bulmaz. Siyasete müstakil girmeleri de mümkündür ama sayı açısından bu mümkün gözükmemektedir. Siyasete girmelerinde bir mani yoktur ama sayıları itibariyle başka yönlere yönelmektedirler. Ticaret sahalarını azınlıklar yönetmektedir. Resmî şekilde değil ama fiyatları onlar tayin etmektedir. O bakımdan belki milletvekilliğini önemsemiyor da olabilirler. Sayıları az ve heves etmemiş olacaklar. Milletvekili olup da ne olacak? Bir maaşa talim edecekler. Bunu düşmanlık diye söylemiyorum, yanılabilirim, ama yanılmadığımı sanıyorum, Türkiye'nin kaymağını onlar yemekteler. Biz onları asla dışlamış değiliz. Bize göre bir mahzur yok ama bu seçilmeye yeter mi yetmez mi, orasını bilemem tabii.

Sümer Oral, DYP Genel Başkan Yardımcısı: Türkiye'de mevcut seçim kanunları var. Milletvekilleri buna göre seçiliyor. Azınlıkların bu anlamda yolunu kapayan bir engel yok. Parlamentoda olmalarını normal karşılarım ama onların kişisel tercihleri şu an için bu değil gibi görünüyor. Biliniyor ki, Türkiye'de bu yol açık. O nedenle, olmaları Türkiye'nin imajı açısından bir şey değiştirmez.

Rıza Müftüoğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı: Bugüne kadar yapılan 4 Anayasanın seçimleri düzenleyen maddelerinde Lozan Antlaşması ile vurgulanan azınlıklarla Türk vatandaşları arasında hiçbir hususta ayırım veya kısıtlama olmamıştır. Bu sebeple parlamentoda 1960 sonrasındaki yıllarda hiçbir azınlık milletvekili olmaması bu kesimin bence siyasete soğuk bakmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de partilerce uygun görülen ve takdir edilen her aday milliyet farkı gözetmeksizin oy alabilirler. Partilerde hiç görev almayan vatandaş grubumuz varsa onların da siyasete girmesi Türk siyasetine daha çok katkıda bulunur ve siyasetimiz daha da renklenir.[14]

Sabancı, *Tempo* dergisi muhabirine bu teklifinin temelini şöyle açıklayacaktı: "Bugünlerde çok güncel ama, aslında tam 32 senedir gündemimizde AT ve Gümrük Birliği. Burada, icapları yaptırmayı beceremiyoruz. Demek ki, eğitimimiz, kültürümüz, stratejilerimiz, ikna edici metodlarımız tamam değil. Bir tarihte, Sayın Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın Washington'daki evinde bir davete katılmıştım. Birçok Amerikalı kongre üyesi vardı. Konuşma esnasında ben diyorum ki, niçin peşin hükümlüsünüz. Kıbrıs'ta sanki biz işgalciyiz, onlar haklı biz haksız, Ermeni meselelerinde yine tek yanlılar. Bu neden böyle oluyor? Adamlar dediler ki, 'Sabancı, bu memlekette beğen veya beğenme bazı ehemmiyetli kriterler var. Bunlardan biri, Rum'un veya Ermeni'nin oyu var kardeşim. Size nazaran daha fazla oyu var. Onlar bize maddi kaynak veriyor, paraları var, gücü var. Sizde o da yok. Bu ikisi olmadığı için sizle yürümez. Biz sizi dinlerken zaten yeterince sıcak değiliz, bu meseleden etkilenmişiz...' Ermeni meselesini veya Kıbrıs işini ben anlatırken hayalimden geçiyordu ki, ah şurada azınlıklardan birileri olsa, onlar bizim parlamenterlerimiz deseydik. Bunu konuşurken bir Ermeni milletvekilimiz olsa yanımızda, daha dikkatli dinlerlerdi bizi."[6]

SAKIP SABANCI'NIN TEKLİFİNE TEPKİLER

Sabancı'nın bu mektubu üzerine Devlet Bakanı Adnan Kahveci Sabancı'nın hazırladığı milletvekili adayları listesinde ismi yer alan ünlü işadamı İshak Alaton'u arayıp fikrini soracaktı. Alaton, Sakıp Sabancı'nın fikrini paylaştığını, desteklediğini, ancak aday olmayacağını söyleyecek ve nedenini şöyle açıklayacaktı: "Aday olmak istemedim, çünkü bu işi yapacak daha enerjik gençler var. Mozaiğin farklı renklerinin parlamentoya girmesi fikrini alkışlıyorum, çok da önemli buluyorum. Zaten parlamentoya 50 yaşın üzerindeki insanları götürmemek lazım. Ben ve benim gibilerin deneyimlerinden danışman olarak yararlanabilinir. Türkiye'de azınlık-

lar milletvekili hatta bakan olabilir. Olmalı. Toplum da buna hazır olmalı. Bence hazır da..."

Sabancı'nın teklif ettiği isimlerden bir diğeri olan ünlü antika uzmanı ve Portakal Müzayede Evi sahibi Raffi Portakal da adaylığı düşünmediğini şu sözlerle açıklayacaktı: "Ülkenin realitesi böyle olabilir ancak Sakıp Bey böyle düşünüyor diye Raffi Portakal'ın da böyle düşünmesi beklenemez. Böyle bir olayın içinde düşünülmem beni onurlandırır, hoş bir şey ama ben kendimi ayrıcalıklı hissetmiyorum, kendimi bu ülkede başka bir statüde görmüyorum. Görev bu ülkedeki diğer insanlara ne kadar düşüyorsa, bana da o kadar düşüyor. Hissettiğim zaman siyasetin içinde olurum. Kendimi azınlık olarak görmüyorum..."[7]

Sabancı'nın bu teklifi hiçbir zaman yürürlüğü girmeyecekti. Sabancı, hatıratında fikrinin tatbik edilmemesinin nedeni olarak Adnan Kahveci'nin bir

MİLLETVEKİLİ ADI SOYADI	MEZHEBİ	SEÇİLDİĞİ SİYASİ PARTİ	GÖREV YAPTIĞI DÖNEM
Berç Türker (Keresteci)	Ermeni	Bağımsız	1 Mart 1935 - 5 Ağustos 1946 V-VI-VII Dönem
Nikola Taptas	Rum	Bağımsız	1 Mart 1935 - 8 Mart 1943 V ve VI Dönem
Abravaya Marmaralı	Musevi	Bağımsız	1 Mart 1935 - 8 Mart 1943 V ve VI Dönem
Mihal Kayaoğlu	Rum	Bağımsız	8 Mart 1943 - 5 Ağustos 1946 VII Dönem
İstamat Zihni Özdamar	Türk Ortodoks	Bağımsız	1 Mart 1935 - 5 Ağustos 1946 V-VI-VII Dönem
Avram Galanti Bodrumlu	Musevi	Bağımsız	8 Mart 1943 - 5 Ağustos 1946 VII Dönem
Nikola Fakaçelli	Rum	CHP	5 Ağustos 1946 - 22 Mayıs 1950 VIII Dönem
Vasil Konos	Rum	CHP	VIII Dönem. TBMM'ye katılmadan istifa etti.
Salamon Adato	Musevi	DP	5 Ağustos 1946 - 3 Nisan 1954 VIII ve IX Dönem
Ahilya Moshos	Rum	DP	22 Mayıs 1950 - 14 Mayıs 1954 IX Dönem
Andre Vahram Bayar	Ermeni	DP	22 Mayıs 1950 - 14 Mayıs 1954 IX Dönem
Aleksandros Hacopulos	Rum	DP	22 Mayıs 1950 - 27 Mayıs 1960 X ve XI Dönem
Zakar Tarver	Ermeni	DP	14 Mayıs 1954 - 27 Mayıs 1960 X ve XI Dönem
Hanri Soryano	Musevi	DP	14 Mayıs 1954 - 1 Kasım 1957 X Dönem
Yusuf Salman	Musevi	DP	1 Kasım 1957 - 27 Mayıs 1960 XI Dönem
İzak Altabev	Musevi	DP	1 Kasım 1957 - 27 Mayıs 1960 XI Dönem
Hristaki Yoannidis	Rum	DP	1 Kasım 1957 - 27 Mayıs 1960 XI Dönem
Mıgırdiç Şellefyan	Ermeni	DP	1 Kasım 1957 - 27 Mayıs 1960 XI Dönem
Erol Dilek	Musevi	Kurucu Meclis Devlet Başkanı Temsilcisi	6 Ocak - 25 Ekim 1961
Hermine Agavni Kalustyan	Ermeni	Kurucu Meclis Devlet Başkanı Temsilcisi	5 Ocak - 25 Ekim 1961
Kaludi Laskari	Rum	Kurucu Meclis Devlet Başkanı Temsilcisi	6 Ocak - 25 Ekim 1961
Berç Sahak Turan	Ermeni	Cumhuriyet Senatosu Üyesi	15 Ekim 1961 - 7 Haziran 1964
Cefi Jozef Kamhi	Musevi	DYP sonra DTP	8 Ocak 1996 - 18 Nisan 1999 XX Dönem

trafik kazasında hayatını kaybetmesinden sonra hiç kimsenin bu projeyle ilgilenmemiş olmasını gösterecekti.[8]

CEFİ KAMHİ'NİN MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ

Gayrimüslim yurttaşlarının 1961 yılında Kurucu Meclis'te temsil edilmelerinden sonra yeniden meclise seçilmeleri için 1995 yılını beklemek lazımdı. 24 Aralık 1995 milletvekili genel seçimlerinin arifesinde DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in talebi üzerine, İspanya'dan kovulan Sefarad Yahudilerinin Osmanlı topraklarına göç etmelerinin 500. yıldönümünü 1992 yılında kutlamak için kurulan 500. Yıl Vakfı Başkanı ünlü sanayici Jak Kamhi'nin oğlu Cefi Kamhi DYP'den İstanbul milletvekili adayı gösterilecek ve seçilecekti. Cefi Kamhi'nin aday gösterilmesindeki en önemli sebep, 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'nin Amerikan Yahudi kuruluşlarıyla teşriki mesai edip Birleşik Amerika Kongresi'nin ve Temsilciler Meclisi'nin Yahudi asıllı üyeleri nezdinde yaptığı lobi faaliyetleri sonucunda her yıl Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan "24 Nisan gününün Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul edilmesi"ni teklif eden karar tasarılarını başarıyla engellemiş olmasıydı. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde rastlanacak bir diğer azınlık adayı ise kısa ömürlü Yeni Demokrasi Hareketi'nin İstanbul adayları arasında yer alan ancak seçilemeyen Yahudi asıllı işadamı Mario Rodrik olacaktı.[9]

Sabancı, Devlet Bakanı Adnan Kahveci'ye meseleyi açacak ve daha sonra Başbakan Özal'a yolladığı bir mektupta, "Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerine mensup bazı itibarlı kişiler"e milletvekilliği, büyükelçilik, fahri doktora payeleri verilmesinin ve bazı derneklerin onur başkanlıklarına tayin edilmelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ülkelerde tanıtımı açısından faydalı olacağını belirtecekti.

CEFİ KAMHİ'DEN SONRAKİ YILLARDA DURUM

Cefi Kamhi'nin görev süresinin sona ermesinden sonra TBMM'de bir daha herhangi bir gayrimüslim Türk yurttaşına rastlanmayacaktır. İleriki yılların seçimlerinde aday listelerinde azınlıklara yer vermekte en çok heves edecek olan siyasi parti sosyalist görüşlü Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) olacak, ancak hiçbir aday seçilemeyecekti.[10] Bu durum nedeniyle İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Semra Somersan TBMM'de azınlıklar için kota konulmasını talep edecekti.[11] 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde ise Süryani asıllı Gebro Tokgöz CHP'nin Mardin listesinden, Ermeni asıllı Efrim Bağ ise DP'den aday gösterilecek, ancak onlar da seçilemeyeceklerdi.[12] Günümüzde azınlıklara sadece nüfus açısından yoğun olarak yaşadıkları semtlerin (örneğin Bakırköy ve Şişli) yerel yönetimlerinde rastlanmakta.

SONUÇ

Azınlıkların siyasi partiler tarafından aday gösterilmelerinin yegâne sebebi nüfuslarının azlığından dolayı yeterli oy tabanına sahip olmamalarıdır. Azınlıkların TBMM'de temsil edilebilmeleri için siyasi partilerin onları seçilme şansı yüksek olan bir bölgeden ve sıradan aday göstermeleri şarttır. Bunun yapılabilmesi için o azınlık adayının ya önemli sayıda bir seçmen kitlesinin oylarını çekmesi veya Türkiye Cumhuriyeti'nin "çokkültürlü, çokdinli, hoşgörülü bir toplum olduğu"nu ve dolayısıyla "yabancı mihrakların Türkiye'ye yöneltikleri soykırım suçlamalarının yersiz olduğunu" kanıtlama amacına uygun faaliyetlerde bulunması şarttır. Dolayısıyla azınlık nüfusunun son derece azaldığı bir ortamda siyasi partiler için azınlık adaylarında aranacak tek vasıf "Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımına katkıda bulunması" olmaktadır. Cefi Kamhi'nin milletvekilliği ve Sakıp Sabancı'nın teklifi bu gerçeği kanıtlamakta. Bu nitelikteki adayların sahip olmaları gereken bir diğer asgari özellik, geçmişte cereyan eden ve azınlıkların mağdur oldukları olayları dile getirecek muhalif bir kimliğe sahip olmamalarıdır. Bu vasıflara sahip olmayan adaylara kitle partileri değil, marjinal sayılabilecek bir tabana sahip siyasi partiler (örneğin ÖDP) rağbet etmekte ve de tabii ki adaylar milletvekili seçilememekteler.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 "Org. Başbuğ açıklama yaptı", *Hürriyet*, 16 Nisan 2009. Bu yazının taslağını okuyup görüşlerini bildiren Doç. Dr. Elçin Macar'a teşekkür ederim.
2 "Yarım yamalak açılım olmaz", *Birgün*, 16 Nisan 2009.
3 Yılmaz Çetiner, "Seçimlerin 110. yılı ve gayri Müslim milletvekilleri", *Milliyet*, 30 Kasım 1987.
4 Figen Akşit, "Azınlıklar Parlamento'ya...", *Tempo*, 24 Ocak 1995, Sayı 4, s. 18-24.
5 Turgut Erenerol Papa Eftim'in oğlu olup söz konusu tarihte Türk Ortodoks Patriği olmalıydı. Sakıp Sabancı'nın bu kişiyi "Rum cemaatinden" olarak değerlendirmesi yanlıştır, zira Erenerol kendisini Türk Ortodoks olarak tanımlamaktaydı.
6 Figen Akşit, "Azınlıklar Parlamento'ya...", *Tempo*, 24 Ocak 1995, Sayı 4, s. 18-24.
7 Figen Akşit, "Azınlıklar Parlamento'ya...", *Tempo*, 24 Ocak 1995, Sayı 4, s. 18-24.
8 Sakıp Sabancı, *Bıraktığım Yerden Hayatım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 414.
9 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet'in Örnek Vatandaşları (1950-2003)*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 402
10 "ÖDP'nin gözü azınlık oylarında", *Yeni Yüzyıl*, 18 Mayıs 1996; "Saruhan Oluç: Azınlıklar ÖDP'de", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1999.
11 Semra Somersan, "Azınlıklara Meclis'te Sandalye", *Radikal İki*, 11 Nisan 1999.
12 "Meclis yine "azınlık"sız kaldı", *Radikal*, 26 Temmuz 2007.
13 Figen Akşit, "Azınlıklar Parlamento'ya...", *Tempo*, 24 Ocak 1995, Sayı 4, s. 18-24.
14 Figen Akşit, "Azınlıklar Parlamento'ya...", *Tempo*, 24 Ocak 1995, Sayı 4, s. 18-24.

...ULUSLARARASI İSTANBUL MÜZİK FESTİVALİ BASIN SPONSORU ULUSLARARASI OPERA VE BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU İF BAĞIMSIZ FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İKSV MEDYA SPONSORU KRİSTAL ELMA BASIN SPONSORU FİLM EKİMİ MEDYA SPONSORU TÜYAP KİTAP FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL FİKİR PLATFORMU ULUSLARARASI BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU CEBİT EURASIA BİLİŞİM FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL SOKAK KİTAPLARI OKU BENİ BIRAK BENİ KAMPANYASI RADİKALART ARTİSTANBUL ULUSLARARASI SANAT BULUŞMASI MEDYA SPONSORU İSTANBUL TİYATRO FESTİVALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL ULUSLARARASI SİNEMA TARİH BULUŞMASI BASIN SPONSORU ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL CAZ FESTİVALİ MEDYA SPONSORU ALTIN PORTAKAL FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İSTANBUL FİLM FESTİVALİ RADİKAL HALK JÜRİSİ TASARIMDA RADİKAL EĞİLİMLER YARIŞMASI CONTEMPORARY İSTANBUL...

YAZANIN, ÇİZENİN, YÖNETENİN, OYNAYANIN, OKUYANIN, BESTELEYENİN, YORUMLAYANIN, TASARLAYANIN, UYARLAYANIN, SAHNELEYENİN, ÜRETENİN, DÜŞÜNENİN, DÜŞÜNDÜRENİN, FİKİR KADINININ, FİKİR ADAMININ, İNSANIN VAR OLMA TEMELİNİN, DÜŞÜNCENİN SPONSORU.

Radikal

DUMÉZIL'İN TÜRKİYE'DEKİ KAFKASYA ÇALIŞMALARI

ALEXANDRE TOUMARKINE

Georges Dumézil (1898-1986) her şeyden önce, özellikle antik Roma, Yunanistan ve Hindistan'a dayanarak Hint-Avrupa toplumlarındaki üç-işlevli bir örgütlenme biçiminin varlığını ve değerini ortaya koyan dilbilim ve mukayeseli mitoloji çalışmalarıyla tanınan bir Fransız âlimidir. Üç işlev (egemenlik ve din, savaş, üretim) teorisi, bütün Hint-Avrupa toplumlarının kelime dağarcığı, toplumsal örgütlemesi ve efsanelerinde rastlanan üçlü bir bölünmeye tekabül etmektedir. Dumézil'in çalışmalarının Kafkas dillerine ilişkin bir başka cephesi onu Türkiye'de uzun yıllar boyunca ikamet etmeye yöneltmiştir.

Georges Dumézil.

FRANSIZCADAN ÇEVİREN: EMRE ÖKTEM - PINAR DOST

Kafkasya uzmanları istisna tutulacak olursa, Dumézil'in Kafkas dillerine ilişkin çalışmaları Fransa'da daha az tanınır, Türkiye'de ise az bilinir. Bu makalenin konusu, işte bu çalışmalar ve onların bağlamı olacaktır.

DUMÉZIL TÜRKİYE'DE

Parlak bir klasik edebiyat (Latince-Yunanca) öğrencisi olan Dumézil, tez danışmanlığını üstlenen mukayeseli dilbilimci Antoine Meillet'nin tavsiyeleri üzerine, doktora tez konusu olarak dini ya da mitolojik terimlerin mukayesesi üzerine çalışmayı seçip Yunan ve Hint mitolojisinde tanrıların ölümsüzlük içecekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda pek ikna olmayan tez danışmanı, 1924 yılında Dumézil'i üniversitede kadro sahibi olması için desteklememiştir. Dumézil de yurtdışında ders vermeye karar vermiştir. Bu konuda ilk defa, 1921-1922 yılları arasında Varşova Üniversitesi'nde okutman olarak tecrübe edinmiştir.

1925 yılında, Noel'den önce Dumézil İstanbul'un yolunu tutar. Atatürk'ün girişimiyle ve Fransız modeli esas alınarak, İstanbul İlahiyat Fakültesi bünyesinde bir dinler tarihi kürsüsü kısa süre önce oluşturulmuştur. Genç Dumézil, bu kürsüye tayin edilir. Cumhuriyet daha iki yaşındadır. Büyük üniversite reformu için 1933'ü beklemek gerekecektir. Din adamlarının muhtemel tepkileri karşısında ihtiyatlı davranan Dumézil, kitabi dinlerden bahsetmez ve daha ikinci senesinde, kürsüsünün edebiyat fakültesine naklini talep eder. Dumézil Türkiye'de 1931'e kadar altı sene geçirecektir.[1] Şahsi kütüphanesi yanında olmadan Hint-Avrupa mitolojisi üzerinde çalışırken zorluklarla karşılaşsa da,[2] Türkiye, onun Kafkasya'yı keşfettiği yer ve zamanı oluşturmaktadır.

Kuzey Kafkasya'ya yönelik ilgisi, dilleri Hint-Avrupa grubuna ait olan Osetler vesilesiyle ortaya çıkacaktır. Bu halkı, 1926-1927 kışında keşfetmiştir. Paris'e, Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes - ENLOV) Gürcüce dersleri vermeye geldiği sırada okulda bir Rusça kitaplar sergisi düzenlenir. Bu sergide, diğer ilginç kitapların yanı sıra Osetlere ilişkin kitaplara rastlayacaktır: Osetler sadece dilleri sebebiyle değil, aynı zamanda, başta Nart kahramanlarına ilişkin destanlar çevresi

olmak üzere mitolojileri sebebiyle de ilgisini çekecek ve Dumézil, bu destanları eski Hint ve Roma destanlarıyla kıyaslayarak aynı üç-işlevliliği keşfedecektir.[3]

Dumézil, İstanbul'da Gürcüce ve Ermenice öğrenir.[4] 1928 yılının eylül ayında Kafkasya (Gürcistan) ve Rusya'ya bir seyahat yapar. Diğer yandan, Türkiye'ye göç etmiş Kafkasyalıların torunlarından oluşan kalabalık topluluk içinde Osetlerle karşılaşmayı da ümit etmektedir. Fakat bu halkın pek azının "Osmanlı topraklarına" göç ettiklerini ve İstanbul'dan uzak köylere yerleştiklerini anlamakta gecikmez.[5] İşte bu Osetleri boşuna ararken, 1927 yılından itibaren Adige ve Dağıstanlı topluluklarını keşfeder. İstanbul'da sağladığı temasların yanı sıra 1929, 1930 ve 1931 yıllarında köylere gider.[6] Şüphesiz ki, Nart destanının Adige versiyonunun peşine düşmüştür,[7] fakat kısa süre içinde, dilbilimsel bir çalışmaya yönelik bu ilk mitolojik pencerenin ötesinde ilgiler duymaya başlar.

Artık amacı, Kafkas dillerinin "kitabi" olmayan bir incelemesidir; yani dilleri konuşuldukları gibi inceleyecek ve en az tanınan dillere öncelik verecektir. Özellikle kuzeybatıda konuşulan Kafkas dillerinden Adigece, Abhazca ve Ubıhçayı mukayeseli olarak incelemeye girişir. Alman dilbilimci Adolf Dirr'in (ölümü: 1930) 1913'te gerçekleştirdiği ama *Caucasica*[8] dergisinde ancak 1927-28'de yayınlanabilen saha araştırması nedeniyle Dumézil'in ilgisi Ubıhçaya yönelir. Dumézil, Dirr'in ziyaret ettiği, Anadolu'nun kuzeybatısında, Sapanca gölü yakınlarındaki köylere gider. Dirr'in haber kaynağı olan kişiyi bulmakla kalmaz, Ubıhçayı hâlâ konuşan otuz kadar ihtiyara rastlar. Ubıhçanın ikinci ve Alman dilbilimcininkinden daha ayrıntılı bir tasvirini, *Ubıhların Dili*[9] başlığı altında, alelacele yayınlar. Dilbilim konusundaki formasyonunun hâlâ acemilik düzeyinde olduğunu teslim eden Dumézil, Dirr'in gözünden kısmen kaçan bir fonetik sorunu ile karşı karşıya gelir. Ses öğelerini, kendinden önce çalışan dilbilimciye göre daha kesin bir biçimde tecrit etmeye çalışan Dumézil, Ubıhçanın sessizler bakımından zenginliğini (83 sessiz) ve sesliler bakımından fakirliğini (2 sesli) ölçmüş olur.

1929-1931 yılları arasında olgunlaştırdığı son derece şahsi fonetik transkripsiyon sisteminin "izlenimci" niteliğini daha sonra tevazu ile kabul edecektir.

Dumézil'in ihtirasla peşinde olduğu amaç, kuzeybatı Kafkasya'nın üç dili olan Abhazca, Adigece ve Ubıhçanın mukayeseli bir tasvirini inşa etmektir. 1932'de yayınlanan *Kafkas Dilleri Üzerine Mukayeseli İncelemeler* bu çalışmaların ilk ürünüdür.[10] İzleyen sene, Kuzey Kafkas dillerinin mukayeseli dilbilgisine giriş[11] ve Lazca ile Gürcüce dahil olmak üzere bütün Kafkas dillerini kapsayan *Kafkas Dillerinde Fiil Üzerine Mukayeseli Araştırmalar*[12] ile çalışmalarını tamamlar. 1931 yılının ocak ve mayıs ayları arasında Dumézil Hindistan, Arabistan ve Mısır'ı tavaf ettikten sonra Türkiye'ye yerleşmeye karar veren Dağıstanlı göçmen Yahya Bey ile çalışarak Avarca öğrenir. 1933 yılında, Fransa'da yayınlanan bir şarkiyat dergisi olan *Le Journal Asiatique*'te iki tercüme yazısı ve Dağıstan'da basılmış manzum kitapların özetlerini yayınlar.[13]

Dumézil'in "Kafkas Dilleri ve Gelenekleri Üzerine Anadolu Belgeleri" adlı eserinin kapağı.

Georges Dumézil, *Documents Anatoliens sur les Langues et les Traditions du Caucase*, Institut d'Ethnologie, Paris, 1965.

Dumézil dilbilimci Prens Trubetskoy'un şiddetli eleştirilerine maruz kalır. Bu eleştirilere karşı 1904'te bir cevap kitabını, masraflarını kendisi üstlenerek yayınlar.[14] Uğradığı eleştirilerin bir kısmının sebebi, Dumézil'in üzerinde çalıştığı Adige lehçelerinin, Trubetskoy gibi bazı Kafkasya uzmanlarının incelemedikleri, Sovyet yönetimi altındaki Kafkasya'da kullanılan ve bir anlamda "uydurulan" lehçelerden çok farklı olmasıdır. Bu hadiseden çok rahatsız olan Dumézil, kuzeybatı Kafkasya dilleri üzerine yayın yapmamaya karar verir.

1937 yılında Dumézil, Kartveli grubuna ait başka bir Kafkas dili olan Lazcaya ilişkin bir çalışma da yayınlar. Çalışma, Arhavi'de büyümüş Batumlu genç bir Laz olan ve bölgenin diyalektini konuşan Niyazi Ban(oğlu)'nun[15] 1930 ve 1931 yıllarında kendisine dikte etmiş olduğu 16

1925'te, Noel'den önce Dumézil İstanbul'a gider. Atatürk'ün girişimiyle ve Fransız modeli esas alınarak, İstanbul İlahiyat Fakültesi bünyesinde bir dinler tarihi kürsüsü kısa süre önce oluşturulmuştur. Genç Dumézil, bu kürsüye tayin edilir. Daha sonra Edebiyat Fakültesi'ne naklini talep eden Dumézil Türkiye'de 1931'e kadar altı sene geçirecektir. Hint-Avrupa mitolojisi üzerinde çalışırken zorluklarla karşılaşsa da, Türkiye onun Kafkasya'yı keşfettiği yer ve zamanı oluşturmaktadır.

metne dayanmaktadır. Bu derlemede, masal ve hikâyeler gibi evlilik, hastalık ve ölüm ile Lazların kadın ve erkek elbiselerine ilişkin bazı metinler bulunmaktadır. Dumézil'in 1960'lı yıllarda Türkiye'de kalışlarından istifade ederek sürdüreceği, Lazlar ve onların komşusu olan Hemşinliler üzerine çalışmaları, Çerkeslere ya da Ubıhlara hasredeceği çalışmalarının önem derecesine asla ulaşamayacaktır. Bununla beraber, 1967 yılında Arhavi diyalekti üzerine yayınlanan bir kitap[16] ve *Bedi Kartlisa*'da 1972'de yayınlanan[17] Ardeşen Lazcası ve 1987'de Hopa Lazcası[18] başlıklı metinler, bu dilbilim manzarasını tamamlamaktadır.

Tevfik Esenç'in büyükbabası İbrahim, 1920 civarları.

Georges Dumézil, *Documents Anatoliens sur les Langues et les Traditions du Caucase*, Institut d'Ethnologie, Paris, 1965.

Dumézil'in Kafkasbilime dönmesine yol açan etmenler,[21] Namitok'un kaderinin cilveleri ve onun yaşadığı maceralar olacaktır. Gerçekten de Namitok, 1942 yılında -Dumézil'in tavsiyelerine uymayarak- Nazi Almanya'sına gider. Bazı sürgün arkadaşları gibi bu ülkeyi, Sovyet rejimini devirmek ve vatanını "kurtarmak" için bir müttefik olarak gören Namitok, kendisini Almanya'da, savaştan sonra Amerikalıların komutası altında bir esir kampında bulur ve 1949 yılında buradan Türkiye'ye gönderilir.[22] Türkiye'de, 1911-1923 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çerkeslerin kültürel ve siyasi rönesansının önemli

Amacı, Kafkas dillerinin "kitabi" olmayan bir incelemesidir; yani dilleri konuşuldukları gibi inceleyecek ve en az tanınan dillere öncelik verecektir. Özellikle kuzeybatıda konuşulan Kafkas dillerinden Adigece, Abhazca ve Ubıhçayı mukayeseli olarak incelemeye girişir. Alman dilbilimci Adolf Dirr'in (ölümü: 1930) 1913'te gerçekleştirdiği ama Caucasica *dergisinde ancak 1927-28'de yayınlanabilen saha araştırması nedeniyle Dumézil'in ilgisi Ubıhçaya yönelir.*

Tevfik Esenç. Hacıosman Köyü, 1992.

Fotoğraf Meral Çare-Toumarkine'den alınmıştır.

Tevfik Esenç. Hacıosman Köyü, 1992.

Fotoğraf Meral Çare-Toumarkine'den alınmıştır.

İsveç'teki iki yıllık kısa bir ikamet döneminden sonra Dumézil Paris'e döner ve geçici Kuzey Kafkasya Dağlılar Cumhuriyeti'nin (Mart 1917- Ocak 1920) eski kadrolarından oluşan küçük siyasi göçmenler topluluğuyla temasa geçer. Bu cumhuriyetin meclisinin eski başkanı olan Hasan Giray Jabagi ile birlikte malzeme toplayarak, 1935 yılında İnguş halk metinlerinin "Tercüme, Yorum ve Dilbilgisine Giriş" kitabını yayınlar.[19] Fakat bu grup içinde, Dağlılar Cumhuriyeti'nin eski Petrograd temsilcisi olan Aytek Namitok ile karşılaşması hayatında belirleyici rol oynayacaktır. Namitok'un Paris banliyösündeki (Viroflay) evine her pazar giderek birkaç yıl boyunca Adigecesini ilerletir. Bu dostluğun[20] ve işbirliğinin meyvesi olan *Tsey İbrahim Masalları* adlı eser, daha önceden Sovyetler Birliği'nde Adige dilinde yayınlanan masalların şerhli bir tercümesidir.

şahsiyetlerinden olan karısı Hayriye Melek Hunç'la buluşur. Hayriye Melek Hanım kuzeybatı Anadolu'da, Ubıhların yaşadığı birkaç köyün de bulunduğu Manyas yöresinde bulunan Tepecik'teki (Dumbe) topraklarına çekilmiştir.

1953 yılının sonlarına doğru Dumézil'e gönderdiği mektupta Namitok, bu bölgedeki Hacıosman ve Hacıyakup isimli iki köyde, yaşlı köylüler arasında hâlâ Ubıhça konuşanlar bulunduğunu bildirir.[23] Namitok, dostu köye gelmek isterse evinin (yani karısının evinin) kendisini misafir etmeye hazır olduğunu da ekler. 1954 yazında Dumézil daveti kabul eder ve Manyas bölgesine gider. Artık gerçek bir Kafkasya uzmanı olan Dumézil için bu bölge hiç de meçhul bir yer değildir. Macar araştırmacı Julius von Meszaros 1930 yılında burada kalarak, 1934'te yayınlayacağı Ubıh dili üzerine bir kitabın malzemesini toplamıştır. Onlarca atasözü içeren kitap, kusurlu bir transkripsi-

Hacıosman Köyü kahvesinde solda Tevfik Esenç, sağda ise Ahmet Hunç. 1964.

Kırkpınar Köyü'nün kurucularından birinin mezar taşı.

yon sistemine rağmen bu dilin sessiz harf sistemini çözmüştür.[24] Dumézil Ubıhçanın artık buralarda konuşulmadığını düşünmesine rağmen, Namitok doğru söylemişti: Ubıhça hâlâ konuşulmaktaydı.[25]

1954-1971 yılları arasında, Dumézil düzenli bir biçimde ve genellikle yaz dönemini tercih ederek bu köylere gidip, bu dili konuşan toplam otuz kişilik bir insan grubuyla çalışacaktır.[26] Buna mukabil, 1930'larda rastladığı bu dili konuşan kişiler çoktan vefat etmiştir. Örneğin otuzlu yıllardaki en değerli Ubıhça üstadı olan Kurtköylü (Yanık) Ilyas Bey 1955'te İstanbul'da vefat etmiştir.[27] Her üç dili de -Adigece, Abhazca ve Ubıhça- konuşması itibariyle en önemli kaynağını oluşturan Sapancalı Hikmet Bey uzun süren bir hastalığın pençesinde can çekişmektedir. Fakat Dumézil'in Ubıhça için olağanüstü bir bilgi kaynağı olan Tevfik Esenç'le çalışma fırsatı bulması, kendisine ve asistanı Georges Charachidzé'ye, yeryüzünden silinmek üzere olan bu dilden hâlâ kurtarılabilecek ne varsa kurtarma imkânı verecektir. Tevfik Bey Abhazca bilmez ve Dumézil'in diğer bilgi kaynaklarına göre Adigecesi iyi değildir, fakat Ubıhça konusundaki bilgileri eşsizdir: Dedesi tarafından büyütülen Tevfik Bey, başkalarının unuttuğu her şeyi doğrudan iktisap etmiştir. Esenç'in, diğer bilgi kaynaklarında nadir görülen bir başka niteliği vardır, üzerine düşen koruma görevinin bilinci. Dumézil, Anadolu'da ve İstanbul'da kalışlarına ilaveten, Tevfik Esenç'i 1962'den itibaren birkaç defa Paris'e getirip onunla beraber çalışacak kadar faaliyetlerini ilerletir. Kadirşinaslık gösteren büyük âlim, birkaç kitap ve makalenin altına Tevfik Bey'le beraber imza atacaktır.

Dumézil 1950'lerde Türkiye'ye gittiği zaman, 1957'den itibaren İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü (daha sonra Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'ne -IFEA- dönüşecektir) çerçevesinde örgütlenen araştırma misyonlarından yararlanacaktır. Enstitünün bu dönemdeki (1956-1964) müdürü, Dumézil'in arkadaşı Louis Robert'dir; 1964'ten sonra ise kurumun başına Emmanuel Laroche geçecektir (1964-1975). 1959 yılında *Ubıh Etüdleri*[28] ve özellikle, 1960-1967 yılları arasında, beş ciltlik *Kafkasya Dilleri ve Geleneklerine İlişkin Anadolu Belgeleri*'nin birinci ve sonuncu ciltleri[29] Enstitü'nün yayınları olarak basılır. 1967'de yayınlanan son cilt, Dumézil'in 1930'lardan itibaren düşündüğü projeyi taçlandırır: Adigece-Abhazca ve Ubıhça arasındaki bu mukayese çalışmasının gerçekleşmesi için Abhazca hâlâ eksik kalmaktaydı. Ayrıca Adigece'nin bazı lehçeleri için *Journal Asiatique*'te yayınlamış çalışmaları var.[30]

Cumhuriyet öncesinde Hikmet (Kırkpınar) solda.

1958 yılında, Sapanca gölü yakınlarındaki Kırkpınar köyünde, 1930'lu yıllarda tanımış olduğu Çizemuğ klanı soylularından, üç dili de konuşan Hikmet Bey'e tekrar rastlar. Fakat Hikmet Bey'in 1960'ta hastalığına yenik düşmesi, Dumézil'in projesini tamamlamasına engel olacaktır. Dumézil'in 1958'den itibaren bölgede ya da İstanbul'da Abhazca-Ubıhça konuşan kişileri[31] yeniden bulup, daha sonra, birkaç yıldan beri beraber çalıştığı, İstanbul Belediyesi'nde memurluk yapan ve bir Abhaz olan Zülküf Has'a yönelmiştir. Zülküf Bey ile, 1956'dan beri İstanbul'a yerleşen, Ubıhçaya vakıf Tevfik Esenç'i İstanbul'da buluşturmuştur.

1965 ve 1966 yıllarında Manyas'ın Ubıhça konuşan köylerinde kalmış olan Dumézil'in asistanı Georges Charachidzé, 1972'den itibaren yine bölgenin yolunu tutarak 1992'deki

ölümüne kadar Tevfik Bey'le çalışır.[32] Dumézil'in sağlığı, gidip oralarda çalışmaya artık müsait değildir. Artık Tevfik Esenç Paris'e gidecektir; zaten Dumézil'in teşvikiyle 1976, 1977 ve 1978 yıllarında dört defa Paris'te kalarak Dumézil ve Charachidzé ile çalışmıştır. Dumézil'in 1986 yılındaki vefatına kadar ekseriyetle *Bedi Kartlisa. Revue des études géorgiennes et caucasiennes* dergilerinde yayınlanan Ubıhça üzerine son çalışmaları, işte bu Paris mesailerine dayanmaktadır.

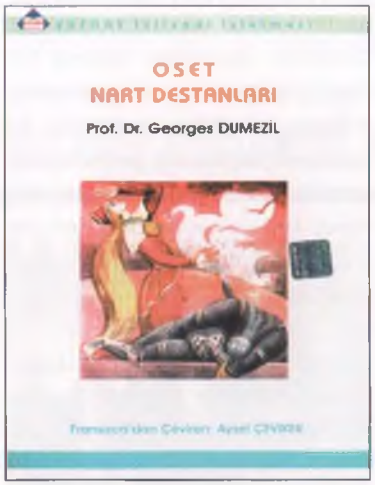
dili ve özellikle grameri (morfolojik mekanizmalar) hakkındaki bilgiler 1960'ların başında hâlâ yetersizdi. 1976 yılında daha iddialı yeni bir sözlüğün hazırlanmasına girişmeden önce Dumézil ve Charachidzé, Vogt'un hatalarını düzeltme görevini üstlendiler. Bizzat Dumézil'in itirafına göre, bu derlemeyi yapmadan önce "en acil görev, kısa süre içinde kaybolmaya mahkûm olan geleneksel malzemeyi toplamak (şeklinde bizi bekliyordu)".[34] Maalesef bu sözlük yayınlanmamıştır.

Dilbilimci olmayan bir tarihçinin gözünde en kıymetli olan şey Dumézil'in notları ve giriş bölümleridir. Bunlar, Türkiye'deki Kafkas topluluklarının kültür ve dil açısından asimilasyon süreçleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu ülkenin, Kafkas dillerinin ve lehçelerinin korunduğu bir sığınak oluşu kadar, daha ulus-devlet aşamasına bile geçmeden bunlara mezarlık olduğu da bir gerçektir.

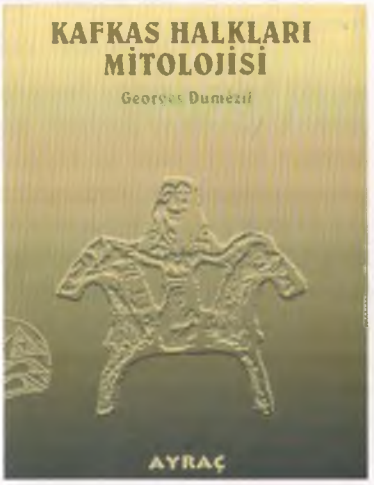
Dumézil iki açıdan talihliydi: Daha yirmili yılların sonundan itibaren bu

Dumézil'in eserleri Türkiye'deki Kafkas topluluklarının kültür ve dil açısından asimilasyon süreçleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu ülkenin, Kafkas dillerinin ve lehçelerinin korunduğu bir sığınak oluşu kadar, daha ulus-devlet aşamasına bile geçmeden bunlara mezarlık olduğu da bir gerçektir.

Dumézil'in kitaplarından bazılarının kapakları.

DUMÉZİL'İN ÇALIŞMALARINDAN KALAN MİRAS

Üstadının eserini, Ubıhça metinlerin yayınlanması, yayınlanmış metinlerin düzeltilmesi ve nihayet yeni bir Ubıhça sözlük projesi gibi muhtelif biçimlerde, öncelikle Charachidzé sürdürmüştür. Dumézil daha 1957 senesinde, Hans Vogt isminde Norveçli bir meslektaşını Ubıhça üzerinde çalışmaya razı etmişti. Vogt görevine öylesine canla başla sarılmıştı ki, Dumézil'den habersiz olarak bir Ubıhça sözlük hazırlanması gibi iddialı bir işe bile girişmiş ve bu sözlük 1963'te yayınlanmıştır.[33] Yenilikçi nitelikteki bu çalışma yapılırken aslında acele edilmişti, zira Ubıh

Dumézil'in çalışmalarının Türkiye'de hemen hemen hiçbir iz bırakmayışı birkaç sebeple açıklanabilir: (Çerkes cemaat dergilerinde yayınlanan birkaç kitap ve Didier Eribon'la yaptığı görüşmeler[35] dışında) Dumézil'in eserlerinin çoğu Türkçeye çevrilmemiştir. Kafkas dilbilim çalışmaları Türkiye'de hâlâ emekleme halindedir[36] ve nihayet, Dumézil'in transkripsiyon sisteminin kullanımı pek karışıktır. Bu mirası tevarüs eden, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olmuştur. Enstitü 1994 yılında Georges Dumézil adını alarak, 1994-1996 yıllarında ilk sorumluluğunu üstlendiğim Kafkasya Gözlem Merkezi'ni açmıştır. Bu gözlem merkezi, 2002 yılında Bakü'ye taşınmıştır.

alana ulaşma imkânı olmuştu, ama alandan yararlanmak için o dönemde henüz yeterince donanımlı olmadığını kendisi de kabul etmektedir. O, alandan 60'lı yıllarda da yararlanabilmiştir, ancak bu toplulukların iç dünyalarından kalan şeylerin de kırsal göç dalgasına kapılıp kaybolmaları işte tam bu 60'lı yıllara rastlamaktadır. Dumézil'in metinleri, İslamlaşma sürecinin henüz tamamen etkisi altına almadığı Lazların ve Kuzey Kafkasyalıların efsane âlemi hakkında da bizleri bilgilendirmektedir.

Dumézil aynı zamanda, Kafkas tarihinin ve hafızasının büyük ve trajik olaylarının birincil ve ikincil aktörlerinin meclisinde bulunmak gibi bir

imtiyaza sahip olmuştur. Kafkas savaşları, 1860'lı yılların büyük göçleri ve bunların bıraktığı hatıralar, soylularla köleler arasındaki iç toplumsal savaşlar, 1910'lardaki Çerkes kültürel rönesansı, İstiklal Savaşı'nın galipleri ama özellikle de "kaybedenleri", 1923'te tehcir edilen Ubıh köylüleri, bu olaylara örnek gösterilebilir. Bu yakınlık, hangi tarihçide olursa olsun, kıskançlık uyandırır. Bununla beraber, kabul etmek gerekir ki Dumézil elindeki yakın tarih malzemesini çok sınırlı biçimde kullanmıştır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, dilbilimsel verilere kıyasla bu malzemenin ikincil nitelikte oluşudur. İkincisi ise, İstiklal Savaşı'ndan sonra Türk milliyetçiliğinin Çerkeslere karşı bir nevi öfke beslediği, genel olarak bütün Türk dışı kimlikleri olumsuz biçimde damgaladığı 1920-1930'lu yıllarda doğal sayılabilecek bir temkin ve ihtiyatla ilişkilidir. 1965'te yayınlanan cildin başındaki, Ubıhların gerçek bir toplumsal ve bazen de siyasi tarihini oluşturan "Yüzüncü yıl için notlar"da (*Notes pour un centenaire*) Dumézil tarihin bu karanlık sayfalarından daha serbest bir biçimde, ama yine kelimelerini iyi seçerek bahsedecektir. Tarihçinin gözünde bu birkaç sayfanın değeri ölçülemez: Bunlar sayesinde, artık kaybolmuş bir dünya hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Üstelik bu sayfalar olaylara köy ve kırsallık penceresinden bakıyor ki, tarihte buna pek az rastlanır.

ALEXANDRE TOUMARKINE
İSTANBUL FRANSIZ
ANADOLU ARAŞTIRMALARI
"GEORGES DUMÉZIL" ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 1964'te İstanbul Üniversitesi Dumézil'e fahri doktorluk unvanı verdi.

2 Bu konuda Dumézil, İstanbul "yanlızlığı"ndan bahseder. Dumézil, *La préhistoire...*, s. 115, n. 3.

3 Bu kıyaslamanın yapıldığı ilk metin Şubat 1929'da İstanbul'da yazılan ve 1930 yılında yayınlanan bir makaledir. Georges Dumézil, "La Préhistoire indo-iranienne des castes" (Kast Sisteminin Hint ve İran Kökenleri), *Journal Asiatique*, Ocak-Mart 1930, s. 109-130. Bu makalede Dumézil, Oset efsanesindeki Nart kahramanlarının üç aileye ayrılmasını, Hindistan'daki kast sistemine benzetir. Yani bu ayrılma Osetlerde de meydana gelir (Dumézil "Osses", ifadesini kullanır): "*Borataeler* hayvancılıkla zengin olmuşlardı ; *Alaegataeler* güçlerini zekalarından alıyordu ve *Aexaertaegkataeler* de erkekleri sayesinde güçlü ve cesurlardı." (Dumézil, *agm*, s. 126, M. S. Tuganov'un 1925'te Vladikafkas'ta yayınlanan bir eserinden alınmış ayrımdır).

4 1937'den savaş sonrasına kadar Dumézil Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda (ENLOV - *Ecole nationale des langues orientales vivantes*) Ermenice dersi vermiştir.

5 Nüfusunun tamamı ya da bir kısmı göçle gelmiş Oset Müslümanlarının soyundan gelenlerin yaşadığı yaklaşık 20 köy vardır: bu köyler orta Anadolu'da (Yozgat, Tokat, Sivas ve daha seyrek olmakla birlikte Niğde ve Kayseri illerinde), kuzeydoğu Anadolu'da (Kars, Muş, Erzurum (?) ve Sarıkamış'ta) ve Doğu Anadolu'da (Bitlis, Siirt) bulunur. *Bkz.* Peter Alford Andrews (ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, s. 125-126 ve s. 354-355.

6 Öyle görünüyor ki özellikle de Sapanca Bölgesi'nde (Kırkpınar ve Yanık köylerinde) ve İzmit'te (Uzuntarla ve Adliye'de) kalmıştır.

7 Bu konuda yayınlanmış ilk kitabı için bkz. Georges Dumézil, *Légendes sur les Nartes suivies de cinq notes mythologiques*, Paris, Honoré Champion, 1930.

8 Adolf Dirr, "Die Sprache der Ubykhen", *Caucasica, IV*, 1927 , s. 64-144. ve IV, 1928, s. 1-45.

9 Georges Dumézil, *La Langue des Oubykhs*, Collection de la Société de Linguistique de Paris, vol. XXXV, Champion, 1931.

10 G. Dumézil, *Études comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest (morphologie)*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1932.

11 Georges Dumézil, *Introduction à la grammaire comparée des langues caucasiennes du Nord*, Paris, Honoré Champion, 1933.

12 Georges Dumézil, *Les recherches comparatives sur le verbe caucasien, vol. I Les suffixes du temps dans les langues caucasiennes et vol.II Les éléments préradicaux du verbe autres que les préverbes et les indices de personnes ou de classes*, Paris, Honoré Champion, 1933.

13 G. Dumézil, "Textes avars", *Journal Asiatique*, CCXXII, Nisan-Haziran 1934, s. 265-302.

14 Georges Dumézil, *Méthodes et moeurs de la linguistique caucasienne. Réponse au Prince Troubetskoy*, Paris, Librairie d'Amerique et d'Orient, Maisonneuve, 1934.

15 Niyazi Banoğlu 1913 yılında Batum'da doğdu. 1929 yılında haftalık *Bereket Dergisi*'nde gazetecilik mesleğine başladı. *Politika ve İnkılap*, *Halk Dostu*, *Yedigün*, *Vakit*, *Hergün* gazetelerliyle, *Yedigün* dergisinde mesleğini sürdürdü. *İncili Çavuş* adında bir gazete çıkardı. Tarihi araştırmalarıyla tanınan Banoğlu, 1957'de *Tarih ve Coğrafya* dergisini yayınladı. 27 tanesi Atatürk konusunda olmak üzere yüzden çok eser verdi. 6 Ekim 1992'de vefat etti.

16 Georges Dumézil, *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase IV. Récits lazes en dialecte d'Arhavi (parler de Şenköy)*, Paris, Presses universitaires de France, Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes, Sciences religieuses, LXXIV, 1967.

17 Georges Dumezil, "textes en laze d'Ardeshen", *Bedi Kartlisa*, XXIX-XXX,1972, s. 32-41.

18 Georges Dumézil, "Analyse des formes verbales d'un texte laze (Hopa)", *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 41, 1987, s. 49-54.

19 Georges Dumezil et M. Jabaği, *Textes populaires ingouches*, Paris, Adrien Maisonneuve, 1935.

20 1939'da, İkinci Dünya Savaşı arifesinde, Geuthner yayınlarından çıkan *L'origine des Circassiens. Première partie* (Çerkeslerin Kökeni. Birinci Bölüm) adlı kitabını Namitok Dumézil'e ithaf eder. Fransızca yayınlanan birinci bölümün Türkçesi için ve hiç yayınlanmamış ikinci bölüm için bkz. Aytek Namitok, *Çerkeslerin Kökeni*, çev. Aysel Çeviker, Ankara, Kaf-Dav Yayınları, Cilt I (2003) ve Cilt II (2008).

21 Hervé Coutau-Bégarie kataloğunda Dumézil'in yayınlanmamış ve Türkiye'de kaldığı dönemlerden birinde (1940'ın ilk altı ayı) edindiği izlenimlerden yola çıkarak yazılmış iki makalesinden bahseder, bkz. Hervé Coutau-Bégarie, *L'oeuvre de Georges Dumézil. Catalogue raisonné* (Georges Dumézil'in eseri. Yorumlu Katoloğu), Paris, Economica, 1998, s. 88-89. Ben bu gizemli seyahatten bir iz bulamadım.

22 Kamplardan dönüş üzerine Aytek Namitok'un Dağıstanlı talihsiz yol arkadaşı (Lak) Musa Ramazan'ın anılarına bakınız, Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmen Anıları*, Kafkas Derneği, Ankara, 2001, s. 137-147.

23 Bu paragraf için bk. Georges Dumézil, *Le verbe oubykh, études descriptives et comparatives (en collaboration avec Tevfik Esenç)*, Paris, Imprimerie Nationale et C. Klincksieck, Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, s. 6.

24 Georges Dumézil, *Le verbe oubykh*, s. 6. Kaynağı: Julius von Meszaros, *Die Pakhy- Sprache*, The Oriental Institute of the University of Chicago, 9, 1934.

25 Dumézil'in "ikinci Türkiye dönemi"nin ilk seyahati için Dumézil ve Namitok tarafından 1955'te *Journal Asiatique*'in iki ayrı sayısında yayınlanan "Ubıhça hikâyeler"e ("recits oubykhs") bakınız.

26 Georges Dumézil, *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase.III. Nouvelles études oubykhs*, 1965, s. 21.

27 Dumézil (1965), s. 21.

28 Georges Dumézil, *Etudes oubykhs*, Bibliotheque archéologique et historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, VII, dépositaire: Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1959.

29 Georges Dumézil, *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase. I*, Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, IX, dépositaire: Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1960.
Georges Dumézil, *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase: V. études abkhaz*, Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, XXI, dépositaire: Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1967.

30 1954'te Şapsuğca ve 1963, 1964 ve 1965'te Besleneyce için.

31 Dumézil (1965), s. 22 ve 36. Sarayda Çerkes cariye ve kadın hizmetçilerle büyüyen ve iki dil bilen, fakat Ubıhçası bozulan ve köyünü terk eden Maşukiyeli zenci Handan Hanım ve iki yıl sonra bir kalp krizi geçirerek vefat eden, üç dile vakıf Kurtköylü (Yanık) Hacı Hüseyin Hunça ya da İstanbul'da üç dile vakıf olan ve başka bir Abhaz diyalekti de konuşan Hacıosmanlı, çok yaşlı ve bitkin Azize Hanım. Dumézil 1960 yılında Hüseyin Bey'le uzun süre çalıştığını söyler.

32 Paragrafın sonu için bkz. Charachidzé'nin anlatımıyla bkz. Georges Charachidzé, "Le dernier dictionnaire de la langue oubykh", in Sumru Özsoy (ed.), *Studia Caucasologica III. Proceedings of the Conference on Northwest Caucasian Linguistics. 10-12 October 1994*, The Institute for Comparative Research in Human Culture, Oslo, 1997, s. 11-19.
Dumézil'in Ubıhça yayınlanan çalışmalarının bibliyografyası için bkz. Georges Charachidzé, "Ubykh", in George B. Hewitt (ed.), *The Indigenous Languages of the Caucasus. Volume 2. The North West Caucasian Languages*, Carvan Books, Delmar. New York, 1989, s. 457-459.

33 Hans Vogt, *Dictionnaire de la langue oubykh avec introduction phonologique*, Oslo, 1963.

34 Georges Dumézil, *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase. III. Nouvelles études oubykh*, 1965, p. 12.

35 Didier Eribon, *Georges Dumézil ile Konuşmalar*, İstanbul, Sinatle, 1998. (çeviri: İsmail Yergüz).
Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi*, İstanbul, Ayraç Yayınları, 2000. (İngilizceden çeviren Musa Yaşar Sağlam)
Georges Dumézil, *Kahramanların Destanları. "Nartlar"*, Ankara, Kaf-Dav Yayıncılık, 2007. (Fransızcadan çeviren Aysel Çeviker).

36 Tek istisna, 1986-1993 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde Prof. Sumru Özsoy tarafından yapılmış çalışmalarıdır.

TARİH OLMUŞ BİR MESLEK:

BEYOĞLU MUHABİRLİĞİ

FUNDA ŞENOL CANTEK

Gazetecilik mesleği açısından Ankara veya İstanbul'da çalışıyor olmak, yaklaşık 70'li yıllara kadar bugün olduğundan daha önemli bir ayırt edici özellikti. Ankaralı muhabirler gazetelerin politika sayfalarını hazırlarken, İstanbullu muhabirler daha ziyade şehir, polis-adliye ve diplomasi haberlerinden sorumluydu. Dolayısıyla Ankaralılar bürokrasi ve siyasetin üst kademelerinden isimlerle, devleti yönetenlerle muhatap olurlarken, İstanbulluların ulaşabilecekleri en yüksek mevkideki şahsiyet vali olurdu. Haber kaynaklarının statüleri bakımından iki şehrin gazetecileri arasındaki uçurum, Ankaralı gazetecilerin İstanbulluları mesleki bakımdan küçümsemelerine, onları "Beyoğlu muhabiri" diyerek istihzayla anmalarına neden olurdu.*

Yetmişli yıllara gelinceye kadar Ankaralı gazetecilerin, İstanbulluları ve ilgi alanlarını eleştiri/alay konusu ederek bir yandan kendilerini statü bakımından yüceltirken, diğer yandan da mekânsal hiyerarşi ve saygınlığa vurgu yaptıkları söylenebilir. Bilindiği gibi erken cumhuriyet döneminde yeni başkent Ankara, İstanbul'un "Osmanlılığı", İslamı temsil etmesi ve kozmopolitliğine karşı Anadolu'nun, Türklüğün ve "safiyet"in sembolü olarak görülüyordu. Ankara'da deneyimlenen yoksunluklar, karşılaşılan zorluklar bile bir nefs mücadelesi olarak yüceltiliyor, cumhuriyetin kurucu seçkinleri arasında veya onlara yakın/yardımcı olmak başlı başına yeterli görülüyordu. Yeni ve "yoktan var edilmiş" bir ulus-devletin "kalbinde" yer aldıklarına inanan Ankaralı gazeteciler, İstanbul'un "yozluğunu", kozmopolitizmini, "ahlaki düşkünlüğünü" ve "teslimiyetini" temsil ettiğine inandıkları Beyoğlu'nun ölümcül cazibesi karşısında onu aşağılayarak, olumsuz nitelikler atfederek iradelerini güçlendiriyorlardı. Öyle ki, cumhuriyet rejimini desteklesin ya da desteklemesin, İstanbullu gazetecilerin bazıları da, küçük kaçamaklarla kendilerine haz veren Beyoğlu'nu, ulus-devletin bekası açısından "hayırlı" bulmuyorlardı. Örneğin *Son Telgraf*'ta yazan Ali Rauf Akan şöyle

1940'ların ve 1950'lerin magazin dergilerinden bazıları.

1960'lara doğru Beyoğlu İstiklal Caddesi.

Ara Güler.

diyordu: "Beyoğlu, Paris parfümleri, Holivut robları, arjante kürkler, pırlantalar içinde pırıl pırıl ışıldayan, fakat ipek çamaşırlarının altındaki frengi yaralarından irin sızan, teni kir kokan göz aldatıcı bir aşüfteyi andırmaktadır" (22.2.1946, aktaran Cantek, 2008: 87).

Aynı gazetenin yazarı Mithat Cemal Kuntay ise Ankara'nın güzelliğini "Beyoğlu'suz olmasına" bağlıyordu (aktaran Cantek, *agy*: 84). Beyoğlu denizsiz, yeşilliksiz, neşesiz bozkır kasabasını cazip kılan kurucu ötekiydi adeta.

Geleneksel ahlaki değerlere bağlılıklarıyla tanınan Peyami Safa gibi bazı İstanbullu gazeteciler, birçok yenilikle basın piyasasına renkli bir giriş yapan, siyasetten ziyade magazine, aktüaliteye, gündelik hayata dair haberlere ağırlık vererek geniş bir okur kitlesi kazanan *Hürriyet* gazetesini, benzer kaygılarla eleştiri konusu ediyorlardı: "Geçen gün bir davette salondan içeriye, moda mecmualarından birinin renkli kapağından fırlamış, genç, güzel ve süslü bir kadın girdi. Tavus kuşu kadar süslü ve kibirliydi. Fikir bahislerine karışmıyor, karışmak zorunda kalırsa yavan şeyler söylüyordu. Fakat sinema, Hollywood, moda, Amerika ve sevişme bahisleri açılınca, şirin bir mahalle kadını gibi bülbül kesiliyordu. Çiklet çiğnediği için Türkçeyi ağzında yuvarlayarak Amerikan şivesiyle konuşuyordu. Onun süslerini, bütün vücudunu kaplayan cici bici donanmasını, fikir seviyesinin düşüklüğünü ve amiyane sevimliliğini görünce hatırıma 'Hürriyet' gazetesi geldi. Bu kadın onun canlı sembolü gibiydi" (aktaran Cantek, 2008: 93-94).

Bu ve benzeri metinlerle, renkli gazeteler, ışıltılı ve Batı taklidi gündelik hayat eleştirilirken, asıl eleştirilen, modernleşme ve Batılılaşma sürecinde milli ve ailevi değerlerin, ahlak anlayışının, vatanperverlik ve fedakârlık hislerinin yitimiydi. Kayıp olarak nitelenen bu değerlerin yerine gazeteler, dergiler, sinema ve eğlence kültürü aracılığıyla konulanlar, *Hürriyet* gibi gazetelerde ve Beyoğlu muhabirlerinin haberlerinde ete kemiğe bürünerek tepki çekiyordu. Erken cumhuriyet döneminde muhafazakâr kesim ve hatta bazı kurucu seçkinler tarafından yüksek sesle dillendirilen Batı tarzı gündelik hayat eleştirisi 50'lerde Demokrat Parti'nin iç ve dış siyasetinin de zorlamasıyla cılız fısıltılara dönüşe de, uzun yıllar İslami ve milliyetçi eğilimleri olan yayınların sayfalarında sürecekti.

Aslında Babıâli'nin Amerikan tarzı gündelik hayat ve Hollywood kültürü ile yakın ilişkisi, 40'larda çıkan aktüalite ve magazin ağırlıklı dergilerle başladı. Moda, kadın-erkek ilişkileri, ünlü yıldızların hayat hikâyeleri, skandalları ve Hollywood filmlerinin hikâyelerini, anlatı kalıplarını taklit eden, yineleyip geliştiren metinler bu dergilerde sıklıkla yer alıyordu. Yerli sinemanın henüz varlık gösteremediği bu dönemde, Hollywood, filmleri ve oyuncularıyla dergi sayfalarını doldurma imkânı sağlıyordu. Oktay Akbal, gazeteciliğe başladığı yılları konu edindiği kitabında,

40'ların gözde yayınevi Türkiye'nin Hollywood'a olan ilgisini anlatmaktadır. Cemil Cahit Cem, Tahsin Demiray, Rakım Çalapala, Burhan Bilbaşar, Türkiye Yayınevi için çalışan tanınmış yayıncı ve yazarlardır. Akbal *Maske Dergisi*'nde çalışırken, dergiyi çıkaran Bilbaşar'ın dergilerden kopardığı resimli sayfaları kenber kaynağı olarak Hollywood'dan yardım alıyorlardı. Bu tarihten itibaren yerli sinemanın yükselişi, varlık sebebi Yeşilçam olan *Pazar, Ses* gibi dergilerin yayınlanmasını beraberinde getirdi. Artık yerli yıldızlar ağırlıkta olmak üzere, sinema dergilerinin sayfalarını dolduracak malzeme sıkıntısı çekilmiyordu. Bunun yanında,

1940 ve 50'lerde Beyoğlu muhabirliği yapan Abdi İpekçi ve meslek hayatına magazin dergilerine yazılar yazarak başlamış olan Oktay Akbal.

Yeni ve "yoktan var edilmiş" bir ulus-devletin "kalbinde" yer aldıklarına inanan Ankaralı gazeteciler, İstanbul'un "yozluğunu", kozmopolitizmini, "ahlaki düşkünlüğünü" ve "teslimiyetini" temsil ettiğine inandıkları Beyoğlu'nun ölümcül cazibesi karşısında onu aşağılayarak, olumsuz nitelikler atfederek iradelerini güçlendiriyorlardı.

disine vererek bunlara birer hikâye uydurmasını istediğini anımsamaktadır. Ayrıca, Beyoğlu sinemalarında oynayan Mr. Moto, Charlie Chan gibi popüler Hollywood filmlerini izleyip bunları uzun birer hikâye halinde kaleme alması da beklenmektedir Akbal'dan. Cemil Cahit Cem de, benzer biçimde, Marlene Dietrich ve Clark Gable gibi hayran kitlesi geniş yıldızlar hakkında yabancı yayınlarda yer alan tek cümlelik bilgilerden yola çıkarak onlara hayat hikâyeleri kurmasını istemektedir (1993: 18-19). 50'lerin ikinci yarısına kadar Babıâli'nin sinema ve magazin muhabirleri ile yazarları temel ha-

İstanbul'un cemiyet hayatı ve yabancı konuk trafiğini takip edecek ve Beyoğlu muhabirliği olarak anılacak bir muhabirlik türü, 40'lardan 70'lere kadar Babıâli'de varlığını sürdürdü. Beyoğlu muhabirliği, İstanbul'un ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı yüzünü temsil eden bir semt olarak Beyoğlu'nun temsil ettiklerini gazete sayfalarına aktarması hasebiyle, Babıâli'de bir dönemin, bir tarzın sembolüydü. Öte yandan, yukarda sözü edildiği gibi, Ankara-İstanbul gazeteciliği ve dolayısıyla Ankara ile İstanbul'un taşıdığı değerler arasındaki farkın altını çiziyordu. Bu bakımdan, Beyoğlu muhabirliği, basın tarihinde kayda değer bir zaman diliminde anılmaya değer bir iz bıraktı.

SAVAŞ SONRASI YENİ BİR HAYAT VE BEYOĞLU MUHABİRLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanan Beyoğlu muhabirliği, Ankaralı muhabirler ve kimi İstanbullu müellifler tarafından küçümsense de, İstanbul gazetelerinin ve hatta ulusal nitelikli gazetelerin satış rakamlarını artıran önemli bir uzmanlık alanıydı. Savaş sonrasında sınırlar arasında hareketlilik artmış, tüm dünyada refah seviyesi yavaş yavaş yükselmiş, savaş yıllarının yarattığı kasvet, acı, umarsızlık yerini barışçıl ve huzurlu bir dünya özlemine bırakmıştı. Bu iyimserlik Türkiye'ye de sirayet etmiş, cemiyet hayatı canlanmıştı. "Gelen-giden muhabirliği", "diplomatik muhabirlik", "mehafil-i ecnebi muhabirliği" olarak da anılan Beyoğlu muhabirliğinin ilgi alanına, İstanbul'a gelen yabancı diplomatlar, siyasetçiler, işadamları, yıldızlar, sanatçılar girerdi. Bu uzmanlık alanına diplomatik muhabirlik adının uygun görülmesi, yabancı dil bilen ve dönemin itibarlı okullarından mezun, kültür seviyesi görece yüksek muhabirlerin kordiplomatik mensuplarıyla da muhatap olmalarının sonucuydu. Bunun yanı sıra, yerine getirdikleri meşakkatli göreve yakıştırılan diğer isimlerin Beyoğlu muhabirlerince küçük düşürücü bulunması "diplomatik muhabirlik" adlandırmasının tercih edilme sebebiydi.

Beyoğlu muhabirliği, Yeşilçam dergileriyle ortaya çıkıp bugünkü halini alan magazin muhabirliği/paparazzilik ile karşılaştırıldığında, ilk bakışta benzerlikler öne çıkmakla birlikte, özellikle muhabirlerin nitelikleri bakımından farklılıklar arz etmekteydi. Beyoğlu muhabirleri de günümüzün magazin muhabirleri gibi yıldızları ve gündemi işgal eden diğer popüler figürleri, skandalları, "sosyete" olarak adlandırılan üst sınıfın sosyal yaşantısını izler, bunlardan ilgi çekici, atlatma haberler üretmeye çalışırlardı. Ancak Beyoğlu muhabirlerinin temel ayırt edici özellikleri, haber kaynak-

larının aynı zamanda şehri sık sık ziyaret eden siyasetçiler, üst düzey bürokratlar, diplomatlar ve sanatçılar olmasıydı. Ayrıca bu muhabirlerin çoğunun orta-üst veya üst sınıfa mensup olmaları, foto muhabirleri dışındakilerin en az bir yabancı dil bilmeleri, iyi eğitim veren okullardan mezun olmaları, yaşam tarzlarının haber kaynaklarınınkiyle aşinalık arz etmesi idi. Nitekim Beyoğlu muhabirlerinin bazıları, kısa süreli gazetecilik deneyimlerinin ardından gazete yöneticisi, bürokrat, diplomat veya işadamı olarak şöhret ve başarı kazanmışlardı. Hıfzı Topuz, Sinan Korle, Abdi İpekçi, Necati Zincirkıran, İzzet Sedes, Kayhan Sağlamer, Metin Toker, Ali Gevgilili, Erol Dallı bunlardan bazılarıydı.

Bu alanda yıllarca çalışmış Erol Dallı ve Selami Akpınar'ın anlatımlarıyla, başka alanlarda uzmanlaşmış meslektaşlarının "züppe" olarak niteledikleri Beyoğlu muhabirleri, özellikle 1955'te Hilton Oteli açıldıktan sonra, barda satılan Amerikan sigaralarını dudaklarından düşürmez olmuşlardı. Otelin döner kapısına sıkışmadan içeri girme becerisi de "görgülü" Beyoğlu muhabirleri ile geri kalanlar arasındaki farkın altını çizmesi bakımından önemli bulunurdu. Üstelik, lüks mekânlarda haber aramak zorunda oldukları için, Beyoğlu muhabirlerinin harcırahları, diğer muhabirlerle kıyaslandığında görece yüksek olurdu (aktaran Güngör, 1994).

Bu uzmanlık alanına yakıştırılan diğer adlardan çok Beyoğlu muhabirliği adının kalıcı olmasına sebep, henüz merkezin kaymaya başlamadığı dönemin İstanbul'unda gündelik yaşamın ve eğlence hayatının çoğunlukla Beyoğlu'nda akıp gitmesiydi. Bunun yanında, yerli/yabancı şöhretli misafirlerin, siyasetçilerin konakladıkları oteller, eğlence mekânları, lokantalar da bu semtte yer alıyordu. İstanbul zamanla, en azından mekânsal organizasyon bakımından bir Avrupa metropolünün replikasına dönüşürken, Beyoğlu vazgeçilmez ve alternatifsiz eğlence, konaklama ve sosyalleşme mekânı olmaktan çıkacaktı.

Beyoğlu muhabirlerinin haber kaynakları başlangıçta Çiçek Palas, Sirkeci ve Meserret otelleriydi. Meserret Oteli'nin işlevi zamanla değişmiş, konaklama hizmeti vermek yerine, yazarların, çizerlerin buluştuğu bir kahvehaneden ibaret kalmıştı. Sayılanların yanında, üst sınıfa hitap eden daha lüks birkaç

Hilton Oteli'nin ve İstanbul gece hayatının müdavimlerinden meşhur Benli Belkıs, Hilton'un barında.

Nick Hilton'ın sevgilisi Terry Moore.

Terry Moore'un sansasyonel pozu.

otel asıl atlatma haberlere ulaşılabilecek mekânlardı: Tokatlıyan, Park Otel, Londra Oteli, Bristol, Pera Palas. Lebon, Markiz, Degüstasyon, Madam Fişer, Rejans, Asmalımescit ve Krepen Pasajı'ndaki meyhaneler de Beyoğlu'nun alamet-i farikaları olarak muhabirlerin ilgi odağıydı. Sirkeci Garı, Galata Rıhtımı'ndaki yolcu salonu ve Yeşilköy Havaalanı da şehre giriş noktaları olduğundan, Beyoğlu muhabirlerinin takibindeki duraklardı (Bkz. Güngör, 1994; Zincirkıran, 2007).

Yeşilköy Havaalanı'nın VIP salonunda nöbete duran muhabirler, Türkiye'ye gelen Hollywood yıldızlarına, sonradan mizah malzemesi haline gelecek şu soruları soruyorlardı: "İstanbul'u nasıl buldunuz?" "Şiş kebap yer misiniz?" "Hiç Türk filmi izlediniz mi?" Erkek oyunculara sorulan değişmez bir soruyu da anmadan geçmemek gerek: "Atatürk'ün hayatını biliyor musunuz, Atatürk filminde rol alacak mısınız?" (Aktaran Bergin, 2004: 125).

Demokrat Parti dönemiyle birlikte değeri artan Amerikan tarzı yaşam ve bunun üst sınıflar nezdinde Amerikan hayranlığına dönüşmesi, ellilerde Beyoğlu muhabirlerine altın çağlarını yaşattı. Otuzlardan beri güç, ihtişam ve refahı çağrıştırdığı için hayranlık duyulan ABD ile resmi düzeyde yakın ilişkiler kurulması, özellikle İstanbul'a yıl boyu çok sayıda Amerikalı işadamı, diplomat, yıldız vb.'nin akın etmesine

Demirel ve Çavuşesku Hilton'da "hatır kahvesi" içiyorlar.

HİLTON'UN AÇILIŞI VE AMERİKAN TARZI YAŞAM

Beyoğlu muhabirliği için İstanbul'da beş yıldızlı Hilton Oteli'nin açılması bir milat sayılabilirdi. Ellilerde Amerikan hayat tarzı, bir arzu odağı yaratması niyetiyle, dünyanın her yerinde teşhir ediliyordu. Hem bu tarzı, hem de zenginlik, lüks ve konforu temsil eden bir kuruluş olarak Hilton Oteli, 1955'te İstanbul'da açıldı. Otelin açılış tarihi, yukarda sözünü ettiğimiz gibi, Türkiye'de DP eliyle yaygınlaştırılmaya çalışılan ABD ile Türkiye arasındaki diplomatik, askeri, ticari ve kültürel ilişkilerin iyileştirilmesi girişimlerine denk düştü.

Taksim Gezisi, otelin inşası için en uygun mekândı. Bir kere, şehrin merkezinde yer alıyordu. Ayrıca, otelin üzerine kurulduğu arsa Emekli Sandığı'na aitti. Yani, DP hükümetinin bu tasarrufuna itiraz eden çıkmayacaktı. Bunların yanı sıra, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkenti Ankara'nın yerini fiili olarak alan, ticari ve turistik bir şehir olarak dünyaca ünlenen İstanbul'un artık beş yıldızlı, ihtişamlı bir otele ihtiyacı, böyle bir otelin boş kalmasına izin vermeyecek kadar da "milyoner"i vardı. Hilton, yeni bir toplumsal düzenin sembolü olarak İstanbul'un siluetindeki merkezi yerini alacaktı. 1972'de Sheraton Oteli açılana kadar Hilton, İstanbul'un en lüks ve gözde oteli olma unvanını korudu.

Otel yönetimi açılış gününden itibaren bir basın bürosu kurmuş ve oteli Beyoğlu muhabirlerinin daimi mekânı haline getirmişti. Ayrıca, her muhabire ayrı bir oda tahsis edip onları, açılış gününden başlayarak,

Babıâli'nin Amerikan tarzı gündelik hayat ve Hollywood kültürü ile yakın ilişkisi, 40'larda çıkan aktüalite ve magazin ağırlıklı dergilerle başladı. Moda, kadın-erkek ilişkileri, ünlü yıldızların hayat hikâyeleri, skandalları ve Hollywood filmlerinin hikâyelerini, anlatı kalıplarını taklit eden, yineleyip geliştiren metinler bu dergilerde sıklıkla yer alıyordu.

Conrad Hilton'un manifesto niteliğindeki otel broşürü.

sebep olmuştu. Bunlar arasında en sıradan olanları bile gazetelerde yer işgal edebilirken, uluslararası şöhrete sahip olanlar manşetlere yerleşmekteydi. Böylelikle, mesleğe yeni başlamış bir muhabir, kurnazlığı ve girişkenliği sayesinde ses getirecek atlatma haberlere imza atabiliyordu. Tabii yabancı dil biliyor olmak da yabana atılmayacak bir avantajdı. O dönemde yabancı dil bilen muhabir sayısı bir elin parmaklarını geçmediği için, bu beceri mesleğe yeni başlamış muhabire, deneyimli ama çoğu alaylı muhabirler karşısında zaman zaman üstünlük bile kazandırıyordu. Bir Beyoğlu muhabirinin yabancı dil bilgisini kullanarak topladığı enformasyon, onu haber haline getirme sürecinde yaşayabileceği sıkıntının gazete idarecileri tarafından göz ardı edilmesini de sağlayabiliyordu. Leyla Umar, Beyoğlu muhabirliğindeki ilk gününde Hilton Oteli'ndeki odalarına çıkıp, işe yeni başladığını ve bir atlatma habere ihtiyacı olduğunu yalvarırcasına anlattığı *Time* dergisinin sahibi Henry Luce ve ünlü tiyatro yazarı eşi Claire Booth Luce'dan kopardığı özel röportaj sayesinde, ilk denemesinden kayda değer bir haber çıkardığını hatırlamaktadır örneğin (Umar, 2005).

üç gün ağırlamıştı. Bu sayede otelin reklamı çok ucuza gelmiş olacak, aynı zamanda kendilerini kamuoyuna tanıtmak veya hatırlatmak isteyen konuklar da, basın bürosunun varlığını göz önünde bulundurarak Hilton'u tercih edeceklerdi.

Hilton Oteli'nin 10 Haziran'da yapılan görkemli açılışının ardından, otelin temsil ettiği yeni toplumsal kültüre işaret eden açılış daveti ertesi günün gazetelerinin ilk sayfalarında hatırı sayılır yer tuttu. Ancak söz konusu açılışı sansasyonel kılan sadece otelin temsil ettikleri değil, davetlileriydi. Conrad Hilton ve oğlu Nick, dünyanın her yerindeki otel açılışlarına olduğu gibi, bu açılışa da Hollywood yıldızlarını, nüfuzlu işadamlarını ve magazin gündemini işgal eden diğer popüler figürleri davet etmişlerdi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Meclis Başkanının yanı sıra, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay da açılışta hazır bulunuyordu. Hatta Vali Gökay, bir süredir açılışta yapacağı konuşma için İngilizce dersi alıyordu (Yaşin, 2005).

Gösterişli açılışı Beyoğlu muhabirleri açısından unutulmaz kılan ise 11 Haziran 1955 tarihli *Milliyet* gazetesinin ilk sayfasının neredeyse tamamını işgal eden bir fotoğraftı. O dönem Nick Hilton'un sevgilisi olan film yıldızı Terry Moore, gazetenin foto muhabiri İlhan Demirel'e verdiği iç çamaşırsız pozla ülke gündeminde ilk sıraya oturmuştu.[2] Fotoğrafın orijinalinde eksik olan iç çamaşırı fotomontajla eklenmişti ama bu kadarı bile gazetenin yok satmasını sağladı. Gazeteye ulaşamayanlar, porno film gösteren sinemalarda fotoğrafın sansürsüz halini çoğaltıp satan karaborsacılara koşuyor, beklentilerinden fazlasına ulaşıyorlardı (Zat, 2009: 23). Demirel, "piç İlhan" olan lakabının hakkını yine vermişti. Bu "başarısı"nın ardından Beyoğlu muhabirleri arasında yıldızı uzun yıllar parlak kalacaktı.

Nick Hilton, tehditler savurarak fotoğrafın filmini gazetenin o dönemki sahibi Ercüment Karacan'dan aldıysa da, Beyoğlu muhabirliği için bu fotoğraf bir zafer karinesi olarak tarihteki yerini aldı. Ayrıca Hiltonların İstanbul'daki vukuatlı açılış töreni, Conrad Hilton'un şehri terk etmeden evvel Vali Gökay'a 1500'er dolarlık iki çek takdim etmesini, Gökay'ın da çekleri kabul ederken Hilton'a, "Dünya malı dünyada kalır, götürülen şey hayırdır," atasözüyle minnettarlığını dile getirmesini engellemedi (*Ulus*, 13.6.1955). Otelin açılışı vesilesiyle İstanbul'a gelen bir uçak dolusu yabancı konuk şehri gezmek isteyince, bir mesleki uzmanlık alanının daha eksikliği hissedildi: Rehberlik ve tercümanlık. Kısa bir süre sonra, gençliğinde Beyoğlu muhabirliği de yapmış olan dönemin Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü İstanbul Temsilcisi ve Turizm Şefi Fethi Pirinççioğlu, bu açığı kapatmak amacıyla Türkiye'deki ilk tercümanlık ve rehberlik kursunu açtı. Çok büyük ilgi gören kursun ilk öğrencilerinden birisi de Vehbi Koç'un kızı Semahat Koç'tu.

Bu ve benzeri girişimler, Türkiye'nin toplumsal yapısının ne yönde değişeceğinin de göstergeleri sayılabilirdi. Liberal ekonomi düzenine geçiş çabaları doğrultusunda, İstanbul başta olmak üzere, ülkenin tarihi, doğal ve turistik zenginliklerini gelir getirici girişimler ve yatırımlarla ekonomik birer değer haline getirme hamlesi hızlanıyordu. Geleneksel muhafazakârlık halk kitlesinin desteğini yitirmemek adına belli ölçülerde sürdürülse de, dışa açılma, kültürel ve politik dönüşümlere adapte olma çabası, dünya konjonktüründeki gelişmeler ve uygulanan dış politikanın da dayatmasıyla kaçınılmaz hale geliyordu. Üstelik, İstanbul yeniden ülkenin vitrini olmuştu ve "medeni dünya" karşısında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edebilecek ticari, kültürel ve mekânsal donanıma sahip kılınması gerekiyordu. Menderes'in İstanbul'un imarı ile bizzat ilgilendiği bu dönemde, Burak Boysan'ın "bir halkla ilişkiler stratejisi" olarak nitelediği imar faaliyetleri, ödünsüz ve despotik bir tavırla yaratıcı yıkım sürecine dönüştürülmüştü (1992: 235).[3]

Genç cumhuriyetin dünyayla en fazla irtibatı olan şehrinde, yabancı konuk trafiğini kontrol altında tutmak başlangıçta hiç de zor değildi. Ulaşım ve konaklama imkânları sınırlı olduğu için, kalburüstü yabancı ziyaretçilerin ya da devlet erkânının mekânsal hareketliliği rahatlıkla izlenebiliyordu. Örneğin 50'lerde başlattığı Akdeniz turları ile ünlenen Ankara Yolcu Gemisi, İstanbul limanlarına

Dönemin önemli mekânlarından Londra Oteli.

Nazım Timuroğlu 1994.

yabancı konuk taşıyan yegâne lüks gemiydi. Dolayısıyla, gemi İstanbul'a vardığında Beyoğlu muhabirlerinin kaptanla anlaşıp yolcu listesine bir göz atmaları yeterli oluyordu (Zincirkıran, 2007: 27).

Benzer biçimde, otellerin önbüro şefleri, barmenler, Yeşilköy Havaalanı'nın güvenlik görevlileri de Beyoğlu muhabirlerinin istihbarat kaynakları ve aynı zamanda haber kaynaklarına ulaşmalarını sağlayan destek kuvvetlerdi. Yardımları karşılığında bahşiş veya hediye kabul ettikleri de olurdu. Yeşilköy Havaalanı'nda görevli polislerden Muvaffak, muhabirliğe o kadar ısınmış ve bu alanda o kadar deneyim kazanmıştı ki, emekli olunca *Cumhuriyet* gazetesinde muhabirliğe başlamıştı (Güngör, 1994).

Beyoğlu muhabirlerinin haber toplamak için aynı mekânlarda, aynı anda bulunma zorunlulukları, haber atlatma girişimlerini kıyasıya bir mücadeleye dönüştürüyordu. Azize Bergin, Park Otel'in önbüro şefi Yorgo ile olan dostluğu sayesinde otele gelen ünlü müşterilerin adlarını diğer muhabirlerden önce öğrenip, tuvalete gitme bahanesiyle kalorifer dairesinden katlara çıkıp röportaj yaptığını anlatmaktadır (2004: 70-72). Mesleğe başladığında bir süre Beyoğlu muhabirliği yapan Celalettin Çetin de, diğer gazetelerin Beyoğlu muhabirleri ile giriştikleri haber atlatma mücadelesinde başvurdukları yaratıcı yöntemlerden söz etmektedir. "Diyelim Meryem (Abigadol) asansöre binmişse ve asansör 5. katta durmuşsa ben Metin Doğanalp hemen resepsiyona koşar, görevlilere sorardık: '5. katta kim var, işe yarar kim var?'. Sonra haber yanı olacak bir yabancıyı bulmuşsak eğer ve onunla daha önce buluşup konuşmak üzere dairesine girmişsek, bize rakip olan ekipten birinin konuşmasına ya da temas kurmasına engel olmaya çalışırdık. En azından o kişinin odasının çalan telefonuna çıkarak atlatmaya çalışırdık" (1991: 12-13).

Giderek, haberin içeriğinden ve ona konu olan kişiden ziyade, atlatma olmasının, skandal niteliği taşımasının önem arz etmeye başlaması diplomatik muhabirliğin/Beyoğlu muhabirliğinin biçim değiştirerek magazin muhabirliğine dönüşmesini beraberinde getirdi. Yabancı siyasetçiler, işadamları, diplomatlar, sanatçılar başka muhabirlik türlerinin ilgi alanına girerken, yıldızlar, artist adayları, fotomodeller, gazino şarkıcıları, magazin muhabirliğinin doğuşuna ve yükselişine vesile oldular.

BEYOĞLU MUHABİRLİĞİNDEN MAGAZİN MUHABİRLİĞİNE GEÇİŞ

Beyoğlu muhabirliği önce adını kaybetti. Buna sebep, merkezin kayması ve uygulanan kentleşme politikaları doğrultusunda Beyoğlu'na alternatif sosyalleşme ve konaklama alanlarının ortaya çıkmasıydı. Öte yandan, Beyoğlu'nda Beyoğlu muhabirlerinin müdavimi oldukları Batı tarzı eğlence merkezlerinin yerini gazinolar ve pavyonlar aldı. Dolayısıyla, Beyoğlu'nda, Beyoğlu muhabirliği için haber kaynağı olabilecek mekân sayısı azaldı. Yıldızlarla, "sosyete"yle, işadamlarıyla karşılaşmak isteyen muhabirlerin şehirdeki hareketlilikleri zorunlu olarak Beyoğlu sınırlarının dışına taştı.

60'larda yerli sinemanın atağa kalkmasıyla Yeşilçam dedikoduları ile beslenen sinema magazini dergilerinin yayınlanmaya başlaması ve yüksek tirajlara ulaşması, Beyoğlu muhabirlerine, magazin muhabirleri karşısında mevzi kaybettirdi. Beş yıldızlı oteller, restoranlar ve barlardan derlenecek haberler değerini yitirmeye başladı. Onun yerini film setleri ve gazinolar aldı.

Seksenli yıllarda basına uygulanan denetim ve sansür ile buna bağlı olarak basının kendine uyguladığı otosansür, gazete/dergi içeriklerinde görselliğe ve magazine ağırlık verilmesini beraberinde getirdi. Siyasetten konuşmak, eleştiri yapmak yasak olunca, magazin muhabirliği boşluğu doldurdu ve bu uzmanlık alanında istihdam edilenlerin sayısı arttı. Niceliksel artış niteliksel olanı beraberinde getirmediği gibi, muhabirlerin sahip olmaları beklenen bilgi ve beceriler de azaldı. En azından dil bilmek, işe alınmak için temel kriter olmaktan çıktı. Pervasızlığa ve saldırganlığa varan bir girişkenlik, özgüven ve eğlence hayatının popüler figürlerine aşina olmak yeterli hale geldi.

Tematik yayıncılığın önem kazanmasıyla birlikte, magazin dergiciliği alanında da bir hareketlilik söz konusu oldu. Magazin muhabirliğinin bir uzmanlık alanı olarak yerleşmesine ve muhabir sayısının artmasına bu bolluk da neden oldu. Magazin muhabirleri, yine Beyoğlu muhabirleri gibi "skandal haberciliği" yapmayı sürdürdüler. Ama Beyoğlu muhabirliği "diplomatik muhabirlik" olarak anılmasının da hakkını vererek yabancı işadamlarını, siyasetçi ve bürokratları da ilgi alanına dahil ederken, magazin muhabirliği giderek şarkıcılar, oyuncular ve modellerden ibaret kalan haber kaynakları ile yetinir oldu. Geçmişte Beyoğlu muhabirleri ile haber kaynaklarının sosyokültürel statüleri nasıl birbirine benzerse, günümüzde de magazin muhabirleri ile haber kaynaklarının statüleri birbirine benzer hale geldi ve haber kendi muhabirini yaratmış oldu.

DİPNOTLAR

* Geçtiğimiz günlerde Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un İstanbul'da, Harp Akademileri Komutanlığı'nda yaptığı yıllık değerlendirme toplantısında, Başbuğ salona girince, hazır bulunan gazetecilerden sadece *Radikal*'den Murat Yetkin ve *Milliyet*'ten Fikret Bila ayağa kalkmadı. Gerekçeleri ise: "Biz Ankaralıyız, sadece Cumhurbaşkanı için ayağa kalkarız"dı.

1 Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* ve *Panorama* adlı romanlarında gösterişçi bir modernleşme/Batılılaşma hezeyanına kapılanlar alaycı bir dille eleştirilir.

2 Eski Beyoğlu muhabirlerinden Azize Bergin'in aktardığı bir rivayete göre, fotoğrafın orijinalinde Moore iç çamaşırlıydı. Gazetenin ressamı, bir fırça darbesiyle çamaşırı görünmez kılmıştı (2004: 84-85).

3 İstanbul'un imarı için İtalya'dan davet edilen şehircilik uzmanı Piccinato, şehrin imarının kolay olduğunu, kolaylığın üç faktöre bağlı olduğunu söylemişti: "Coğrafi durum, mevzuat ve Adnan Menderes". 1956 Ağustos'undan itibaren İstanbul'da küçük çaplı yıkımların yerini topyekün bir imar operasyonunun almaası, Menderes ve bürokratlarının İstanbul'u bir kere daha fethetme ve başkenti fiili olarak İstanbul'a taşımaya dair iddialarının hayata geçirilmesi çabasının ürünüydü (Bkz. Boysan, 1992: 235-236).

KAYNAKLAR

Akbal, Oktay (1993), *Kırmızı Tenteli Tramvay, Babıâli'de 50.Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Bergin, Azize (2004), *Babıâli'de Topuk Tıkırtıları*, Epsilon, İstanbul.

Boysan, Burak (1992), "Menderes Dönemi Belediyeciliği, İmar Hareketi Uygulama ve Sonuçları", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslar arası Sempozyumu, 23-24 Kasım 1990, Bildiri ve Tartışmalar*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını, Ankara.

Cantek, Levent (2008), *Cumhuriyet'in Buluğ Çağı. Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çetin, Celalettin (1991), *İşte Babıâli*, Cem Yayınları, İstanbul.

Güngör, Necati (1994), "Beyoğlu Muhabirleri", *Nokta Dergisi*, 13-19 Şubat.

Ulus gazetesi, 11, 13 Haziran 1955

Umar, Leyla (2005), *Geriye Yazılar Kaldı*, Epsilon, İstanbul.

Yaşin, Mehmet (2005), "İstanbul'u Eğiten Otel", *Hürriyet*, 6 Haziran.

Zat, Vefa (2009), *Barmen, Suriçi'nden Hilton'a Yudum Yudum İstanbul*, Doğan Kitap, İstanbul.

Zincirkıran, Necati (2007), *Olaylar, Anılar ve Gerçekler*, Epsilon, İstanbul.

DOĞU'DA VE BATI'DA MİLLET ANLAYIŞI

PROF. DR. GEORGES PRÉVÉLAKIS

Osmanlı ülkesinde ortaya çıkan yeni milliyetçiliğin kurucu unsuru, tarihçiliktir. Doğu milletleri ile Batı tipi millet arasındaki temel farkları unutturmayı amaç edinmiş, Doğu'da Batı tipi milletlerin her zaman var olduğu kanaatini yaratmıştır. Batı anlayışına uygun milletin eski zamanlardaki görünürlüğünü, Osmanlı döneminde, 20. asırda tekrar uyandırılıncaya kadar, kaybettiği ileri sürülmüştür. Milliyetçi ideoloji, tarihi yanlış okumak suretiyle Doğu'nun çok farklı bir gerçeğini Batılılaştırmak istemiştir. Böylece Batı'da ve Doğu'da millet realitesinin aynı olduğu ve olacağı şeklinde iki durumu birbirine karıştırıcı fikre katkıda bulunmuştur.

ÇEVİRİ: CENGİZ İLHAN

Milliyetçilik, Soğuk Savaş sırasında günümüzden ziyade geçmişe ait bir olay olarak görülmüştür. Komünist ideoloji, milli dayanışmanın yerine sınıf dayanışmasını koymuştur; İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sına karşı yürütülen savaşın, Sovyet komünizminden çok Rus milliyetçiliği temelinde götürülmesine rağmen bu böyledir. Batı'da da liberalizm ekonomik etkenler üzerine vurgu yapıyor, siyasi anlamda kültürel etkenleri marjinalliğe itiyordu.

Bu bakımdan, milliyetçi ihtilafların eski Yugoslavya'da olduğu gibi kimi zaman gerçek bir savaş, kimi zaman da azınlıklara baskı biçiminde yeniden ortaya çıkması sosyal bilimler, siyasi bilimler vb. uzmanlarını çok şaşırtmıştır. Milliyetçiliğin, ölmediği gibi ölmek üzere de olmadığı, aksine bölgeyi istikrarsızlaştırıp insani ve maddi zararlar verebilecek büyük bir gücünün olduğu anlaşılmış, konunun açıklanabilmesi için araştırmacılar, gazeteciler tarafından çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Kapalı kurşun kap (La chape de plomb) bu şemalardan birisidir: Bu fikre göre, büyük bir baskı altında tutulan milliyetçi duyguların ortaya çıkmasını, sızdırmaz kurşun bir kap görevi gören komünizm önlemiştir. Kap açılır açılmaz, onlarca yıldır baskı altında tutulan birikimler boşalmış, sonuçları Yugoslavya'da, Kafkaslar'da görüldüğü gibi, büyük patlamalara yol açmıştır.

Soğuk savaş sonrası yükselen milliyetçiliğin en kanlı sonuçlarının görüldüğü yerlerden biri olan Bosna'da, savaş sırasında Saraybosna'daki Ulusal Kütüphane'nin yıkıntıları arasında bir müzisyen.

Bu açıklamalarla bir sonuca varılamaz. Sorun sadece komünizmin varlığından (veya yokluğundan) ibaret değildir; öyle olsaydı Kıbrıs gibi komünist olmayan bir ülkede, Yugoslavya ile aynı karakterde sorunlar (karışımları) ile karşılaşmamak gerekirdi; buna bir açıklama bulmak zordur.

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan kargaşayı yorumlayan "La chape de plomb"'ın (sızdırmaz kurşun kap) tamamlayıcısı bir başka teori, Doğu'nun Batı politik kültüründen daha sert ve demokrasiye daha az yatkın bir Ortodoks politik kültürü olduğudur. Din savaşları, engizisyon, Müslümanların ve Yahudilerin Katolik İspanya'dan sürülmesi (günümüz diliyle etnik temizlik), daha yenilerde faşizm, Nazizm, soykırım vb. çok çabuk unutulmuştur. Batılı gazeteciler, entelektüeller bu eski otoriter ve şiddet içeren gelenekle-

Doğu Avrupa'daki "millet" gerçeği ile Batı Avrupa'daki "millet" gerçeği birbirinden oldukça farklıdır. Batılı yorumcular, Doğu Avrupa'daki olayları kendi özel deneyim ve yaşamlarındaki millet ve milliyetçiliğe göre yorumlamaktadırlar. Millet ve milliyetçiliğe Avrupa'nın bakışı (Batı Avrupa anlamında), din ile siyaset arası ilişkiler, dil ile siyaset arası ilişkiler, azınlıklar, toprak kazanımları vb. gibi birçok sorunda Doğu gerçeğine uymamaktadır, değiştirmektedir. Bu bakış açısının en belirgin sonuçları, dramın aktörlerinin güdüsünü anla-

ratorluğun tebaalarını Bizanslı olarak değil, Romalı (Rumi, Rum) olarak isimlendirmişlerdir. "Bizans İmparatorluğu" terimi, Roma İmparatorluğu ile Bizans arasında bir kesinti, bir farklılık olduğu fikrinin telkini amacıyla Batılılar tarafından ortaya atılmıştır. Aynen Yunanistan'ın günümüz Makedonya'sını, antik Makedonya ile tarihi bağlantısını koparmak için "Üsküp" olarak isimlendirmesi gibi.

Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi emperyal geleneğin de bitişi anlamına gelmemektedir. Bu gelenek Osmanlı

Doğu Avrupa'daki "millet" gerçeği ile Batı Avrupa'daki "millet" gerçeği birbirinden oldukça farklıdır. Batılı yorumcular, Doğu Avrupa'daki olayları kendi özel deneyim ve yaşamlarındaki millet ve milliyetçiliğe göre yorumlamaktadır. Millet ve milliyetçiliğe Avrupa'nın bakışı (Batı Avrupa anlamında), din ile siyaset arası ilişkiler, dil ile siyaset arası ilişkiler, azınlıklar, toprak kazanımları vb. gibi birçok sorunda Doğu gerçeğine uymamaktadır, değiştirmektedir.

Yunan devrimi öncesi Atina çarşısı. Minarelerin arkasında, tepede Akropolis görülüyor.

Edward Dodwell

rini hatırlamalı, biraz insaflı olmalıdırlar. Gerçekte Batı tarzı dışlama, Yugoslavya faciası ve eski komünist ülkelerin (özellikle Ortodoks gelenekleri olanların) karşılaştıkları büyük zorluklarla, Doğu'nun dışında, Ortodoks, Yahudi, Müslüman gibi diğer konulara yönelik olarak da yeni ifade imkânları yaratmıştır.[1]

Eski komünist ülkelerdeki krizin büyük bir bölümü, bu tutumu açıklayan sosyopsikolojik koşullar bir yana, bunlardan bağımsız olarak anlaşılması bir hayli zor olan derinliklerdeki millet fikri ile yakından ilgilidir.

makta yetersizlik, onları savaşa bir egemenin iradesinin veya cani benzeri bir diktatörün ittiğini sanmaktır.

Avrupa üzerindeki bütün düşüncelerin kaynağı, Roma İmparatorluğu geleneğinde de var olan antik grekoromen uygarlığıdır. Ne var ki çoğu kez Roma İmparatorluğu geleneğinin Batı'dan çok Doğu'da korunmuş olduğu gerçeği unutulmaktadır.

Doğu Roma İmparatorluğu, İstanbul'un Osmanlılar tarafından alındığı tarihe (1453) kadar devam etmiştir. Araplar ve Türkler bu impa-

İmparatorluğu'nda birçok kurum ve Bizans türü yönetim alışkanlıkları ile devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar bu emperyal anlayış Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan büyük bir coğrafyaya, tartışmasız egemen olmuştur. Birçok Roma geleneği bu alanın dışına da taşarak Rusya'da ve Batı formları içersinde de olsa Orta Avrupa'da (Avusturya'da) yer bulmuştur.

Bu imparatorluklar dünyası, günümüz milliyet ve milliyetçilik anlayışından çok uzak bir kimlikler demetine göre örgütlenmişti. En güçlü kimlik referansları yerel veya bölgesel olanlardı. Tebaa, coğrafi koşullar gereği sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamın parçalandığı adalar, dağlar gibi küçük bölgelerde yaşıyordu. Bunun dışında diğer kimlik referanslarını olan alanlarla ve bölgelerle daha az bağlantılıydı. Kendilerini içinde bulundukları örgütlerle tanımlıyorlardı; imparatorluk bütününde dağılmış cemaatler arası kültürel, siyasal, hatta ekonomik bir yaşam alanı oluşturan dinler gibi. İmparatorluk bütününde, hatta dışında dağınık

durumdaki sınıfları, grupları, aileleri birleştiren örgütler kimlik referansları olabiliyordu. Ayırıcı unsur bazen de konuşulan dildi ama genelde bu konuşulan dil unsurunun altında, aynı meslekten veya aynı dinden vb. olmak gibi, dağınık grupları birleştirici unsurlar da vardı. Millet kavramını açıklayan işte bu gibi görünümlerdir. Bu gibi etnik ve dile dayalı veya etnik ve dine dayalı gruplar arasında Yahudiler, Ermeniler ve Yunanlılar en kurumlaşmış olanlardı. Ama yine de Batı tipi millet anlayışından çok uzaktaydık.

On dokuzuncu asrın başına kadar imparatorluğun her yönüne dağılmış bu milletlerin siyasi veya ülkeyle ilgili (toprakla ilgili) hiçbir projeleri yoktu. İmparatorluk tarafından yaratılmış ve korunmuş büyük bir alanda ticari, dini vb. örgütlerini kurup çalıştırıyorlardı. İmparatorluk tarafından birleştirilmiş ve güvence altına alınmış büyük ekonomik alan onlara işlerini yürütmek için büyük bir imkân sağlamış oluyordu. Kendilerini etnik bakımdan homojen ama küçük bir alanla sınırlandıracak yerde, imparatorluğun bütününe yayılmış geniş bir alanda ve kendileri ile rekabet olanakları çok sınırlı bir halk arasında yaşamayı tercih ediyorlardı. Böylece on dokuzuncu asrın başına kadar imparatorluğa bağlılıkları sorunsuz olarak sürdü.

İmparatorluğun ülke bütününe yayılmış bu milletlere yaklaşımı ise ancak iyi niyet yönünde olabilirdi. Emperyal iktidarın başlıca düşüncesi ülkesini korumak ve topraklarını genişletme ihtimalleriydi. Bu amaçları gerçekleştirebilmek ise sorunsuz ve çıktığı seferlerde kendisine gereken kaynağı sağlayabilecek güçlü bir ekonominin varlığına bağlıydı.

Ülke bütününe yayılmış milletler, bu bakımdan imparatorluk ekonomisine büyük bir üstünlük sağlıyordu. İmparatorluk böylece düşündüklerini gerçekleştirmek, ülke bütününe yayılmış ekonomisini ağımsı bir örgütle birleştirip dünya ile ilişkilendirmek imkânını kazanmış oluyordu. Milliyetçiliğin doğumuna kadar, tolerans

Fransa'yı sömürgelerine ilerleme, uygarlık ve ticareti götüren bir kurtarıcı gibi gösteren bir çizim.

kavramının emperyal düzende bu bakımlardan hiçbir anlamı yoktu. Zira ülke bütününde yaygın milletlerle emperyal zihniyet arasında hiçbir çelişki bulunmuyordu.

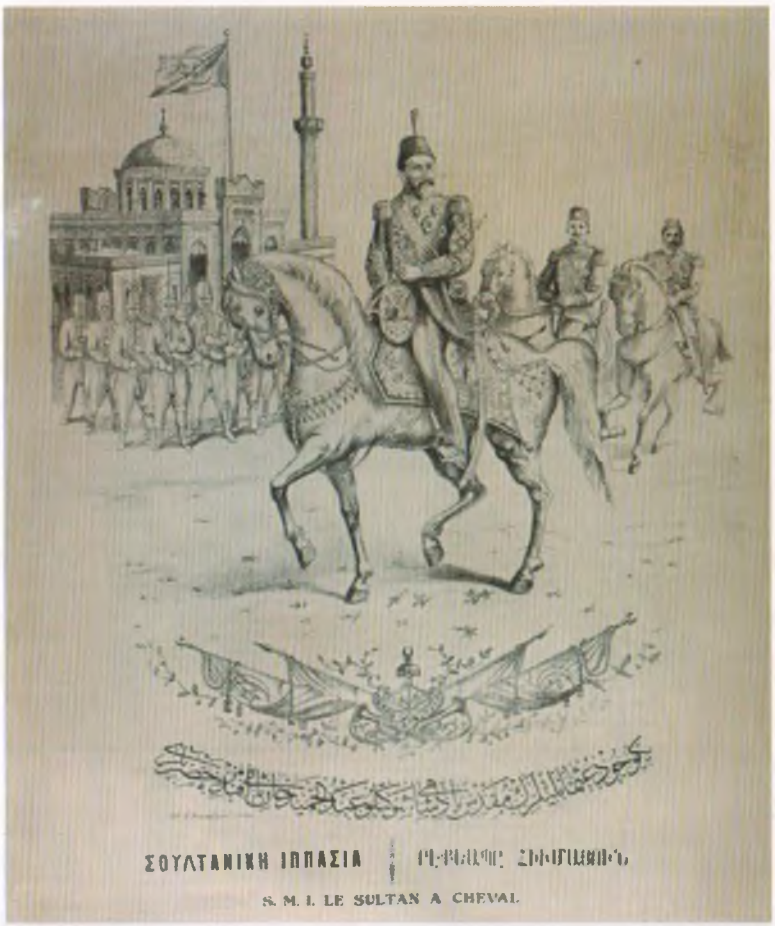
Elbette sınıflara, bölgelere vb. göre de kimlik belirlenebilirdi. Geniş ve yayılmış aile de ağımsı bir yapılanmadır (şebekedir). Günümüzde, mafya bunun kalıntısıdır. Bunun gibi, daha az görünmüş ve eleştirilmiş olmakla beraber örneğin Grek deniz ticaretinin başarısının arkasındaki gibi olanlar da vardır.

Nihayetinde, devletin kendisi de emperyal anlayışta bir kimlik belirleme kavramıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu tebaasının iyiliğini hiçbir şekilde istemeyen, kendisine karşı olan halkının büyük bir bölümünü ezen sadece baskıcı bir devlet olarak değerlendirmek çok yanlış olur. 20. asır başlangıcında, yani imparatorluğun dağılmasından önceki dönem için gerçeğe yakın olan bu durum, imparatorluğun daha önceki dönemleri, özellikle genişleme dönemi için yanlıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bu bakımlardan çokkimlikli bir ülkedir; kimi bağlı olduğu örgüte, kimi üzerinde yaşadığı toprağa göre tanımlanan birçok kimlik vardır; kültür ve kimlik tanımı olarak son derece karmaşık ve akışkan bir görünüm arz etmektedir. Millet, kötü tanımlanmış, pek de net olmayan bir kavramdı, ama imparatorlukta hüküm süren "din", "yaşam biçimi", "aile" gibi diğer gerçekler karşısında fazla da bir önemi yoktu.

Batı Avrupa'da ise durum çok farklı bir şekilde gelişmiştir. Emperyal iktidarın 5. asırdan itibaren giderek yok oluşu, toplumların istikrasızlık ve güvensizlik tehditlerine cevap veren yeni bir siyasi kültürün oluşmasını imkân vermiştir. Bu da ulus-devlet kavramı üzerine kurulu "millet" ve "devlet"in ortaya çıkmasını sağlayan uzun ve zor bir süreçtir.

Batı ortaçağının akışkan ve karmaşık jeopolitik durumunun yavaş yavaş dağılmaya başlamasından itibaren iki ülke iktidarlarını merkezileştirerek topraklarını sağlamlaştırmışlardır.

Meşrutiyet anısına Osmanlıca, Rumca, Ermenice ve Fransızca basılmış taşbaskı afiş. 49,5x68 cm. Uğur Yeğin koleksiyonu. Osmnalıcası "Yekvücut Osmanlıların Şevketlü Padişahı Abdülhamid Efendi"

Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi emperyal geleneğin de bitişi anlamına gelmemektedir. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok kurum ve Bizans türü yönetim alışkanlıkları ile devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar bu emperyal anlayış, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan büyük bir coğrafyaya, tartışmasız egemen olmuştur.

Bu iki ülke, Fransa ve İngiltere'dir. Merkezi bir devlet tarafından güvence altına alınmış bir ülke toprağının varlığını birkaç asır sürdürebilme yeteneği, sonunda "millet" kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyetçiliğin bu iki "paradigmatiques" durumunda (Fransa ve İngiltere) birbirlerinden ayrılmaz (bölünmez) şekilde birbirine bağlı üç unsur vardır: Devlet, ülke ve millet.

Avrupa'nın geri kalan bölgelerinde durum uzun zaman belirsiz kalmıştır. Kişisel ve değişken egemenliklerle parçalara ayrılmış bu dünyada birleştirici tek unsur kilisedir. Ama reform döneminde kiliseye yöneltilen itirazlar ortalığı daha da karıştırmış, istikrazlığa yol açmıştır. Öyle ki, Otuz Yıl Savaşları'nın yarattığı yıkımlar, facialar karşısında Yugoslavya krizi küçük bir şaka gibi kalır. 1648 Westphalia Anlaşması ezilmiş Germen dünyasına istikrar getirmeyi hedeflemişti. Böylece ülke ile dini özdeşleştirerek tek bir kimlik (dini) tanımlamasına imkân veren "cujus regius, ejus religio" (ülken neresi ise dinin de odur) ilkesine gelinmiştir. Uluslararası modern sistem devletin belirli bir ülkedeki egemenliğini ve homojen bir halkı yaratmış oluyordu. Ülke, devlet ve millet özdeşleşmesi daima hâkim anlayış oldu.

Batı Avrupa'nın günümüze kadar gelen tarihi, bu ülkeye dayalı ulus-devlet anlayışını her zaman teyit etmiş ve güçlendirmiştir. Milletin siyasi rolü, Aydınlanma dönemi ve Fransız İhtilali ile daha da pekişmiş, kalıcı hale gelmiştir. Ulusal dayanışma, Batı Avrupa devletlerinin istikrarsızlık korkusundan kurtularak liberalleşmelerini sağladı. Sanayi devrimi ve mali ve sınai kapitalizmin gelişmesi, Batı'nın gerçekleştirdiği ülke, devlet ve millet bütünlüğü sayesinde mümkün hale gelmiştir. 20. asırda en etkili güçlü olma yolu, artık Batı'nın politik modelidir. Maddi gücüyle olduğu kadar kültürel modelinin ve politik anlayışının dinamizmi ile Batılılar, yeniden kurmak üzere dünyayı değiştirmeye başladılar. Dünyanın modernleşme (yani Batılılaşma) süreci başlamış oldu.

İlk modernleştirme bölgesi, Osmanlı ülkesidir. Yunanistan, Osmanlı ülkesi bütünlüğü içersinde kurulan ilk ulus-devlet oldu. Yunan milliyetçiliği, olumlu veya olumsuz, sırasıyla ortaya çıkmakta gecikmeyen Sırp, Bulgar, Romen, Arnavut, Türk, Makedon milliyetçi hareketlerine örnek teşkil etmiştir. Bu yeni milliyetçiliğin kurucu unsuru, tarihçiliktir. Doğu milletleri ile Batı tipi millet arasındaki temel farkları unutturmayı amaç edinmiş, Doğu'da, Batı tipi milletlerin her zaman var olduğu kanaatini yaratmıştır. Batı anlayışına uygun milletin eski zamanlardaki (antik dönem ve ortaçağ) görünürlüğünü, Osmanlı döneminde, 20. asırda tekrar uyandırılıncaya kadar, kaybettiği ileri sürülmüştür. Milliyetçi ideoloji, tarihi yanlış okumak suretiyle Doğu'nun çok farklı bir gerçeğini Batılılaştırmak istemiştir. Böylece, başlangıçta işaret ettiğimiz karıştırma olayına, yani Batı'da ve Doğu'da millet realitesinin aynı olduğu ve olacağı şeklinde iki durumu birbirine karıştıran fikre katkıda bulunmuştur.

Ne var ki bu sunumlar ve jeopolitik gerçekler arasında büyük farklar

Yunan Devrimi'nin önemli sembollerinden biri olan Misolonghi Savunması'nı tasvir eden tablo.

vardır. Batı'nın devlet, ülke ve millet özdeşleşmesi üzerine kurulu ideolojisinin, akışkan ve çakışmış kimlikler ve birbirine karışmış halklar karmaşası temel niteliği olan emperyal büyük bir alana uygulanması zorluklar yaratıyordu. "Balkanlaştırma", "Şark Meselesi" vb.'nin kaynağında işte bu temel çelişkiler yatmaktadır. Batı'nın ezicici gücünün jeopolitik ortamında iki model arasında bir uzlaşma yaratmak mümkün değildir. Doğu gerçeğinin Batı'nın ihtiyaçlarına boyun eğmesi lazımdır. Halkları, kimlikleri, ülkeleri bölmek, Makedonya salatasından, mozaiğinden, uluslararası Westaphalia anlayışına uygun bir düzene geçmek gerekiyordu.

Herkesin herkese karşı verdiği bir sürü savaş, birbirini izleyen, daha çok veya daha az şiddet içermeyen araçlarla "etnik temizlemeler", baskı veya tasfiye yoluyla başta dil vb. olmak üzere her türlü yerel farklılıkların giderilmesi amacıyla kültürel bütünlüğü sağlayıcı işlemler kanlı Yunanistan içsavaşı dönemi ile işaretlenmiş, Soğuk Savaşın başlangıcına kadar devam etmiştir. Soğuk Savaş ile birlikte Doğu halklarının modernleştirilmesi işlemleri geçici olarak durdurulmuştur.

Bu durmanın sebebi nedir? Bu, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin, Rus İmparatorluğu'nun bir seri ulus-devlete dönüştürülmesine direnmekteki başarısı sayesinde mümkün olabilmiştir. Sovyet Devrimi, Rusya'yı milliyetçi modernleştirmeden kurtarmak için başlangıçta bir kaçış stratejisi izlemiştir; dayanağı, milliyetçilikten daha modern olan komünist ideolojidir. Tasarısı, aslında emperyal sistemini kurtarmaya yönelik bir reform teşebbüsüdür. 19. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Habsburg İmparatorluğu'nda başka girişimler olmuşsa da hepsi sonuçsuz kalmıştır. Bunların aksine, çok daha radikal olan Sovyet projesi başarı kazanacağa benziyordu.

Tito Yugoslavya'sı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından başlatılan çözülmeyi önlemek için Sovyet modelini takip etti. Böylece Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nde ve Yugoslavya'da, imparatorluklar döneminin tortusu olan "etnik karışımlar" gözlemlenebilirdi. Komünist sistem, ideolojik olduğu kadar politik yönden de güçlü olduğu sürece etnik sorunlar marjinal kalıyordu. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya yurttaşları kendilerini eski bir döneme ait hissetmiyorlardı, çünkü milliyetçi değildiler. Aksine, henüz milliyetçi duygularından kurtulamamış ve Avrupa'yı kurmak için daha çok çaba sarf etmesi gereken diğer Avrupalılardan ileride olduklarına inanmışlardı.

Komünizmin çöküşü, milliyetçi tutkulara güç kullanarak hâkim olan baskıcı bir rejimin ortadan kalkmasından ibaret bir olay değildir sadece, aynı zamanda bir dünya görüşünün bütünüyle yıkılmasıdır. Tarihi ilerleme bağlamında komünizm artık milliyetçilikten daha üstün konumda olmaktan çıkmıştır; Soğuk Savaş sonunda komünistler "ilerlemeci" kişiler olarak kabul görmüyordu. Geçici olarak duraklamış bulunan milliyetçi süreç yeniden başlatılmıştır. Söz konusu olan, 19. asrın başlangıcında Balkanlar'da isyanlarla girişilmiş işi tamamlamak, emperyal anlayışın bu son kalıntısından kurtulmak, etnik temizliği gerçekleştirmektir.

Görüldüğü gibi, savaş sonrası facialar sadece hastalıklı ve etkili bir Doğu milliyetçiliğinin sonucu olup, ırkçılık benzeri fikrin hiçbir temeli bulunmamaktadır. Sorun Doğu siyasi kültürünün Batı siyasi kültüründen farklı olduğu varsayımında değildir. Sorun, Doğu'nun modernleştirme koşullarındadır, yani kimliklerin ve toprakların hızlı ve kaçınılmaz olarak şiddet içeren bir şekilde değiştirilmesindedir. Şüphesiz yanıltıcı bir biçimde şematize edersek, Doğu'da halkların modernleşme yolunda zorlama bir yürüyüşe karşı oldukları söylenebilir; iki asırdır kat ettikleri mesafe, Batı Avrupa'nın bin yılda ve bu bin yıllık tarihi geçmişte, üstelik de her zaman etrafına çiçekler serpmeyerek geçtiği mesafedir.

Bu süratli sunum, tarihin ve iki Avrupa jeopolitiğinin yeniden yorumlanmasını içeren derinleşmiş bir çalışma olma iddiasında değildir. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan sorunları açıklayan yeni bir teori kurmak da düşünülmemiştir. Amacı, medya yorumlarının ve bazı Batılı entelektüellerin önyargıların ne kadar tutsağı olduklarını mütevazı bir şekilde göstermeye çalışmaktır. Bu önyargıların bir kısmı pek de objektif olmayan ulusal kimliklerin tasfiyesinin hizmetinde bir tarihçilik anlayışından kaynaklanmaktadır; diğer bir kısmı ise Batı'nın, kökleri asırların gerilerinde kaybolmuş, Doğu'yu algılama biçimine bağlıdır.

GEORGES PRÉVÉLAKIS
PARİS I ÜNİVERSİTESİ

1 Söz konusu olan, Luxembourg zirvesindeki dışlamadır; bu dela dışlanan Ortodoks Balkan ülkeleri değil, Yunanistan'ın da katılımı ile

KUDÜS HAÇLI KRALI II. BAUDOUIN'İN HAPSEDİLDİĞİ

HARPUT ZİNDANI

NECLA ARSLAN SEVİN-VELİ SEVİN

12. yüzyılın başlarında Harput, Alparslan'ın ünlü komutanlarından Artuk Bey'in torunu, Behram oğlu Belek'in yönetim merkezi durumundaydı. Belek 18 Nisan 1123 tarihinde bir baskınla Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin'i pusuya düşürüp tutsak eder. Tutsak alınanlar arasında kız kardeşinin oğlu da bulunmaktadır. Belek Bey Kral ve yeğenini önce Gerger'e, sonra da Harput'a götürerek, Joscelin de Courtenay ve Galeran de Puiset'nin yattığı zindana atar. Bu zindan Harput Kale'sindedir.

Fotoğraflar:
Feridun Şedele-Veli Sevin

Günümüzde modern Elazığ kentinin 5 km kuzeyindeki yalçın kayalıklar üzerinde yükselen Harput Kalesi, ortaçağ tarihinin en heyecan dolu olaylarından birine sahne olan zindanıyla ünlüdür. 18. yüzyıldan beri birçok seyyah ve araştırıcı yöreye bu zindanı görebilme umuduyla gelmişti. Ama büyük bir merak ve istekle tırmanılan tepede karşılaşılan manzara düş kırıklığı yaratacak türdendi. Kale baştanbaşa, dar sokaklı mütevazı bir Osmanlı mahallesinin toprak damlı taş yapılarıyla kaplıydı. Güneydeki bereketli Uluova'yı uzun

uzun izledikten sonra yorgun argın geriye dönerlerdi. Örneğin ünlü İngiliz sanat tarihçisi Gertrude Bell,[1] 20. yüzyılın başlarındaki seyahatinden sonra duygularını şu sözlerle anlatmıştı: "(...) Surları ve kuleleri dışında kalenin içi bir harabe yığınından başka bir şey değildi. Gözlerim 12. yüzyılın başlarında Edessalı Baldwin ve Courtneyli Jocelyn'in hapsedildiği zindanları boş yere aradı..."

Roma ve Bizans dönemlerinde *Ziata*, *Hısn Ziyad*, sonraları *Khartberd*, *Khartabird* gibi adlar taşıyan Harput Kalesi 1087 yılında Alparslan'ın komutanlarından Çubuk Bey'in eline geçerek Türk egemenliği altına girmişti. Kısa süreli Çubukoğlu egemenliğine 1115 tarihinde Artuklu emiri Belek Bey son vermiş, bir yüzyılı aşan Artuklu yönetimi sırasında kale ve kentte büyük bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirilmişti. Sitadelin kuzeybatı ucundaki en yüksek noktaya muhteşem bir saray inşa edilmeye başlanmıştı. Yapının bir kanadından etkileyici kalıntılar bugün hâlâ kısmen ayaktadır. Ancak, biraz da Anadolu'nun kuzey ucundaki konumu nedeniyle Harput Kalesi, o zamanlar Urfa, Halep, Antakya, Birecik vb. kalelere kıyasla hemen hiç tanınmamıştı.

Kudüs Haçlı Devleti Kralı II. Baudouin'in Şövalyeler Birliği kurucuları Hugues de Payns ve Gaudefroy de Saint-Homer'i huzuruna kabulü.

13. yüzyıl Willermus Tyrensis (www.wikipedia.org/wiki/ Baldwin II of Jerusalem

Urfa Kontluğu'nu Baudouin de Bourg'a bırakarak Kudüs'ün ilk Haçlı kralı olan Baudouin de Boulogne'nun (I. Baudouin) Ermeni elçileri huzuruna kabulü.

13. yüzyıl Willermus Tyrensis (www.wikipedia.org/wiki/ Baldwin II of Jerusalem

(Plan): Belek Gazi, mücadelesini Urfa Haçlı Kontluğu'na karşı veriyordu. Olayların geçtiği coğrafi alanı gösterir harita.

FRANK ŞÖVALYELERİNİN TUTSAK ALINIŞI

Harput ortaçağda, 12. yüzyılın başlarında gerçekleşen bir dizi olayla büyük ün kazanmıştır. Bu olaylar dizisi 1122 ve 1123 yıllarında gerçekleşmiştir. Hem İslam, hem Türk, hem de ortaçağ Avrupa tarihi yönünden büyük önem taşıyan bu olaylar, dönemin ve ortaçağın Latin, Hıristiyan ve İslam tarihçileri tarafından bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. O zamanlar Harput, Alparslan'ın ünlü komutanlarından Artuk Bey'in torunu, Behram oğlu Belek'in yönetim merkezi durumundaydı. Önceleri Doğu Anadolu'da Hanzit (Bizans Anzitene) denen bugünkü Elazığ-Palu-Çabakçur (Bingöl) yörelerine hâkim olan Belek, Mardin hükümdarı, amcası İlgazi ölünce Artukoğulları'nın reisi durumuna gelmişti.[2] Urfa (Edessa), Birecik ve eskiden hâkim olduğu Suruç bölgesini yeniden Haçlılardan geri almak istiyor ve yöreyi taciz eden akınlarda bulunuyordu. Urfa Haçlı Kontu Joscelyn de Courtenay ile kuzeni, Birecik Senyörü Galeran de Puiset'nin tutsak edilmesiyle sonuçlanacak bu olay, dönemin Ermeni ve Süryani tarihçileri başta olmak üzere çok sayıda müellif tarafından uzun uzun anlatılmaktadır.[3] Tarihler 13 Eylül 1122'yi gösterirken, Belek, kendisini yakalamak üzere izleyen Urfa Kontu Joscelyn de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran de Puiset'yi Suruç yöresindeki bir bataklıkta pusuya düşürerek, kimi kaynaklara göre 25, kimilerine göre de 60 Frank şövalyesiyle birlikte tutsak eder. Joscelyn ve Galeran aynı zamanda Kudüs'ün Haçlı Kralı II. Baudouin'in (ya da Baldwin) (1118-1131) de kuzenleriydi. Salıverilmeleri için yapılan pazarlıklardan sonuç alınamayınca mahkûmları zincire vurarak Harput'a getirir ve bir kısmını buradaki zindana atar; geri kalan şövalyeler ise hemen doğuda, Fırat kıyısındaki yalçın Palu Kalesi'ne yollanır.[4]

KUDÜS HAÇLI KRALININ TUTUKLANIP HARPUT ZİNDANINA ATILIŞI

Kral durumu haber aldıktan sonra, ertesi yıl, yanına yeğenini de alarak intikam hırsıyla yola çıkar. Tarihler bu kez 8 Nisan 1123'ü göstermektedir. Mağrur kral ordusuyla Tell-Bâşir'den[5]

Geçmişi Urartu Krallığı zamanına kadar uzanan Harput Kalesi stratejik önemini Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar korudu. Artuklu Emiri Belek Gazi'nin başkenti, zindanıyla ünlüydü (yan sayfa).

kuzeye doğru ilerleyip Dülük ve Raban[6] üzerinden Keysun'a, sonra da Fırat'ın kollarından Göksu[7] üzerinde Roma imparatorlarınca kurulmuş köprü[8] civarına gelerek buradaki bir köyde ordugâh kurar.[9] Bu sıralarda Belek Bey Gerger Kalesi'ni fethe çalışmaktaydı ve kralın harekâtını öğrenince ordusuyla bu yöreye gelerek

Roma ve Bizans dönemlerinde Ziata, Hısn Ziyad, sonraları Khartberd, Khartabird adları taşıyan Harput Kalesi 1087'de Alparslan'ın komutanlarından Çubuk Bey'in eline geçerek Türk egemenliğine girmişti. Kısa süren Çubukoğlu egemenliğine 1115'te Artuklu emiri Belek Bey son vermiş, Artuklu yönetiminde kale ve kentte büyük bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirilmişti.

durumu uzaktan izlemeye başlamıştı. Kral, yanındaki büyük güçten aldığı güven ve rakibinin varlığından habersiz, rahatça hareket etmekteydi; savunma önlemleri oldukça gevşek tutulmuştu. Sözgelimi Urfalı Mateos[10] krallık çadırı kurulduktan sonra hükümdarın atmaca avına çıkmak istediğini, Latin kronik Willermus Tyrensis[11] ve Anonim Süryani Vekayinamesi[12] ise yürüyüş sırasında kralın özel korumalarıyla arasındaki mesafeyi aştığını, korumaların hazırlıksız ve uykulu yakalandığını kaydeder.

Bu elverişli ortamı fırsat bilen Belek, 18 Nisan 1123 tarihinde bir baskınla kralı pusuya düşürüp tutsak eder. Tutuklananlar arasında kız kardeşinin oğlu da bulunmaktadır. Belek Bey kral ve yeğenini önce Gerger'e, sonra da Harput'a götürerek, Joscelin de Courtenay ve Galeran de Puiset'nin yattığı zindana atar. Büyük önem taşıyan tutsakları az sayıda muhafıza emanet ederek yeni fetihlerde bulunmak üzere tekrar Suriye'ye doğru yola çıkar. Bu olay, 1100 yılında Danişmentlilerin eline geçen Antakya prinkepsi I. Bohemund ile 1104'te Mardin'in Artuklu hükümdarı Sökman ve Musul Atabegi Çökürmüş tarafından tutsak edilen Baudouin du Bourg ve Joscelin de Courtenay'den de büyük yankı uyandırmış olmalıydı. Çünkü tutsak, 1118 yılında Kudüs'te II. Baudouin adıyla Haçlı Krallığı tahtına çıkan bir hükümdardı. Hıristiyan dünyasını hüzne boğan felaket haberi çarçabuk yayıldı. Çağdaş Haçlı kroniği Fulcherius[13] durumu: "(...) Kral bunu beklemiyordu ve hazırlıklı değildi. Tanrıya inanmayanlara bundan daha keyif veren, Hıristiyanlara da korkunç gelen şey olamazdı," sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır.

Belek'in kral ve arkadaşlarını yetersiz önlemler alarak Harput Kalesi'nden ayrılışı kısa zamanda duyulmuştu. Harput zindanında beş ay kadar süren tutukluluk sırasında mahkûmların kaçış planları yaptıkları anlaşılıyor. Latin, İslam, Ermeni ve Süryani tarihlerinin hemen hepsinde Baudouin, Joscelin ve Galeran'ın hapisten kurtulması olayı uzun uzun anlatılmaktadır. Ayrıntılardaki küçük farklar dışında öyküler birbirine uygunluk gösterir.[14] Fulcherius Carnotensis'in[15] anlatımına göre, Kudüs Kralı Baudouin ilahi takdir sayesinde ağustosun ortalarında Belek'in prangalarından ve esaretinden kurtulur. Baudouin ile Joscelin ve diğerleri kendi aralarında her türlü kaçış planını tartışmaya başlar, bu arada da kaledeki kimi güvenilir adamlar vasıtasıyla dı-

12. yüzyılın ilk çeyreği içinde Belek Gazi'nin eline geçen Halep Kalesi, viyadüklü girişiyle ortaçağın askeri mimari şaheserleri arasındaydı.

Belek Gazi, Harput Kalesi'ndeki olaylardan sonra II. Baudouin ve yakınlarını, daha güvenli gördüğü Harran ve Halep kalelerindeki zindanlara taşımıştı. Halep zindanı, tonozlu girişi ve kale içindeki konumu açısından Harput'takine çok benzer.

şarıyla ilişkiye geçerler. Armağanlar, karşılıklı yemin ve sözlerden sonra Urfa'dan Harput Kalesi'ne 50 kadar ajan yollanır.[16] Willermus Tyrensis[17] gibi Hıristiyan kronikler ise bazı Ermenilerin Hıristiyan inançlı bu büyük önderlerin orada mahkûm olmasını kabul edemeyerek kurtarmaya karar verdiklerini söyler. Sonuçta 15, 20 ya da 50 kadar güçlü Ermeni savaşçı, pejmürde dilenci ve keşiş kılığına girerek Harput'a gelir; pelerinlerinin altında birer hançer taşımaktadırlar. Süryani vakanüvis Ebu'l Ferec[18] ise bu işi o sırada şehirde çalışan Ermeni işçilerin yaptığını bildirir. 1 Ağustos 1123 tarihinde kale hileyle ele geçirilerek zindandaki kral ve arkadaşları kurtarılır. Kale, Kudüs Haçlı kralının eline geçmiş ve burçlarında Haçlı bayrakları dalgalanmaya başlamıştır. Joscelin, beraberce alınan bir karar doğrultusunda, yardım getirmek üzere gizlice kaçmıştır. Durumu Halep'te haber alan Belek Bey hiç vakit yitirmeyerek büyük bir hızla geri döner.[19] Kaleyi mancınıklarla kuşatır, sonra da tünel açarak altına girdiği bir kuleyi içeriden ateşe vermek suretiyle yıkmayı başarıp kısa zamanda yeniden ele geçirir. İhmali görülenler ile

Kristalleşmiş sert kalkere oyulmuş basamaklı tünelden görünüş.

isyancıları, kral, yeğeni ve Galeran dışında, feci şekilde cezalandırır. Sonra değerli rehinlerini yanına alarak, daha güvenli bir yer olduğunu düşündüğü Harran Kalesi'ne ve daha sonra da Halep Zindanı'na götürür. Bu olayların hemen ardından 1124 yılının mayıs ayında Halep yakınındaki Menbic Kalesi'ni kuşattığı sırada bir okla yaralanarak 6 Mayıs günü beklenmedik şekilde hayata gözlerini yummuştur.

Yukarıda ana hatları verilen olaylar dizisi ortaçağ tarihinin en heyecan dolu sayfaları arasında sayılır. O zamanlar gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan dünyasında büyük bir heyecan yaratmış, Harput adı her yerde konuşulur olmuş, Belek Gazi'nin ününe ün katmıştı. Nitekim çağdaş birçok Süryani, Ermeni, Arap ve Latin vakanüvisleri bu olayı konu edinmişlerdir. Süryani Gregory Ebu'l-Ferec, Ermeni vakanüvisi Urfalı Mateos ve Tyre başpiskoposu Willermus, Haçlı papaz Fulcherius Carnotensis, Arap vakanüvisleri İbnü'l-Kalânisi, Ebu'l Fida ve Azimî bunlardan en tanınmışlarıdır. Haçlılar tarihi ile uğraşan modern tarihçiler de konuyu 18. yüzyıldan başlayarak günümüze gelene değin defalarca irdelemiş, çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır.[20] Ancak bunlar daima sözü edilen kroniklerin verdiği bilgilerin yorumundan öteye geçememiştir. Böyle bir zindan var mıydı? Varsa Harput Kalesi'nin neresindeydi ve nasıldı? Bilinmiyordu, ta ki 2008 yılına kadar...

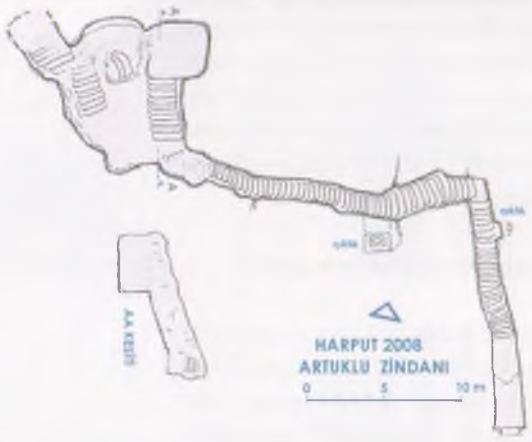
HARPUT ZİNDANININ KEŞFİ

Harput Kalesi'nde 2005'ten beri Elazığ Müze Müdürlüğü adına, Müze Müdürü Haydar Kalsen başkanlığında "Osmanlı Arkeolojisi" kapsamında

kazılar yapılıyor.[21] Çalışmalar, camisi, dükkânları, evleri, cadde ve sokaklarıyla bir Osmanlı mahallesi üzerinde odaklanmış durumda. Ancak arkeologlar 2007 ve 2008 yıllarında, Kale Camii'nin hemen batısında, girişi ana caddeye açılan bir dehliz keşfettiler. 9 m uzunluğunda, 3.50 m yüksekliğinde ve 1.80 m genişliğinde horasan harç örgülü tonozlu dehliz, yeraltına doğru inen kayaya oyulmuş bir tünelin önüne inşa edilmişti, ama içi taş ve toprakla doluydu. Kazma ve kürekler çalıştıkça basamaklar birbiri ardınca açığa çıkmaya başladı. Uzun tünel Osmanlılar döneminde taşlarla doldurularak köreltilmişti. Zahmetli çalışmalar sonunda tümüyle temizlenen tünel boyunca duvarlara yağ kandilleri için yuvalar açılmıştı. Kazı sırasında topraktan yapılmış çok sayıda yağ kandili de bulundu. Sonuçta kayalara oyulmuş 100 kadar basamaklı karanlık ve kıvrımlı dehliz, yerin 30 m kadar aşağısında mağara görünümlü genişçe bir odaya ulaştı. Tabanına basamaklar oyulmuş, üst kısmı doğal haliyle bırakılmış odada hâlâ temiz su var; kuzey yüzüne, birbirine bitişik üç hazne oyulmuş. Her hazneye de kayaya oyulmuş merdivenlerle inilmekte. Bunlardan doğudaki tümüyle temizlenmiştir ve 3.70X4.00 m boyutlarındadır. Diğer iki hazne henüz su ve taşla dolu olarak durmaktadır. Tesisin diğer bir ilginç yönü, merdivenli dehlizin üstünde, kayalara oyulmuş baca şekilli iki adet ışıklığın bulunmasıdır. Bunlardan biri 13-14 m yüksekliğindedir. Her ikisi de sonradan tuğla ve horasan harçla örülerek köreltilmiş, ilk yapıldığında aydınlık olması tasarlanan tünel sonradan karanlığa gömülmüştür.

İçinde hâlâ su bulunan bu tesis hiç kuşku yok ki Urartu Krallığı döneminden kalmadır. Nitekim yakınlardaki Palu Kalesi ile şimdi Karakaya Baraj Gölü'nün suları altında kalan Kömürhan/Habibuşağı Urartu kaleleri de benzer su tesislerine sahiptir. Böylelikle, öncelikle, Harput Kalesi'nin Urartu krallarınca kurulduğu açıkça anlaşılmaktadır. Henüz kentin o zamanki adı ve kurucusuyla ilgili doğrudan bir kanıt bulunmamakla birlikte arkeolojik kalıntılar ilk iskânın Urartulara ait olduğuna işaret eder.[22] Kayalara oyulmuş basamak görünümlü sur temel yuvaları ile büyük yapılara ilişkin temeller, Doğu Anadolu'da çoğu kez Urartu işçiliğinin ürünüdür.[23] Urartu Krallığı'nın yıkılışını izleyen çağlarda ve Osmanlılar döneminde söz konusu su tesisi kesintisiz kullanılmıştır. Önüne eklenen birkaç evreli tonozlu giriş ise bu geç dönemlerin eseridir.

Belek Gazi, Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin ve arkadaşlarını buraya mı hapsetmişti? Su tesisi sonraları zindana mı çevrilmişti? Şimdilik doğrudan doğruya bilgi sağlayan çok açık bir kanıt olmamakla birlikte, Belek döneminde kalede henüz inşa faaliyetleri sürmekteydi ve Artuklular bu denli kısa bir sürede yeni bir zindan inşa etmeleri de pek mümkün değildi. Olasılıkla Bizans döneminden kalma eski tesisler kullanılıyordu. Nitekim kayaya oyulmuş su tesisinin girişine eklenmiş, en az iki evre izi taşıyan tonozlu giriş koridorunun erken evresi geç Roma-Bizans karakteri taşımaktadır.

Olayı ayrıntılı şekilde ele alan dönem vakanüvisleri zindan hakkında fazla bilgi vermezler. Kimisi yalnızca bir zindan nitelemesinde bulunurken,[24] Ebu'l Ferec[25] mağara, Azimî[26] geniş bir kuyu ve İbnü'l-Adîm[27] de kuyu ya da sarnıç olarak tanımlarlar; çağdaş Haçlı kroniği Fulcherius Carnotensis[28] ise zindandan sitadele bir merdivenle çıkıldığını belirtir.[29]

Bu ifadelerden, zindana basamaklarla inilip çıkıldığı ve bir mağara ya da kuyu görünümü taşıdığı söylenebilir. Urartularca kurulan sarnıcın sonraki dönemlerde yapılan kimi müdahalelerle güvenli bir zindan haline dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. İşlev değişikliğine gidildiğinin en açık belirtisi, Urartuların gün ışığından yararlanmak üzere tasarladıkları ışıklıkların örülerek köreltilmiş olmasıdır. Giriş bölümüne eklenen tonozlu koridor da açıkça bir kapının varlığını gösterir. Oysa Urartular tesise üzeri açık basamaklı bir giriş tünelinden, kanatlı bir kapıya gerek duymaksızın geçerek rahatlıkla girip çıkabiliyorlardı.

Zindanın kazısı sırasında ele geçen 1255 H / 1839 M tarihli bakır Osmanlı sikkeleri tesisin Abdülmecid döneminde doldurularak kapatıldığını gösterir.

Tesise sonraları farklı işlev kazandırıldığına işaret eden bir diğer değişiklik, giriş ve çıkışın denetim altında tutulacak biçimde güçlendirilmiş olmasıdır. Nitekim Osmanlı döneminde, çeşmesi olmayan, su gereksinimi sakalarla karşılanan bir mahalledeki böyle bir kaynağın doldurularak kullanılmaz duruma sokulması da ilgi çekicidir. Kazılar sırasında basamaklı tünel içinde tümü H. 1255/M. 1839 tarihli 5 adet bakır Abdülmecid sikkesi bulunmuştur ki bu bulgular doldurma işleminin 19. yüzyılın ilk yarısı içinde gerçekleştirildiğine işaret eder. Tüm bu sonraki uygulamalar ve tarihsel kaynaklardan edinilen bilgiler, Kudüs Haçlı Kralı, Urfa Haçlı Kontu ve Birecik Senyörü ile çok sayıda Haçlı şövalyesinin esir tutulduğu zindanın burası olduğunu göstermektedir. Öte yandan yerel tarihçi Sunguroğlu[30] "muazzam" olarak nitelediği bu tesis ve zindanın kale girişinden geçip yukarı doğru çıkılırken sol kolda bulunduğunu ifade eder. Yeraltı tesisi gerçekten onun işaret ettiği bölgede bulunmuştur.

Aslen Urartu kralı Minua'nın (İÖ 810-785/80) kurduğu Palu (Şebeteria) Kalesi'nde başka bir Artuklu zindanının varlığı, burada da kayaya oyulmuş bir su tesisinin bulunmasıyla ilgili gibidir. Çünkü basamaklı karanlık tüneller güvenlik açısından son derece elverişliydi. Harput zindanı fazla mahkûma yetecek büyüklükte olmadığından, tutsak şövalyelerden bir bölümü buraya yollanmıştı.

SONUÇ

Harput kazılarında elde edilen mevcut arkeolojik verilere göre: Kalede bir zamanlar Urartuların tatlı su temini amacıyla kurdukları yeraltı tesisi, sonraları önüne bir giriş koridoru ve kapı inşa edilip ışıklıkları köreltilerek, ancak kandillerle aydınlatılabilen karanlık bir zindana dönüştürülmüştür. Abdülmecid döneminde köreltilerek kullanılmaz duruma getirilen bu kaya oyma yapı, konumu ve durumuna göre Belek Gazi'nin, Kudüs Haçlı kralı ile Urfa Kontunu kapattığı ünlü zindan olmalıdır.

Aydınlanma, duvarlara açılan yuvalardaki yağ kandilleriyle sağlanıyordu.

Yaklaşık 100 basamaklı kaya tünelinin sonuçta vardığı doğal mağara ve su kaynağı. Mağaranın tabanına, çalışmayı kolaylaştırmak üzere çok sayıda basamak oyulmuştur. Kayaya oyulmuş gözlerde hâlâ su var (yan sayfa).

Urartular yeraltı su tesisini, kayaya oydukları, kuyu görünümlü iki büyük ışık menfezi ile aydınlatıyordu. Sonraları bu menfezler harçlı duvarlarla örülerek köreltildi ve tesis karanlık bir zindana dönüştürüldü (yan sayfa).

Urartularca kayaya oyulmuş basamaklar, dirsekler yaparak yerin 30 m altındaki bir su kaynağına ulaşıyor (yan sayfa).

Sonraları zindana dönüştürülen Urartu su tesisinin planı (yan sayfa).

DİPNOTLAR

1 G. Bell, *Amurath to Amurath*, Londra 1911: 330.

2 Belek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.H. Yınanç, "Belek", *İslâm Ansiklopedisi* 2, 1944: 468 vdd.

3 İ. Demirkent (*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1118-1146*, II, Ankara 1994: 29) Haçlı Seferleri tarihi bakımından gerçekten büyük önem taşıyan bu olay hakkında hemen hemen bütün kaynaklarda oldukça ayrıntılı bilgi bulunduğunu, ancak özellikle kendi bölgelerini ilgilendirdiği için ayrıntılara en çok girenlerin yerli Ermeni ve Süryani tarihçiler olduğunu ifade etmektedir. Bu olaylar dizisinin en geniş anlatımları için bkz. Anonim Süryani, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle" (çev. A.S. Tritton), *The Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1933: 90vd; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. H.D. Andreasyan, Ankara 2000: 271-272 (CCXXXIV); Gregory Abü'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abü'l-Farac Tarihi*, II (Süryaniceden çev. E.A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ö.R. Doğrul), Ankara 1999: 358. Ayrıca Fulcheri Carnotensis (*A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, İngilizce'ye çev. F.R. Ryan, Knoxville 1969: III/XII) ve Willermus Tyrensis (*A History of Deeds Done Beyond the Sea*, İngilizce çev. E.A. Babcock, A.C. Krey, New York 1943, II: II/17) Joscelin ve Galeran'ın tutsak edilme öyküsüne yer veren kroniklerdir.

4 Urfalı Mateos (*age*, 272/CCXXXIV), Palu'ya 25 Frank şövalyesinin götürüldüğünü bildirir.

5 Eski Turbesel, modern Tilbeşar.

6 Günümüzde Araban.

7 Assurca Sinzi, antik Singas, ortaçağda Sanga-Singa, Şence ya da Sinca.

8 Tabula Peutingeriana'da "*ad pontem Singae*"; Ravenna Cosmography'de *Since*; Anonim Süryani (III/XV) *Singa*; Urfalı Mateos (*age*, 272/CCXXXV)'ta *Şençl Gandara*.

9 Bu köy Urfalı Mateos'ta (*age*, 272/CCXXXV) *Şincirik*, Kemal-ed-Din'de *Awraeh*; İbn ül-Adim'de *Awraş* ya da *Uruş* şekillerinde geçmektedir. Ebu'l Ferec (*age*, II: 358) ise Frankların *Sanga* ırmağı üzerinde karargâh kurduklarını bildirir. İbnü'l-Kalânisi'de (H.A.R.Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades Extracted and Translated from the Chronicle of Ibn Al-Qalânisi*, London 1932: 167) savaşın *Manzara* civarında olduğu kayıtlıdır.

10 Urfalı Mateos (*age*, 272/CCXXXV). Kralın av hazırlığı kimi modern tarihçilerce de benimsenmiştir: Bkz. R.Grousset, *Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jerusalem* I, Paris 1934: 587; R.L. Nicholson, "Joscelyn I, Prince of Edessa", *Illinois Studies in the Social Sciences* XXXIV/4, 1954: 65; Demirkent, *age*, 35.

11 Willermus Tyrensis, *age*, II/17.

12 Anonim Süryani, III/15.

13 Fulcherius, *age*, III/XVI,1.

14 Demirkent (*age*: 39) bu konuda Fulcherius Carnotensis'in rivayetine öncelik tanımakta, gerekçe olarak da olayın çağdaşı olan bu yazarın, hikâyeyi bizzat olayın kahramanları Kudüs Kralı ya da Urfa Kontundan dinlemiş olabileceğini göstermektedir. Fucherius 1095-1127 yıllarını kapsayan vakayinamesinde hiçbir olaya bu kadar yer ve hiçbir Müslüman emirine Belek kadar önem vermemiştir.

15 Carnotensis, *age*, III/XXIII

16 Kaynaklarda bu konuda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Urfalı Matheos (*age*: 273) esirleri kurtarmak için Besni'den 15 ajan geldiğini söylerken, Anonim Süryani, (*age*: III/XV) kurtarıcıların sayısının 20 olduğu ve Keysun'daki kalelerden toplanan Ermeni askerlerden meydana geldiğini kaydetmiştir.

17 Willermus Tyrensis, *age*, II/18.

18 Abü'l-Farac, *age*, 358.

19 Urfalı Mateos (*age* 274), Belek'in, Harput'un Hıristiyanlar tarafından baskına uğrayıp zaptedildiğini duyunca bir kartal süratiyle hareket edip 15 günde oraya yetiştiğini ve kaleye karşı şiddetli bir harp açtığını kaydetmiştir.

20 Grousset, *age*, 583 vdd; Nicholson, *age*; N. Ardıçoğlu, *Harput Hükümdarı Balakgazi (Belekgazi)*, Ankara 1966; S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* II, Ankara 1987: 133 vdd; Demirkent, *age*, 29 vdd; C. MacEvit, *The Crusades and the Christian World of the East*, Philadelphia 2008: 93 vd.

21 Bk. N. Arslan Sevin, "Harput'ta Bir Osmanlı Mahallesi ve Sakinleri", *Toplumsal Tarih* 169, 2008: 27 vdd.; N Arslan Sevin, V. Sevin "Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları", *Toplumsal Tarih* 159, 2007: 48 vdd.; N. Arslan Sevin, V. Sevin, H. Klasen, "Harput İç Kale Mahalle Kazısı: Osmanlı'ya Arkeolojik Bir Yaklaşım", *Belleten* 284, 2008: 629 vdd.

22 Bkz. V. Sevin, "Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 6, 1989, 451 vdd.; Arslan Sevin, Sevin, Kalsen, *age*: 630 vd.

23 H. von Gall, "Zu den kleinasiatischen Treppentunneln", *Archäologischer Anzeiger* 32, 1967: 516 vd.

24 Fucherius Carnotensis, *age*, III, XVI/ 1; Willermus Tyrensis, *age*, II/17; İbn ül-Kalânisi, *age*, 167; Urfalı Mateos, *age*: 272/CCXXXV.

25 Abü'l-Farac, *age*: 358.

26 *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)* (çev. A. Sevim), Ankara 1988: 46.

27 A. Sevim, "İbnü'l-Adim, Zübdetü- Haleb min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler", *Belgeler* XXI, 25, 2000:73.

28 Fulcherius Carnotensis, *age*, III/XXIII,6.

29 Harput Kalesi'ndeki mahzen ve zindanlar hakkında 19. yüzyılda çeşitli şehir efsaneleri de yaratılmıştı. H.1301-M. 1883-84 tarihli Mamuret-ül Aziz Salnamesi'nde bu konuda şunlar yazılıdır: "...tahtezzemin denilen bir su hazinesi vardır ki, ...yer altına gizlenmiş olan hazine bulunduğu hakkında avam-ı nâs arasında bazı hürafat ve hayalâttan ibaret hikayeler devam eder..."

30 İ. Sunguroğlu, *Harput Yollarında* I, 1958: 263.

EDİRNE MÜZESİ'NDEN ÜNİK BİR ÖRNEK

AINOS, TANRI HERMES VE BİR AĞIRLIK

OĞUZ TEKİN

*Birkaç yıldır Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sürdürdüğümüz, müze koleksiyonundaki sikkelerin yayımlanması çalışmaları sırasında, bronz bir ağırlık dikkatimizi çekti ve bu ağırlığı ayrı bir yazıyla kısaca tanıtmak istedik.**

Müzeye geliş tarihi ve yeri belirsiz olan bronz döküm ağırlık, 4.5 x 4.5 cm boyutlarında, 0.5 cm kalınlığında ve 121.70 gr ağırlığındadır. Üst kısmında, kullanılmadığı zamanlarda asılması için küçük bir kulp vardır. Ağırlığın ön tarafında, sağ bacağı kısa bırakılmış büyükçe bir Π (pi) harfi ve yukarısında da Hermes Perpheraios'un taht şeklindeki kült heykeli (*xoanon*) yer almaktadır. Arka tarafı ise boş bırakılmış olup herhangi bir işaret ya da tasvir bulunmamaktadır.

Edirne Müzesi'nde bulunan buluntu yeri belirsiz ağırlığın üzerinde sağ bacağı kısa bırakılmış büyükçe bir "pi" harfi ve yukarısında da Hermes Perpheraios'un taht şeklindeki kült heykeli yer alıyor Müze env. no. 2009/24 (A).

AĞIRLIK BİRİMİ

Ağırlığın üzerinde yer alan Π (pente /penta = beş) harfi, onun birimini işaret etmekte olup mina'nın beşte biri ağırlığında (1/5 mina) olduğunu göstermektedir. Eski Yunan mina (*mna*) sistemindeki ağırlığımız 121.70 gr olduğuna göre, bunu 5 ile çarptığımızda 608.50 gr buluruz ki bu da bize ağırlığımızın ana birimi olan mina'nın ağırlığını verir.

Klasik ve Helenistik dönem mina'sı hiçbir zaman standart bir ağırlığa sahip olmamıştır. Ege ve Akdeniz dünyasında farklı ağırlık sistemleri (standartları) bulunduğundan, bir ağırlık incelenirken, ait olduğu ağırlık sisteminin de bilinmesi gereklidir. Mina'nın ağırlığı, bağlı olduğu ağırlık sistemindeki drahminin ağırlığı ve mina'nın kaç drahmi içerdiğiyle orantılıdır. Hatta sikke mina'sı ve ağırlık mina'sı olmak üzere iki ayrı mina vardır. Ortalama 400-500 gramlık bir ağırlığa sahip bazı mina'lar genelde "hafif mina", 500-600 gram ağırlığındaki mina'lar da "ağır mina" olarak adlandırılmaktadır. MÖ 6-5. yüzyıllarda nispeten "hafif" mina söz konusuyken, MÖ 4. yüzyılda ve Helenistik dönemde "ağır" mina söz konusuydu.

Klasik dönemde, diyelim ki Aigina sikke ağırlık sistemindeki 1 mina'nın 138 veya 140 drahmiye eşit olduğu varsayıldığında, mina'nın ağırlığı sırasıyla 601.68 veya 610.40 gr olmak-

* Söz konusu ağırlığı yayımlamama izin veren Müze Müdürü Sayın Hasan Karakaya'ya teşekkür ederim.

** Olynthos ağırlıklarına dikkatimi çeken ve görüşlerini benimle paylaşan John H. Kroll'a teşekkür ederim.

Ainos'un (Enez) MÖ 4. yüzyıla tarihlenen gümüş sikkelerinin arka yüzünde de taht şeklindeki Hermes kült heykeli yer alır.

Classical Numismatic Group, 14 June 2006, lot no. 202.

tadır (138 x 4.36 gr = 601.68 veya 140 x 4.36 gr = 610.40). Bu ağırlık, burada ele aldığımız mina'nın ağırlığına (608.50 gr) çok yakındır. Bu arada, aralarında bir ayrım olsa da, sikke mina'sı ile pazarda kullanılan ticari mina arasındaki farkın fazla olmadığını da vurgulamak gerekir. Bu tür bronz ağırlıklar az bulunduğundan karşılaştırma yapma imkânı kısıtlıdır. Olynthos kazılarında bulunan ve üzerlerinde Π harfinin yer aldığı benzer birimdeki (1/5 mina) ağırlıklar kurşun olup, ağırlıkları da (burada ele aldığımız ağırlıkla kıyaslandığında) nispeten düşüktür (yak. 450 gr).** Ancak, Atina Agorası kazılarında 624 gr ağırlığında mina vardır ki bu da 600 gramın üstündeki mina'lara örnektir.

HERMES KÜLT HEYKELİ TASVİRİ

Ağırlık birimini işaret eden Π'nin yukarısında yer alan tasvir, Ainos'un (Enez) MÖ 4. yüzyıla tarihlenen gümüş sikkelerinin arka yüzünde yer alan taht şeklindeki Hermes kült heykeli (*ksoanon*) ile büyük benzerlik göstermektedir. İki tasvir arasındaki tek fark, kült heykelinin sikkede profilden, ağırlıkta cepheden resmedilmiş olmasıdır. Hermes Perpheraios'u temsil eden kült heykeli, arkalıklı ve kolluklu bir taht ile üzerindeki bir Herme'den oluşmaktadır. Sikkelerden de anlaşıldığı üzere, Hermes, Ainos'un baş tanrısıdır. Bir ağırlığın üzerinde Hermes ile ilgili bir tasvirin yer alması, Hermes'in aynı zamanda ticaretin ve tüccarların koruyucusu olmasıyla da ilişkilidir. Kallimakhos'un bir şiirinde yer alan Hermes kült heykelinin (*ksoanon*) ortaya çıkışı ile ilgili pasaj ilgi çekicidir (*Oxyrhynchus Papyri* = *POxy* 661.45-50, süt. 2). Bu pasaja göre, Troia Atını da yapan heykeltıraş Epeios tarafından yapılan Hermes'in kült heykeli (*ksoanon*) denize atılmıştı. Trakyalı balıkçılar, karşılarına çıkan ağaçtan yapılmış kült heykelinin ne olduğunu anlamadıkları için önce odun niyetine yakmak istemişler ama yanmayınca tedirgin olmuşlar ve tekrar denize atmışlardı. Ancak, ahşap kült heykeli tekrar karşılarına çıkınca, bunun ilahi bir işaret olabileceğini düşünmüşler ve Hermes ile ilişkilendirerek ona tapmaya başlamışlardı.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, söz konusu ağırlığın Ainos'ta pazarda kullanılan ve mina'nın beşte biri değerinde bir ağırlık olduğunu ve olasılıkla MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Antik kentlere atfedilen bronz ağırlıklardan günümüze fazla sayıda kalmadığı göz önüne alındığında, Ainos'a atfettiğimiz ağırlığın önemi açıktır.

BİBLİYOGRAFYA:

Lang, M. – M. Crosby, *Weights, Measures and Tokens*, Athenian Agora Vol. X, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1964.

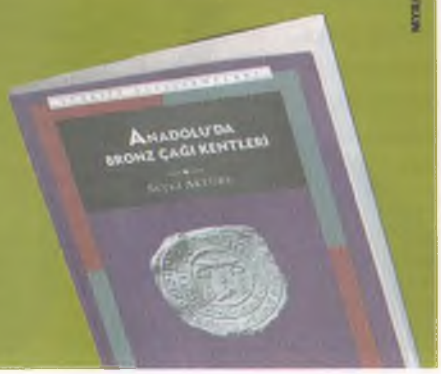
May, J.M.F., *Ainos, Its History and Coinage*, Oxford, 1950.

Robinson, D.M., *Excavation at Olynthus, Part X. Metal and Minor Miscellaneous Finds*, Baltimore, 1941.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

GÖLGEDE KALMIŞ BİR OSMANLI DEVLET ADAMI

ŞEYH'ÜL-VÜZERÂ NAMIK PAŞA

SELÇUK AKŞİN SOMEL

19.yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin askerî ve taşraya ilişkin yönleri Namık Paşa olmaksızın gereğiyle anlaşılamaz. Önemli bir ıslahatçıydı, ancak III.Selim ve II.Mahmud devirlerinde yetişmiş olmasından ötürü, eşitlikçiliğe ve laikleşmeye meyyal Osmanlıcılık siyasetine yabancı kalmış, hatta devletin İslami kimliği açısından tehlikeli görmüştür. Böyle olduğu içindir ki Müslümanların "millet-i hakime" sıfatıyla siyaseten egemen olduğu ve yetkileri geniş bir padişah tarafından yönetilen imparatorluk anlayışına sonuna dek bağlı kalmıştır.

Namık Paşa'nın mütercim-kâtip olarak ise başladığı yıllarda, yirmili yaşlardayken yapılmış bir resmi.

Bu resmi Bulent Turgay dergiye ulaştırmıştır. Resim hakkındaki bilgiyi Mukadder Pamir vermiştir.

Meslekten tarihçi olmayan, ortalama bir kültür birikimine sahip insanlara "on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devlet adamları" dediğimizde birçoğunun aklına Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa, Midhat Paşa ve hatta belki Cevdet Paşa isimleri gelecektir. Biraz daha genişletecek olursak, zamanın muhalif aydınlarından Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerin de kamunun bilgisine mal olmuş kişiler olarak toplumsal bellekte yer ettiğini söyleyebiliriz. Buna karşın, yukarıda sayılan adlarla aynı dönemleri paylaşmış, Osmanlı modernleşmesine azımsanmayacak katkılarda bulunmuş Sadık Rıfat Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa, Abdurrahman Nâfiz Paşa, Şekip Efendi gibi komutan ve devlet adamları profesyonel tarihçiler tarafından bilinmekle beraber kamunun bilgisine mal olmamışlardır. Aynı kategoriye Namık Paşa da dahil edilebilir.

Dikkat çekici olan husus şudur ki Namık Paşa yukarıda adlarını saydığımız popüler bilginin parçası olan ünlü devlet adamlarıyla aynı kuşağa mensup ve en az onlar kadar iyi eğitim almış olmasına, imparatorluğun siyasi ve askeri geleceği açısından

son derece hayati diplomatik ve askeri girişim ve operasyonlarda başat rol oynamasına ve II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, Abdülhamid gibi padişahlar tarafından yakinen tanınmış ve hatta takdir edilmiş olmasına karşın hiçbir surette siyasetin merkezinde yer almamıştır. Bunun nedenlerini aşağıda tartışacağız. An-

1987'de Ahmet Nuri Sinaplı, Namık Paşa hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarından da yararlanarak bir biyografi denemesi yapmıştır.[2] Büyük bir emek harcanarak yazıldığı anlaşılan bu çalışma, içerisinde yararlı bilgiler ve arşiv verileri bulunmasına karşın, yazarın amatörlüğünden dolayıdır ki tematik açıdan son

setindeki katkılarını vurgulamıştır.[5] Tobias Heinzelmann nizami bir ordunun kurulması sürecinde Suriye'de ve Irak'ta zorunlu askerlik esasının getirilmesinde Namık Paşa'nın çaba ve başarısını ortaya koymuştur.[6] On dokuzuncu yüzyıl Irak bölgesi hakkında çalışan Christoph Herzog ve Ebubekir Ceylan, Namık Paşa'nın

Henüz mülkiye bürokrasisi kurulmadığı dönemde, babası Halil Râmiz Efendi kalem mensubininden olup hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn rütbesindeydi. Türkgeldi'ye göre, doğduğu zamanki adı Mehmed Emin idi. Ancak bürokrasiye 14 yaşında, muhtemelen babasının da desteği ile girmesiyle "süsleyen", "tezyin eden", "güzel yazan" anlamlarına karşılık gelen "Nâmık" mahlasını almıştır.

cak Namık Paşa'nın siyasette atılgan olmayışı ve örneğin -çok mümkün olmasına karşın- sadrazamlığa getirilmemesi daha sonraları tarihçilerin bu şahıs üzerinde pek durmamalarıyla neticelenmiştir.

Namık Paşa'nın yakın zamanlara değin akademik bir ilgi odağına dönüşmemesinde diğer bir etken olarak, daha derin ve ideolojik sayılabilecek bir neden üzerinde durmak gerekir. Cumhuriyetin kurulmasından 1980'lere değin Osmanlı tarihine bakışta kişiler ve olgular adeta Manici tarzda yorumlanarak ya "ilerici", "modernleşmeci", "meşrutiyetçi" bir siyasi çizgi ya da ona mutlak karşıt bir "gerici", "gelenekçi", "mutlakiyetçi" şablonuna sokularak yorumlanmaktaydı. Namık Paşa ise bu tarz şablonlara pek de uydurulacak bir karakter değildir; siyasi hissiyatında Tanzimat reformcusu öğelerle beraber muhafazakâr saltanatçı unsurlar bir arada barınabilmiştir. Bu ise modernleşmeci-cumhuriyetçi paradigmaya bağlı tarihçilerin gözünde, araştırmak açısından Namık Paşa'yı pek de "çekici" kılmamıştır.

Bu nedenlerden dolayı Namık Paşa'yı akademik açıdan ele alan makaleler sınırlı sayıda kalmıştır. Bunlardan başlıcalarının Şinasi Altundağ, Enver Ziya Karal ve Şehabeddin Akalın tarafından kaleme alındığını görüyoruz.[1]

derece dağınık bir halde olup çok sayıda maddi hatalarla maluldür. Ancak, tüm eksiklik ve hatalarına karşın bu çalışma halen Namık Paşa'ya ilişkin en kapsamlı eser konumundadır; şu anda okuduğunuz bu yazıdaki bazı bilgiler Sinaplı'nın eserine dayanmaktadır. Namık Paşa'yı bizzat tanıyan Cevdet Paşa *Târîh-i Cevdet*'inin 12. cildinde, Hicri 1301'de (1883/1884), o esnada halen Yıldız Sarayı'nda Nafıa Komisyonu başkanlığı yapmakta olan Namık Paşa'nın vermiş olduğu özgeçmiş belgesine dayanarak tanıtıcı biyografik bilgiler vermiştir.[3] Son devir Osmanlı bürokratlarından Ali Fuad Türkgeldi'nin kaleme aldığı *Mârûf Sîmâlar* elyazmalarında (Türk Tarih Kurumu Arşivi) kendi aile ve meslek çevresinden duyduklarına dayanarak Namık Paşa hakkında 1920'li yıllarda kaleme almış olduğu gözlemler ve anekdotlar bu paşanın kişisel hususiyetlerini öğrenmemiz bakımından önemlidir.[4]

Son yıllarda Osmanlı tarihçiliğinde yeni ve taze araştırmaların ortaya çıkmasıyla birlikte Namık Paşa'nın diplomat, komutan ve idareci olarak hizmetlerinin önemi akademik camiada giderek daha fazla anlaşılmaya başlanmıştır. Daha 1968'de Moshe Ma'oz Tanzimat reformlarının Suriye'deki uygulanışını ele alırken, Arabistan ordusu komutanı sıfatıyla Namık Paşa'nın bölgeyi ıslah siya-

Namık Paşa'nın müşir olduğu zamana ait bir tasvir.

Bu tasvir 1950'li yıllarda çıkan *Harpokulu* mecmuasının kapağından alınmıştır. Fotoğraf hakkındaki bilgiyi Mukadder Pamir vermiştir.

Bağdat ve çevresinde nizami bir idare ve mali düzen kurma sürecinde karşılaştığı büyük zorlukları gözler önüne sermişlerdir.[7] Candan Badem, Kırım Savaşı'na dair yaptığı araştırmada savaşın hemen başlangıcında Namık Paşa'nın Babıâli tarafından mali yardım temini amacıyla özel bir misyonla İngiltere'ye gönderilişini ve müzakere sürecini derinlemesine ele almıştır.[8] Namık Paşa hakkında kısa da olsa derli toplu biyografik bilgileri Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i*

Osmanî'sinde, veya daha kapsamlı ve akademik açıdan güvenilir olarak Abdullah Saydam'ın *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddesinde bulabiliriz,[9] ki okuduğunuz bu yazıdaki çoğu bilgiyi Saydam'a dayanarak yazmış bulunuyorum.

Bundan sonra Namık Paşa'nın yaşantısındaki belli başlı dönüm noktalarına değinecek ve son olarak Namık Paşa'yı kuşağının diğer mensuplarından ayıran niteliklerini ve dikkat çekici özelliklerini tartışacağım.

Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de vefat etmesi üzerine Sultan Abdülaziz, Mahmud Nedim Paşa'yı yeni sadrazam olarak atadı. Tanzimat reformculuğuna bir tepki devri olan bu yeni hükümet döneminde Namık Paşa Şûra-yı Devlet başkanlığına atandı. Başkanlığa atanır atanmaz şurâ üyelerinin namaz vakti geldiğinde çalışmamalarını ve toplu namaz kılmalarını zorunlu kıldı.

YAŞAMÖYKÜSÜ

Mehmed Namık 1804 yılında İstanbul'da doğdu. Ataları Konya'dan İstanbul'a göç etmişti. Babası Halil Râmiz Efendi kalem mensubininden olup hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn rütbesindeydi. Bu da babasının henüz mülkiye bürokrasisi kurulmadığı dönemde oldukça üst rütbede olduğunu göstermekte. Türkgeldi'ye göre doğduğu zamanki adı Mehmed Emin idi.[10] Ancak bürokrasiye 14 yaşında, yani 1818 yılında, muhtemelen babasının da desteği ile girmesiyle "süsleyen", "tezyin eden", "güzel yazan" anlamlarına karşılık gelen "Nâmık" mahlasını almıştır. Kaleme girmeden önce özel eğitimle Arapça ve Farsça dersleri gördüğü, biyografilerde yazılıdır.[11]

1821 tarihi kritiktir. Zira Yunan bağımsızlık isyanının başlaması üzerine Rum tercümanlara güvenemeyen Babıâli, güvenilir Müslüman tercüman yetiştirmek üzere Tercüme Odası'nı kurdu.[12] Bu sırada 17 yaşlarında olan Namık Efendi Tercüme Odası'na girdi. Bu sayede hem Fransızca öğrenmeye, hem de zamanla Batı kültür dünyası hakkında doğrudan bilgi sahibi olmaya başladığını düşünebiliriz. Tasavvur edilmelidir ki o sıralarda herhangi bir modern Batı Avrupa dilini bilen Müslüman neredeyse yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla geliştirdiği Fransızcası Namık Efendi için büyük bir avantaj oldu ve kalemde hızla yükselmeye başladı. Namık Efendi ilk kez kendisini 1826 yılında, Osmanlı-Rus Akkerman müzakereleri sırasında yaptığı tercümanlık dolayısıyla gösterdi; Sadrazam Benderli Selim Mehmed Paşa, Namık Efendi'ye hizmetindeki başarısından ötürü hilat giydirdi.[13]

Aynı sıralarda Yeniçeri Ocağı ilga edilmişti. II. Mahmud'un emriyle kurulan Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askeri birliklerinin düzenlenmesi sürecinde Namık Efendi belirli Fransızca askeri yönergeleri ve askeri eserleri Osmanlıcaya çevirdi. Bu arada Osmanlıca yeni askeri terimlerin oluşturulmasına katkı sağladı. Yeni bir ordunun kurulmasında gösterdiği bu çabalar padişah tarafından dikkate alınarak kalem silkinden askeriye silkine geçirildi (1827); Namık Efendi, Namık Bey oldu.[14]

Bundan sonra Namık Bey'i, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması sonrasında askeri ataşe olarak Petersburg'a giderken görmekteyiz (1829). Misyonunun amacı Rusya'nın devlet düzeni ve ordusu hakkında bilgi toplamaktı. İstanbul'a dönüşünde miralay (albay) rütbesine yükseltildi. 1830 sıralarında Üçüncü Hassa Alayı'nı Batılı usulde tertip ettiği için II. Mahmud'un övgüsüne mazhar oldu. Söz konusu alayı tanzim ederken Namık Bey'in bir askeri hastane (cerrahhane) açtığı ve alay sandığında biriktirdiği meblağla Beykoz deri işletmesini (debbağhane) genişlettiği nakledilmektedir.[15] 1832 yılına geldiğimizde mirliva (tuğgeneral), yani paşa rütbesine erişmişti.[16]

1830-1833 sıraları Osmanlı İmparatorluğu için çok gaileli yıllardı. Bir taraftan Fransa tarafından desteklenen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ordularıyla İç Anadolu'ya girmişti, öte yandan yine Fransa Cezayir'i işgale başlamıştı. Padişah her iki sorunda da İngiltere'nin desteğini sağlamak üzere Namık Paşa'yı Londra'ya elçi atadı. Namık Paşa Aralık 1832-Mart 1833 arasında Londra'da temaslarda bulunmakla beraber İngiltere'den askeri destek almayı başaramadı. Mısır ordusunun Kütahya'ya yaklaşması karşısında II. Mahmud askeri destek için son çare olarak Rusya'ya yönelince, tam bu sırada İstanbul'a dönmekte olan Namık Paşa'ya Petersburg'a gidip Çar I. Nikola ile görüşmek görevi verildi. Mart 1833 sıralarında Rus çarıyla görüşen Namık Paşa Mısır'a karşı destek teminatı aldıktan sonra İstanbul'a döndü.[17] Görüldüğü üzere, Namık Paşa'nın Londra ve Petersburg misyonu imparatorluğun geleceği ile yakından ilgili görevlendirmelerdi.

İstanbul'a döndükten sonra askeri hizmetlerle uğraşan Namık Paşa, 1834 yılında Mekteb-i Harbiye'nin kurulup örgütlenmesinde başat bir rol üstlendi. Aynı yılın ekim-kasım aylarında yeniden Londra elçiliğine atandığını görmekteyiz. Konu Cezayir olup, amaç İngiltere'nin Fransa üzerinde baskı kurmasını sağlamaktı. Ancak bu görevde istediği hedefe ulaşamayarak 1835'te imparatorluğa

avdet etti. İstanbul'a dönüşünde o zamanın deniz kuvvetleri komutanı olan Kapûdân-ı Deryâ Tahir Paşa'nın donanmayla Akdeniz'e açılması dolayısıyla bu paşanın isteği üzerine Namık Paşa Kapûdân-ı Deryâ makamına vekâlet (Kapûdân-ı Deryâ Kaim-makamlığı) etti. Bu tayin üzerine Namık Paşa ferik (tümgeneral) rütbesine terfi etti.[18]

1836'da, henüz doğrudan merkezi kontrol altına alınan Trablusgarb'da asayiş ve nizamın sağlanması için başlatılan askeri operasyonda Namık Paşa önemli roller üstlendi. Trablusgarb'daki bu görev Namık Paşa'nın ilk Arap toprakları tecrübesini oluşturdu. 15 ay bölgede kaldıktan sonra, 1837'de İstanbul'a döndü. Başkente dönüşten sonraki bir devrede Namık Paşa'nın Şabaniye tarikatından Kuşadalı Hilmi Efendi'yi mürşit kabul ederek tarikat ehli olduğunu görüyoruz.[19]

1837'de kısa bir süre için Aydın vilayetinde vali vekilliğinde bulunduktan sonra başkentte yeniden diplomasiye döndü. Temmuz-Ağustos 1838 sıralarında İngiltere ile Baltalimanı ticaret antlaşması müzakerelerine dahil oldu. Bazı ticaret sektörlerinde "yed-i vâhid" olarak bilinen devlet tekellerinin kaldırılmaması konusunda direnç gösterdiyse de başarılı olamadı ve Osmanlı iç pazarlarını İngiliz ticaretine açan antlaşma imzalandı.[20] Namık Paşa aynı sıralarda kurulmakta olan karantina teşkilatı dolayısıyla ihdas edilmiş olan Karantina Meclisi üyeliğine getirilmişti. Ancak meclis üyelerinden Esad Efendi ile anlaşmazlıkları dolayısıyla meclis çalışamaz hale geldiğinden Ağustos 1838'de Namık Paşa meclis üyeliğinden alındı.[21]

Bir ihtimalle Baltalimanı müzakerelerindeki direnci ve Karantina Meclisi'nde çıkan problemler dolayısıyladır ki Namık Paşa'yı Ağustos 1838 ile Şubat 1840 arasında herhangi bir resmi vazifede göremiyoruz. Daha da ileri giderek şunu söyleyebiliriz ki, bundan sonra Namık Paşa'yı diplomasi ve siyasette kilit görevlerde, 1853, 1871, 1876 ve 1878 yılları hariç, neredeyse hiç görmüyoruz. Yaptığı görevlerin büyük bir kısmı imparatorluğun ücra ve belalı bölgelerinde geçiyor. Kırım Savaşı'na değin Osmanlı iç siyasetinde İngiliz diplomasisinin baskın denilecek ölçülerde etkin olduğu göz önünde tutularak, Namık Paşa'nın Baltalimanı gibi önemli bir müzakerede İngiliz çıkarlarına ters tutumlar takınması dolayısıyla İngiltere'nin Namık Paşa'yı İstanbul'da görmek istememiş olması bir olasılık olarak düşünülebilir.

1840'ta Namık Paşa Balkanlar'daki ilk görevine atandı. Önce Selanik umum zaptiye komutanlığına getirildi, Temmuz 1840'ta ise Tırhala umum zaptiye komutanlığı görevini üstlendi. Bu görevde 1843'e değin kaldı.[22] Tam bu esnada Kerbela'da çıkan huzursuzluklar dolayısıyla hadiseyi tahkik amacıyla ilk defa Irak'a gitti. Irak'taki soruşturmadan döndüğü sırada imparatorluk çapında kapsamlı bir ordu reformu sürecine girilmekteydi ve bölge orduları kuruluyordu. Namık Paşa Edirne'de bulunan Üçüncü Ordu kurmay başkanlığına atandı. Redif birliklerinin nizamiye birliklerine dönüşmesine önayak olarak ordu merkezini Edirne'den Manastır'a nakletti.[23] Söz konusu reformun problemsiz yapılabilmesi üzerine 1843 yılının aralık ayında Namık Paşa'ya vezirlik ve müşirlik (mareşallik) rütbesi verilerek Suriye bölgesini kapsayan Arabistan Ordusu kumandanlığına getirildi. Kendisine çok geniş yetkiler tanınmasına karşın, Mısır işgalinden henüz çıkmış olan Suriye, Lübnan ve Filistin havalisindeki asayiş bozukluğunun üstesinden gelinmesi, düzenli asker alımının sağlanması ve bölgedeki başlıca bedevi aşiretlerinin iskân edilmesi sorunlarıyla 1849 yılına değin uğraştı. Gösterdiği başarı üzerine görev alanı Hicaz ve Irak'a genişletildi. Bütün bu görevlere ayrıca Bağdat valiliği eklendi (1851). Ancak 1852'de merkeze alındı. Kısa bir süre Tophane müşirliği görevine getirildi.[24]

Erken Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Reşid Paşa'nın, Namık Paşa'ya göre sultandan daha bağımsız, daha Batı'ya açık bir çizgiyi tercih ettikleri söylenebilir.

Sultan Abdülmecid. Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar

1853'e geldiğimizde kendisini ilk kez bir bakanlık görevinde, Ticaret Nazırı olarak görmekteyiz. 1853 aynı zamanda kutsal yerler meselesinin bir uluslararası krize dönüştüğü ve Osmanlı Rus gerginliğinin daha sonra Kırım Savaşı'na neden olduğu bir yıldı. Bu sıralarda Rusya ile bir savaş için hazinesinde kaynak bulunmayan Babıâli, Namık Paşa'yı borç bulmak amacıyla Fransa ve İngiltere'ye gönderdi. Candan Badem'in elinizdeki dergide bulunan makalesinde de okuyacağınız üzere, Namık Paşa ancak faiz koşulları uygun olursa borç almaya hazır bir devlet adamıydı; istediği koşullar gerçekleşmeyince borç müzakerelerine devam etmedi, İstanbul'a geri döndü.[25]

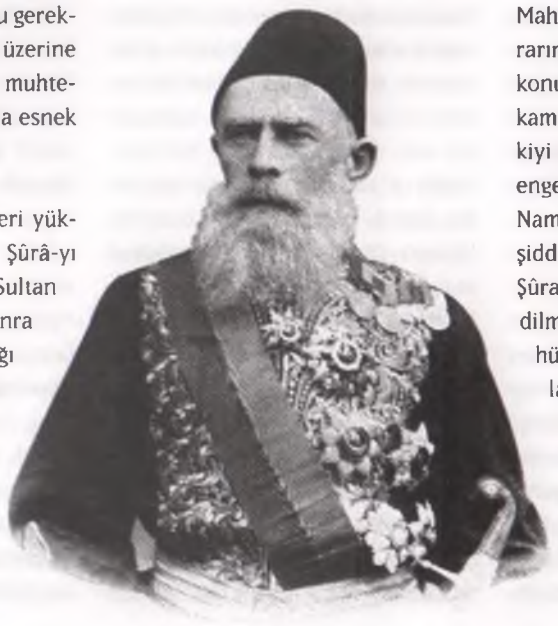
Namık Paşa 1855 sonrasında Hüdavendigâr ve Kastamonu valiliklerinde bulundu. 1857'de Cidde ve Habeş valiliğine atandı. 1858 yazında ise Cidde olayları patlak verdi. Hi-

cazlı Araplar, Hicazlı olmayan başka Müslümanlar ve Hıristiyan tüccarlar arasında artan ticari rekabet ortamı ve 1856 Islahat Fermanı'nın Müslümanlar arasında oluşturduğu moral bozukluğu bölgedeki toplumsal tansiyonu yükseltmişti. Cidde limanındaki bir geminin bandırası meselesinden kaynaklanan anlaşmazlık kanlı bir toplumsal hadiseye ve bir Hıristiyan katliamına dönüştü; İngiliz ve Fransız konsolosları ve ailelerinin öldürülmesi olaya uluslararası bir boyut kattı. Bu sırada hac farizasını ifa için Mekke'de bulunan Namık Paşa bir olasılıkla hadiseye biraz geç müdahale etmiş olabilir. Sonuç olarak İngiliz donanması Cidde'yi bombardımana tuttu ve gerek İngiltere ve gerekse Fransa hadisenin bu boyutlara varmasından Namık Paşa'yı sorumlu gördüler.[26]

1859-60 Lübnan iç savaşı patlak verdiğinde ve olaylar 1860'ta Şam kentine sıçrayarak yeni bir Hıristiyan katliamına neden olduğunda Osmanlı Devleti hadiseleri bastırmak ve gereken adaleti sağlamak için önce Namık Paşa'yı olağanüstü yetkilerle bölgeye atamak istedi. Ne var ki İngiltere ve Fransa iki sene önceki Cidde hadiselerinden Namık Paşa'yı sorumlu tutmalarından ötürü bu öneriye şiddetle karşı çıktılar. Ayrıca Namık Paşa olaylar esnasında sorumlu konumda bulunan Şam Valisi Ahmed Paşa'nın idam edilmesi konusundaki Fransız talebini, gerekli soruşturma ve mahkeme süreci olmaksızın bu tür bir talebin gayri meşru olduğu gerekçesiyle reddetmişti. Bunun üzerine bölgeye Namık Paşa yerine muhtemelen diplomatik açıdan daha esnek tavırlı Fuad Paşa gitti.[27]

1860'ta Namık Paşa, bir askeri yüksek mahkeme olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî başkanlığına atandı. Sultan Abdülmecid'in vefatından sonra tahta çıkan Abdülaziz'in yaptığı ilk işlerden biri Namık Paşa'yı Seraskerlik'e, yani günümüz Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı yetkilerini tek elde toplayan makama getirmek oldu (Haziran 1861). Bu son derece güçlü ve siyasi açıdan kritik makama yapılan tayin, Kırım Savaşı ile birlikte yükselen Âli ve Fuad paşalar gibi yeni kuşak Tanzimatçı devlet adamlarına oldukça mesafeli duran yeni padişahın Namık Paşa'ya ne denli güvendiğinin bir belirtisiydi. Ancak Namık Paşa bu görevde sadece üç ay kalabildi; Abdülaziz'in orduda yaptığı keyfi ve başıboş atamalara Namık Paşa'nın muhalefeti padişahı kızdırmıştı.[28] Adeta sürgün edilircesine yeniden Bağdat valiliğine atandığını görüyoruz (Eylül 1861).

1861-1868 zaman aralığında, Irak ve Hicaz Ordusu (6. Ordu) müşirliği de uhdesinde olmak üzere Bağdat'ta valilik yapan Namık Paşa, bu esnada yine güvenlik ve asayiş sorunlarıyla cebelleşti. Bu meyanda kapsamlı bayındırlık işlerine girişti; Basra tersanesinin modernizasyonu, yollar ve köprülerin inşası, askeri kışlalar, mektepler ve hükümet binalarının yapımına dört elle sarıldı. Öte yandan tarımsal arazilerin genişletilmesi ve aşiret iskânı konusunda elinden geleni yaptı. Sonuç olarak bölgenin vergi gelirinin artmasını sağladı. 1868'e gelindiğinde yaklaşık 80.000 kîse akçe raddesine ulaşan gelir fazlasını bölgenin bayındırlığına sarf etmeyi planlıyordu; ne var ki aniden merkeze alınarak ikinci kez Seraskerliğe atanması üzerine söz konusu meblağın yolsuzca heba edilmesi olasılığına karşı paraları beraberinde İstanbul'a getirerek bu meblağı günümüz İstanbul Üniversitesi Rektörlük ve İktisat Fakültesi binaları olan Bab-ı Seraskerî kompleksinin inşasında kullandı[29]

4. 1879-1882 arasında adliye nazırlığı yapan ünlü tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, Namık Paşa'nın çağdaşı devlet adamlarındandı.

Sultan Abdülmecid, Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar.

Namık Paşa bir seneden az bir süre Seraskerlik yaptı. 1869'da vazifeden nasıl ayrıldığını bilmiyoruz, ancak ayrıldıktan sonra 1871'e değin herhangi bir resmi görevde bulunmadı.[30] Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de vefat etmesi üzerine Sultan Abdülaziz, Mahmud Nedim Paşa'yı yeni sadrazam olarak atadı. Tanzimat reformculuğuna bir tepki devri olan bu yeni hükümet döneminde Namık Paşa Şûra-yı Devlet başkanlığına atandı. Başkanlığa atanır atanmaz şûra üyelerinin namaz vakti geldiğinde çalışmamalarını ve toplu namaz kılmalarını zorunlu kıldı.[31] Mahmud Nedim Paşa sadaretten azledilip Midhat Paşa sadrazam olunca, Namık Paşa Şûra-yı Devlet başkanlığından uzaklaştırıldı (1872). Ancak üç ay sonra Midhat Paşa görevden alınarak Mütercim Rüşdü Paşa sadrazamlığa atandığında yeni sadrazam gençlik dostu Namık Paşa'yı Bahriye Nezareti'ne tayin etti. Ne var ki Namık Paşa'nın bu nazırlığı sadece üç ay sürdü. 1873-1875 devresinde onu bir resmi görevde göremiyoruz. Mahmud Nedim Paşa yeniden sadrazam olunca Namık Paşa önce tekrar Bahriye Nazırı (1875), iki ay sonra Serasker (1875) ve nihayet Şûra-yı Devlet başkanı (1876) oldu. Bu esnada devlet artık birikmiş dış borçlarının faizini ödemekte zorlanmaktaydı. Mahmud Nedim Paşa tenzil-i faiz kararını açıkladığında Namık Paşa söz konusu kararın İngiltere ve Fransa kamuoyunda yaratacağı korkunç etkiyi vurgulayarak söz konusu kararı engellemeye çalıştı. Sadrazam ile Namık Paşa arasında baş gösteren şiddetli tartışma Namık Paşa'nın Şûra-yı Devlet başkanlığından azledilmesiyle sonuçlandı. 30 Mayıs 1876 hükümet darbesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirilmeden önce Namık Paşa Sadrazam Mütercim Paşa'nın kabinesindeydi. Öyle görünüyor ki Namık Paşa darbenin aktif örgütleyicilerinden olmasa bile imparatorluğun içerisine düştüğü kaos

ortamında saltanat değişikliğini kaçınılmaz görüyordu. Zira Namık Paşa darbeden önceden haberdar olmasına karşın padişahı uyarmak için hiçbir şey yapmamıştır.[32]

Abdülaziz hal edildikten sonra Namık Paşa hükümette çalışmaya devam etti. Kanun-i Esasi'nin hazırlanması sürecinde bulunmakla birlikte sadece Müslümanların seçilebileceği bir meclisten yana olduğunu ortaya koydu. Ne var ki Namık Paşa'nın görüşleri dikkate alınmadı. Yeni padişah V. Murad ruhi bunalımlar nedeniyle hükümdarlığını icra edemez olunca, 31 Ağustos 1876'da kardeşi Abdülhamid tahta çıkarıldı. Bu sırada Kanun-i Esasi çalışmaları Yıldız Sarayı'nda bulunan Namık Kemal ve Ziya Bey başkanlığında bir komisyon tarafından yürütülmekteydi. Hazırlanan Kanun-i Esasi layihasında tüm erkek Osmanlı tebaasına az çok siyasal haklar sağlayacak maddeler olduğunu işiten Namık Paşa büyük bir hışımla Yıldız Sarayı'na gelerek Namık Kemal ve Ziya Bey'e şiddetle çatmış, "Sultan Murad'ı içkiye dadandırıp deli ettiğiniz gibi, bu efendimizi de baştan çıkarıp bir takım bid'atlara sevk ediyorsunuz. Meşrutiyet nedir? Meclis-i Mebusan ne demektir? Bir meclis yapıp, Yorgi'yi, Agop'u, Mişon'u oraya toplayıp, Beyt ül-Mal-ı Müslimîn'i onlara murakabe ettirmek Şer'-i Şerîf'e sığar mı?" diye bağırarak Osmanlıcılık siyasetine olan tepkisini dışa vurmuştur.[33]

Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Âyan üyeliğine getirildiğini görmekteyiz. Şubat 1878'de meclis tatil edildikten sonra II. Abdülhamid Namık Paşa'yı, padişahların kişisel gelir ve giderlerini idare eden bir kurum olan Hazîne-i Hassa'nın nazırlığına atadı.[34] Söz konusu tayin son derece kuşkucu ve vesveseli bir kişilik olan Abdülhamid'in Namık Paşa'ya ne kadar güvendiğine dair önemli bir delilidir.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın neden olduğu yenilgi üzerine Ruslarla ilk mütareke görüşmelerinin yapıldığı Kızanlık'a gönderilen heyette yer almış ve Edirne'de devam eden silah bırakışması görüşmelerinde Osmanlı heyetinin ikinci başkanlığında bulunmuştur. Rusya ile imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması diğer büyük devletlerin tepkisini çekince Almanya İmparatorluğu Şansölyesi Prens Bismarck'ın davetiyle Berlin Kongresi toplanmıştı (Haziran-Temmuz 1878). Kongre öncesinde Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılması gündeme geldiğinde Namık Paşa'nın da dahil olduğu bazı devlet adamları söz konusu politikaya karşı çıkmışlardır.[35]

1878'den başlayarak Sultan Abdülhamid ile Namık Paşa arasında yakın bir ilişkinin geliştiğini görmekteyiz. Bu ilişki Namık Paşa'nın ömrünün son yıllarına değin sürecektir. Temmuz 1878'de Tophane Müşirliği'ne ve padişahın yaverliğine atanmak suretiyle Yıldız Sarayı bürokrasisinin bir parçası haline geldi. O sıralarda

Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye birliklerinin düzenlenmesi sürecinde Namık Efendi Fransızca askeri yönerge ve eserleri Osmanlıcaya çevirdi, Osmanlıca yeni askeri terimlerin oluşturulmasına katkı sağladı. Yeni bir ordunun kurulmasında gösterdiği bu çabalar padişah tarafından dikkate alınarak kalem silkinden askeriye silkine geçirildi (1827); Namık Efendi, Namık Bey oldu.

Namık Paşa'nın hizmet ettiği üç padişah: II. Mahmud, Abdülaziz ve II. Abdülhamid.

II. Mahmud ve Abdülhamid'in resimleri: *Sultan Abdülmecid*, Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar; Abdülaziz'in resmi *Vasilaki Kargopulo* Bahattin Öztuncay'dan alınmıştır.

36 yaşında bulunan Abdülhamid, kendisinden 38 yaş büyük olan Namık Paşa'ya büyük saygısından ötürü paşayı saltanat arabasında her zaman karşısında oturtarak ona "baba" diye hitap etmekteydi.[36] Padişahın, hele hele Abdülhamid gibi bir kişiliğin pek de olağan sayamayacağımız bu tutumunda belki Abdülhamid'in, ataları arasında olumlu bir siyasi rol model olarak kabul ettiği dedesi II. Mahmud'u Namık Paşa'nın yakinen tanımış ve hizmet etmiş olmasının payı olabileceğini varsayabiliriz.

Namık Paşa ömrünün bu son safhasında elinden geldiği ölçüde Abdülhamid'e hizmet etmiştir. Padişah, Namık Paşa'nın 1830'lardan sürüp gelen uluslararası politika tecrübelerinden yararlanmak amacıyla geçmiş misyonlarını ayrıntılarıyla anlatan raporlar yazdırmıştır. Abdülhamid bazı siyasi kararlarda Namık Paşa'nın görüşlerini almaktaydı. Bunun bir örneğini, Abdülhamid'in Kasım 1882'de Sadrazam Küçük Said Paşa'yı azlederek yerine Ahmed Vefik Paşa'yı sadarete atadığı sırada görüyoruz. Cuma selamına saltanat arabasıyla giderken padişahın, kendisine refakat etmekte olan Namık Paşa'ya, Said Paşa'yı azlederek Vefik Paşa'yı sadarete tayin ettiğini söylemesi üzerine paşa, "kulunuz Saîd Paşa'ya tarafdar değilim, ancak büyük pederinizin (II. Mahmud) ve pederinizin (Abdülmecid) nân ü nimetiyle perverde oldum; hakikati arza mecburum. Ahmed Vefik Paşa gibi mahdûd ül-akl bir adamı halkın başına taslit etmenizin neticesini vahîm görürüm," sözlerini sarf etmiştir. Bu ifadeler Abdülhamid'i o denli sarsmıştır ki ertesi günü Vefik Paşa sadaretten azledilmiştir.[37]

Abdülhamid idaresi imparatorluktaki kilit sorunları mümkün mertebe Babıâli bürokrasisi yerine Yıldız Sarayı'nda kurulan çeşitli uzman komisyonlar aracılığıyla halletmeyi tercih ediyordu. Bu bağlamda Namık Paşa'nın 1879'da tedavüldeki kâğıt paraların piyasadan kaldırılmasına yönelik İlgâ-yı Kavâim Komisyonu'na atandığını görüyoruz.[38] Daha sonra bayındırlık işleriyle ilgilenen Umûr-ı Nâfia Komisyonu'nun başkanlığını yapmış, komisyon 1888 yılında lağvedilinceye değin görevde bulunmuştur. Bu komisyon başkanlığı Namık Paşa'nın son resmi vazifesiydi. 1888 yılında görevden ayrıldığında 84 yaşındaydı.[39] Ömrünün son yıllarında Namık Paşa için "Şeyh'ül-Vüzerâ", yani vezirlerin en yaşlısı, en kıdemlisi sıfatı verilmişti. Buna sebep, kendisinin II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde devlete hizmet vermiş olması, yani hizmet süresinin neredeyse tüm 19. yüzyılı kapsamasıdır. Namık Paşa 1892'de vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Namık Paşa'ya ilişkin aktardığımız bu genel bilgiler ışığında şu noktalar dikkatimizi çekmekte. Öncelikle, Namık Paşa doğum tarihi itibariyle henüz Nizam-ı Cedid çağına aittir. Aşağı yukarı Mustafa Reşid Paşa ile aynı kuşağa mensuptur. Yetişmesi ve eğitim formasyonu açısından 1826 Vaka-yı Hayriye öncesi devrinin ürünüdür. Kaleme intisap ettiği yıl 1818'dir, yani henüz Nizam-ı Cedid aleyhtarı tutucu reaksiyonun egemen olduğu ve Hâlet Efendi'nin II. Mahmud üzerindeki etkisinin sürdüğü bir siyasi ortamdır. Bu hususları dikkate almak gereklidir, zira Namık Paşa'nın neden Kırım Savaşı ile birlikte yükselen yeni devlet adamları kuşağıyla (Âli Paşa, Fuad Paşa, Midhat Paşa) pek de imtizac etmediğini ancak böyle anlayabiliriz.

Namık Paşa yeniçeriliğin ilgası sonrasında II. Mahmud'un giriştiği reformcu atılımlara katılmış ve özellikle yeni bir ordunun kurulmasında büyük roller oynamıştır. 1830'lu yıllarda Osmanlı diplomasisinde, Mustafa Reşid Paşa ile birlikte belirleyici bir konumda bulunmuştur. 1843 sonrasında Suriye mıntıkasında Tanzimat'ın kök salabilmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Öte yandan, Namık Paşa esas olarak Mustafa Reşid Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Şekib Efendi, Damad Fethi Paşa gibi 1856 öncesi erken Tanzimat devri reformcuları kuşağına mensuptur. 1856 sonrasında başkent siyasetinde yer almasının ancak ya Mahmud Nedim Paşa gibi bir anti-reformcu bir sadrazam veya Abdülaziz ya da Abdülhamid gibi Babıâli bürokrasisinden haz etmeyen padişahlar devrinde ve o da ancak kısmi olarak mümkün olduğunu görmekteyiz.

Namık Paşa ile ilgili dikkati çeken bir diğer husus, Babıâli Tercüme Odası'nda eğitim almış olmasıdır. Söz konusu kurum genelde reformcu, Batıcı ve hatta bazen radikal görüşlü bürokratları ve aydınları yetiştiren bir kurum olarak bilinmektedir. Örneğin Âli Paşa, Fuad Paşa, ilk Türk gazetecisi İbrahim Şinasi Bey, Namık Kemal gibi kişiler Tercüme Odası'nda özellikle Fransızca gazeteler okuyup analiz ederek Batı siyasi kültürü ile aşinalık kesp etmişlerdir. Namık Paşa'ya baktığımızda ise kendisinin genelde muhafazakâr diyeceğimiz bir çizgide olduğu görülüyor.

Tercüme Odası "mezunlarında" görülen diğer bir özellik, birçoğunun siyasette ön plana çıkmalarıdır. Halbuki Namık Paşa'da böyle bir şey görülmüyor. Bir olasılıkla, Namık Paşa'da siyasette söz sahibi olmak konusunda bir ihtiras ya da iktidar hırsı yoktu. Çok ilginçtir ki Cevdet Paşa gibi aslında Namık Paşa'ya benzer şekilde reformculukla muhafazakârlığı kişiliğinde bir arada barındıran bir şahsiyet dahi Namık Paşa'ya yakın durmamıştır. Cevdet Paşa'nın, *Tezâkir* gibi Tanzimat çağını son derece ayrıntılı ve canlı betimleyen eserinde Namık Paşa'ya dikkati çekecek derecede az yer verilmektedir. *Târîh-i Cevdet*'te ise Namık Paşa'nın "iffet ve istikameti" belirtilmekle birlikte eli sıkılığı ve zenginliğine değinilmekte, "eshâb-ı vukuf ve malûmâtdan" olduğu teslim edilirken görüşlerinde inatçı, müstebit ve kimsenin fikrine uymadığı vurgulanmaktadır.[40] Burada Cevdet Paşa'nın Namık Paşa'ya bariz bir soğukluk hissettiği anlaşılıyor. Cevdet Paşa siyaseten hırslı bir kişilikti; Namık Paşa ise, öyle görünüyor ki, merkezdeki siyasal mücadelelerden uzak durmaya gayret göstermiştir. Namık Paşa'nın bu tutumunu pekiştiren

diğer bir etken, 1830'lu yılların sonlarında İngiliz siyasetine karşı çıkması dolayısıyla İngiltere'nin Namık Paşa'yı kilit siyasi pozisyonlarda görmek istememiş olması olasılığıdır.

Namık Paşa gibi esasında çok iyi yetişmiş, Fransızca ve İngilizceyi iyi düzeyde bilen, Avrupa diplomasi dünyasına (İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya) avucunun içi gibi vakıf olan bir devlet adamının tam da yetişmiş insan kıtlığı çekildiği, kaht-ı ricâl'in had safhada olduğu bir çağda genelde imparatorluğun en ücra, en zorlu, en "belalı" bölgelerinde (Irak, Basra, Hicaz, Habeş vs.) görev yapmaktan çekinmemesi ve yıllarca tüm enerjisini buralardaki ıslahatlara sarf etmesi, karşımızda hayli sıra dışı bir karakter olduğunun bir delilidir.

Namık Paşa'nın yukarıda sunduğumuz yaşamöyküsünde göze çarpan başka bir husus, Osmanlı Devleti'nin bekası açısından doğruluğuna aklen ve vicdanen emin olduğu bir konuda hükümete, devlete veya hatta padişaha muhalefet etmekten çekinmemiş olması, diğer bir deyişle, medeni cesarete sahip olmasıdır. Mevkiini korumak uğruna nabza göre şerbet vermeyen dürüst kişiliği dolayısıyla hiçbir yüksek makamda uzun süre kalamamış, kısa sürede sadrazam veya padişahla çatışmış, neticede azledilmiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak Namık Paşa, zamanının devlet adamlarının aksine olarak ne İngiltere, ne Fransa, ne de Rusya'ya yakın durmuş olup yabancı diplomatların siyasi nüfuzundan kendini uzak tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sonrasında Avrupa ahenginin bir parçası haline geldiği ve Osmanlıcılık siyaseti çerçevesinde Batıcı bir yaklaşımın giderek kuvvet kazandığı bir devrede Namık Paşa kendisini muhafazakâr bir siyasal pozisyonda bulmuş ve çağdaşları da kendisini öyle algılamış olmalıdırlar. 1837 sonrasında Şabaniye tarikatına bağlanması ve dindar bir kimliğe bürünmesi bu algıyı daha da güçlendirmiştir. Bundan ötürü Tanzimatçılara özünde zıt olan Abdülaziz tahta yeni çıktığında birinci iş olarak Namık Paşa'yı Seraskerlik'e atamış, daha sonraları Mahmud Nedim Paşa sadrazam olduğunda onu Şûra-yı Devlet başkanlığına getirmiştir. Yeni Osmanlıların gayrimüslim nüfusu da içerecek bir meşrutiyet düzeni tasarımı Namık Paşa'nın bakış açısıyla şeriata ters olması nedeniyle şiddetli muhalefetine neden olmuştur. Diyebiliriz ki katılımcığa, eşitlikçiliğe ve laikleşmeye meyyal bir Osmanlıcılık siyaseti, III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde yetişmiş olan Namık Paşa'ya yabancı gelmekte ve devletin İslami kimliği açısından tehlikeli görünmekteydi. Böyle olduğu içindir ki Müslümanların "millet-i hâkime" sıfatıyla siyaseten egemen olduğu ve yetkileri geniş bir padişah tarafından yönetilen imparatorluk anlayışına sonuna dek bağlı kalmıştır. Ömrünün son yıllarında Abdülhamid ile yakın bir mesai ilişkisinde bulunmuş olması da bu bağlam göz önünde tutulursa daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç olarak, karşımızda oldukça karmaşık ve karmaşık olduğu kadar da ilginç bir devlet adamı vardır. Gerek Osmanlı diplomasi tarihini, gerekse taşra tarihini ve 1870 sonrası İstanbul siyasetini inceleyeceklerin araştırmalarını muhakkak Namık Paşa üzerinde yoğunlaştırmaları gerekiyor.

SELÇUK AKŞİN SOMEL
SABANCI ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Şinasi Altındağ: "Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı esnasında Namık Paşa'nın yardım talep etmek üzere 1832 senesinde memuriyeti mahsusa ile Londra'ya gönderilmesi", *Belleten* 6 (23-24) 1942, 229-251; aynı yazar, "Mehmet Ali isyanında yardım talebinde bulunmak üzere 1832 tarihinde Namık Paşa'nın hususi elçi olarak Londra'ya gönderilmesi", *Tarih Vesikaları* 2 (12) 1943, 441-451, aynı yerde, 3 (14) 1944, 127-136; aynı yerde, 3 (15) 1949, 200-205; Enver Ziya Karal: "Mehmed Namık Paşa'nın hal tercümesi", *Tarih Vesikaları* 2 (9) 1942, 220-227; Şehabeddin Akalın: "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 4 (7) 1952, 127-146.

2 Ahmet Nuri Sinaplı: *Devlete, Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli Hizmetlerde Bulunan Şeyh'ül Vüzera, Seraskер Mehmed Namık Paşa* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1987), 324 s.

3 Cevdet: *Târih-i Cevdet. Tertib i Cedid. Cild-i Sâni Aşer*. İkinci tab'ı (Dersa'adet: Matba'a-i Osmâniye, 1309), 191-194.

4 Ali Fuad Türkgeldi: *Mârûf Simâlar*. Halen Mehmet Kalpaklı ve Selçuk Akşin Somel tarafından yayına hazırlanmaktadır. Buradaki "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesini transkripsiyon eden: Canay Şahin.

5 Moshe Ma'oz: *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861. The Impact of the Tanzimat on Politics and Society* (London: Oxford at the Clarendon Press, 1968).

6 Tobias Heinzelmann: *Heiliger Kampf oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allgemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826-1856* (Frankfurt: Peter Lang, 2004).

7 Christoph Herzog: "Herrschaft und Modernisierung im Irak. Die Provinz Baghdad, 1817-1917", doçentlik tezi (Heidelberg: Heidelberg Üniversitesi, 2004); Ebubekir Ceylan: "Ottoman centralization and modernization in the province of Baghdad, 1831-1872", doktora tezi (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2006).

8 Candan Badem: "The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)", doktora tezi (İstanbul: Sabancı Universitesi, 2007).

9 Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmani. 4*. Haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1227; Abdullah Saydam: "Namık Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul: İSAM, 2006), 379-380.

10 Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

11 Saydam, "Namık Paşa", 379.

12 Carter V. Findley: *Ottoman Civil Officialdom. A Social History* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989), 133-134.

13 Sinaplı, *Namık Paşa*, 17.

14 Saydam, "Namık Paşa", 379.

15 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 192.

16 Saydam, "Namık Paşa", 379.

17 Saydam, "Namık Paşa", 379.

18 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 192; Saydam, "Namık Paşa", 379; Sinaplı, *Namık Paşa*, 69-85.

19 Sinaplı, *Namık Paşa*, 91-92, 266.

20 Saydam, "Namık Paşa", 379.

21 Sinaplı, *Namık Paşa*, 93.

22 Sinaplı, *Namık Paşa*, 100.

23 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 192.

24 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 192, 193; Saydam, "Namık Paşa", 379.

25 Badem, "The Ottomans", 259-273.

26 Cevdet Paşa: *Tezâkir*. 13-20. Haz. Cavid Baysun. 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 51; Leila Tarazi Fawaz: *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1994), 104.

27 Fawaz, *An Occasion*, 104; Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

28 Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

29 Sinaplı, *Namık Paşa*, 188-189, 201-202; Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

30 Sinan Kuneralp: *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)* (İstanbul: İsis, 1999), 98.

31 Sinaplı, *Namık Paşa*, 266; Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

32 Kuneralp, *Son Dönem*, 1, 98; Sinaplı, *Namık Paşa*, 9, 265; Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

33 Sinaplı, *Namık Paşa*, 250.

34 Saydam, "Namık Paşa", 379-380.

35 Saydam, "Namık Paşa", 380.

36 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 193; Sinaplı, *Namık Paşa*, 258, 263.

37 Sinaplı, *Namık Paşa*, 254-258; Türkgeldi, *Mârûf Simâlar*, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa" maddesi.

38 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 193.

39 Saydam, "Namık Paşa", 380; Sinaplı, *Namık Paşa*, 273.

40 Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 193-194.

KIRIM SAVAŞI ESNASINDA

NAMIK PAŞA'NIN AVRUPA'DA BORÇ ARAYIŞI (1853-54)

DR. CANDAN BADEM

4 Ekim 1853'te Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan ettiğinde Osmanlı maliyesi kriz içindeydi. 1852'de Paris ve Londra'da bankerlerle 55 milyon franklık borç anlaşması yapılmış, ancak Sultan Abdülmecid onaylamayınca anlaşma iptal edilmiş ve aracı kuruluşlara tazminat ödenmişti. Ekim 1853'e gelindiğinde Osmanlı maliyesi iç borçlanma olanaklarını tükettiğinden savaş masraflarını karşılamak için dışarıdan borç almak kaçınılmaz hale gelmişti. Abdümecid'in de onayıyla Namık Paşa'nın Paris ve Londra'ya gönderilmesi kararlaştırılır.

Namık Paşa Avrupa'da borç ararken savaş devam ediyordu. Kırım Savaşı sırasında, 1853'te Rus filosunun baskınından sonra Sinop kıyısı.

Timm'in Russkiy khudojestvenny listok albümünden alınmıştır.

Osmanlı tarihinde ilk dış borcun Kırım Savaşı sırasında, Ağustos 1854'te Londra bankerlerinden alındığı iyi bilinen olgulardandır. Ancak bu borcun alınması öncesinde o zamanki Ticaret Nazırı Mehmet Namık Paşa'nın Paris ve Londra'daki diplomatik çevrelerle ve bankerlerle olan görüşmeleri daha az bilinmektedir. Bunun başlıca sebebi Namık Paşa'nın borç anlaşması imzalamadan İstanbul'a dönmüş olması ve daha sonra Babıâli adına ilk borcu iki Galata tüccarının müzakere etmiş ve almış olmalarıdır. Ancak yine de Namık Paşa'nın gezisi ve temasları önemlidir. Bu konuda bildiğim kadarıyla İngilizcede Olive Anderson'un 1964 tarihli bir makalesi,[1] Türkçede ise Ahmet Nuri Sinaplı'nın 1987 tarihli bir kitabı[2] ve Şevket Akar ile Hüseyin Al'ın 2003 yılında yayımlanan monografisi[3] dışında bir çalışma yok. Kırım Savaşı üzerine olan kendi doktora tezimde[4] ise savaşın finansmanı başlığı altında bu konuyu ayrıntılı olarak ele almış bulunuyorum. Burada sadece Namık Paşa'nın dış borç gezisi üzerinde duracağım.

4 Ekim 1853'te Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan ettiği sırada Osmanlı maliyesi birkaç yıldır süren bir krizin (Cevdet Paşa'nın deyişiyle "buhranın") içindeydi. 1852 yılında Paris ve Londra'da bankerlerden 55 milyon frank tutarında bir borç için anlaşma yapılmış, ancak Sultan Abdülmecid onaylamayınca bu anlaşma iptal edilmiş ve aracı kuruluşlara tazminat ödenmişti. Ekim 1853'e gelindiğinde Osmanlı maliyesi iç borçlanma olanaklarını büyük ölçüde tükettiği için savaş masraflarını karşılamak

üzere dışarıdan borç almak kaçınılmaz hale gelmişti. Nitekim padişahın da onayıyla Ticaret Nazırı Namık Paşa'nın Paris ve Londra'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.[5] Namık Paşa nazırlık görevine Mayıs 1853'te atanmıştı. O zamanki Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa da Paris ve Londra'da acenteleri olan tanınmış banker James Mayer de Rothschild'e yazdığı 5 Ekim 1853 tarihli mektubunda kendisinden Namık Paşa'ya yardım etmesini istedi. Rothschild bu mektuba 25 Şubat 1854'te yanıt yazdı.[6]

1853 yılının ekim ayı sonuna doğru Sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa tarafından Namık Paşa'ya verilecek olan talimatname hazırlandı. Buna göre Namık Paşa'nın Avrupa bankerlerinden en uygun koşullarda 500 bin kese (2,5 milyon Osmanlı lirası veya 2,27 milyon sterlin) tutarında bir borç (istikraz) alması gerekiyordu. Borcun teminatı bir rehin veya inhisar şeklinde olmamalıydı. Mısır vergisi ve İzmir ve Suriye gümrükleri de teminat olarak gösterilmemeliydi. Zeytinyağı aşarı ve Hüdavendigar (Bursa) eyaleti vergisi teminat gösterilebilirdi. Borç alınacak para yalnızca altın ve gümüş cinsinden olmalıydı ve her türlü kıymetli evraktan kaçınmalıydı. Paranın yolda güvenliği için sigorta ettirilmeliydi. Sadrazam tezkiresinde nihayet bu istikrazın şartları hakkında ayrıca gizli bir talimat hazırlanacağını yazdı.[7] Bu arada Namık Paşa'nın maiyetine oğlu Binbaşı Halil Bey birinci kâtip ve Hariciye Nezareti'nden Mustafa Fahreddin Bey de ikinci kâtip olarak atandı.[8]

Kısa süre içinde istikrazın mali ayrıntılarını belirleyen talimat büyük bir gizlilik içinde hazırlandı ve sadrazam, Maliye Nazırı Musa Safveti Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisi Sadık Rifat Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Damat Ali Fethi Paşa, Serasker Damat Mehmet Ali Paşa, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ve Şeyhülislam Ahmet Arif Efendi tarafından onaylandı.[9] Gizliliğin sebebi Namık Paşa'nın manevra alanının sınırlarının Galata bankerleri aracılığıyla Avrupa bankerleri tarafından öğrenilmesinin önüne geçmek isteği idi. Avrupa bankerleri bu sınırları öğrenirlerse Namık Paşa'nın pazarlık gücü zayıflayabilirdi. Kararlaştırılacak ilk madde, yıllık faiz oranıydı. Talimatta denildiğine göre Paris'te mevcut rayiç yüzde 4 ile 4,5 arasındaydı. Namık Paşa'ya yüzde 6'ya kadar izin veriliyordu. İkinci olarak, ödeme süresinin 10 ile 15 yıl arasında tutulması isteniyordu. Üçüncü olarak da ihraç fiyatının yüzde 95'ten aşağı olmaması isteniyordu.

Kırım Savaşı esnasında padişah olan Sultan Abdülmecid.

Vasilaki Kargopulo Bahattin Öztuncay.

Böylece kasım ayı ortalarında Namık Paşa deniz yoluyla Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkar ve 27 Kasım günü Paris'e ulaşır.[10] O sırada Paris büyükelçisi, sadrazamın oğlu Veliyüddin Rifat (Veli) Paşa'dır. Namık Paşa'nın geldiği gün ikisi birlikte Fransız Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys'u ziyaret ederler. Namık Paşa, kendi ifadesine göre Fransız bakandan istikraz sözleşmesinin imzalanması için yardım etmesini ve bankerler üzerinde nüfuz kullanmasını ister. Ayrıca Babıâli'nin savaş istemediğini, ancak Rusya'nın yeniden yayılma emelleri peşinde olduğunu bildirir. Osmanlı Devleti'nin gücünün Rusya'ya yeterli olmadığını da belirten paşa, Rusya Osmanlı'yı istila ederse sorunu Avrupa'nın devralacağını söyleyerek Drouyn de Lhuys'u ikna etmeye çalışır. O ise kendisinin de aynı fikirde olduğunu fakat meslektaşlarının farklı düşündüğünü bildirir. Bankerlerle konuşacağına söz veren bakan, Namık Paşa'ya İmparator III. Napoléon ile görüşmesini önerir.[11]

Paris'te Namık Paşa, başta Rothschild olmak üzere bazı bankerlerle istikraz meselesini görüşür. Bu bankerler ortakları ile görüşüp yedi sekiz iş günü içinde yanıt verebileceklerini söylerler. Namık Paşa'nın yorumuna göre bankerler Avrupa kabinelerinin barış çabalarının sonucunu görmek için beklemek istemektedirler. Ban-

kerler ayrıca mevcut durumda piyasa faiz rayicinin yıllık yüzde 6 ve ihraç fiyatının da yüzde 90 olduğunu belirtirler. Namık Paşa bu arada Londra elçisi Kostaki Musurus Bey'e de yazarak yardım ister. Birkaç gün sonra Namık ve Veli paşalar III. Napoléon tarafından Tuileries Sarayı'nda kabul edilirler. Ancak imparator Namık Paşa'nın sözlerini ne onaylar ne de reddeder.[12]

Paris'te Namık Paşa başta James Mayer de Rothschild olmak üzere bazı bankerlerle istikraz meselesini görüşür.

Londra Ortaelçisi Kostaki Musurus Bey. Namık Paşa, Kostaki Musurus ile beraber borç bulmak için üst düzey temaslarda bulunur.

2 Aralık 1853 tarihinde Namık Paşa ile Veli Paşa tekrar Drouyn de Lhuys'u ziyaret ederler. De Lhuys istikraz arayışlarının ne durumda olduğunu sorduğunda, Namık Paşa, "Şimdiye kadar ufak tefek bankir ve simsar takımları tarafıma gelip gitmiş ve seksen kuruş verip yüz kuruşa sened almak ve yüzde sekiz dokuz faiz istemek gibi birtakım fahiş ve barid teklifler eylemekte bulunmuş ve bu maslahata burada başlanmış olduğu borç istemeye izni olmadığını belirtir. Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin dostu ve müttefikleri olarak onun bu borcu makul koşullarda almasına yardım etmeleri gerektiğini ifade eder. Bu borç işinin Rusya'nın entrikaları ve bankerlerin açgözlülüğü yüzünden zorlaştığını belirtir. Drouyn de Lhuys imparatorla konuşup bir çözüm arayacağına söz

geçerler. Ödeme süresi üzerinde de anlaşırlar. Ancak faiz oranı ve ihraç fiyatı üzerinde anlaşma sağlanamaz. Namık Paşa yüzde 5'ten fazla faiz vermezken, Fransız maliye bakanı yüzde 7'lik faizin normal olduğunu söyler. Namık Paşa sadrazama ve hariciye nazırına yazdığı mektuplarda, başka bankerleri de dahil ederek rekabeti artırmaya ve faizi düşürmeye çalıştığını yazmaktadır. Bu mektuplarda Namık Paşa'nın kısa sürede sonuca ulaşacağından emin olduğu havası sezilmektedir. Bu arada bankerlerin bir gözü, Viyana'da sürmekte olan diplomatik görüşmelerdedir. Savaşa barışçıl bir çözüm bulunup bulunamayacağı belli olmadan yükümlülük altına girmek istememektedirler.

Namık ve Veli Paşa'nın Paris'ten gönderdikleri raporlar 28 Aralık 1853 günü Meclis-i Vükela'da görüşülür ancak buradan net bir karar çıkmaz.

28 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya savaş ilan etmeleri mali piyasaları altüst etti. Rothschild, Namık Paşa'ya gelerek bütün tahvillerin fiyatının düştüğünü ve parayı toplamanın mümkün olamayacağını bildirir. Paşa: "Bir namuslu adamla, evet, vaziyeti anlıyorum. Lakin işiniz elhamdülillah bir Türk iledir. İşte imzanız (...)"

halde bırakılıp Londra'ya gidilmiş olsa işte Paris'te bir şey yapamadı diyerek orada daha ziyade müşkilata duçar olunacağından bunun ahsen surette burada bitirilmesi," gerektiğini söyler ve ondan yardım ister.[13] Bunun üzerine Fransız bakan, bankerlere "akçenizi filan mahalle verin demeğe istihkakları olamayacağını," söyler ve Namık Paşa'ya Fransa Devleti'nin kefaletini istemeye memur ve mezun olup olmadığını sorar. Namık Paşa kesin bir dille Fransa Devleti'nin kefaletini istemeye ya da doğrudan Fransız hükümetinden bir verir. Drouyn de Lhuys Viyana'daki Fransız elçisine 5 Aralık 1853 tarihli yazısında, Namık Paşa'nın Paris'te 57 milyon franklık (o zamanki kurdan 2,28 milyon sterlin) bir borç para peşinde olduğunu belirtir ve hiç kuşkusuz başarılı olmasını umuyoruz diye ekler.[14]

III. Napoléon kendi maliye bakanına talimat verir, bakan da Rothschild, Crédit Mobilier ve üçüncü bir grupla konuşarak Osmanlı Devleti ile üç taraflı bir kredi anlaşması imzalamaya teşvik eder. Bu bankerler borca karşılık, teminat olarak Mısır vergisine göz koymuş iseler de bundan vaz-

Namık Paşa'nın, elindeki talimata sadık kalarak bir şekilde istikraz anlaşmasını imzalaması beklenmektedir.[15] Fakat bu arada Babıâli parasızlıktan asker ve subay maaşlarını veremez hale gelmiş, iyice sıkışmıştır. İç piyasadan borçlanma olanaklarını da büyük ölçüde tüketmiştir. Tek umudu dışarıdan gelecek paradadır. Alınacak borcun miktarı 5 milyon sterline yükseltilir. Ayrıca alınacak borçtan ödenmek üzere İngiliz ve Fransız hükümetlerinin her birinden acilen yıllık yüzde 5 faizle 10 milyon frank (400 bin sterlin) avans istenir. Olive Anderson Fransa'nın Sinop vakasından sonra Babıâli'ye 10 milyon frank

avans verdiğini yazmış ise de doğrusu 5 milyon franktır ve ilk taksiti Ocak 1854'te, son taksiti Ekim 1854'te ödenmiştir.[16]

1883 yılında Londra-Paris-İstanbul tren seferlerinin açılışı sebebiyle İstanbul'a gelmiş olan bir Fransız gazeteci Namık Paşa ile görüşmüştü. Paşa bu gazeteciye verdiği demeçte kendisinin 1853-54'teki dış borç gezisini de anlatmıştır. Burada bazı ayrıntıları yanlış hatırlamıştır. 1892 yılında bu kez devrin vakanüvisi Ahmet Lütfi Efendi o sırada iyice yaşlanmış ve Şeyh ül-Vüzerâ unvanını almış olan Namık Paşa'ya bu dış borç gezisini sormuş, Namık Paşa da bu konuda bir layiha yazarak Lütfi Efendi'ye vermiştir. Namık Paşa layihasında, o zaman ilk dış borca aracı olmaya gönlünün razı olmadığını çünkü Devleti Aliyyenin o zamana dek yabancılara bir akçe borcu olmadığını yazmıştır.[17] Kuşkusuz Namık Paşa bunları yazdığı sırada çoktan Düyun-ı Umumiye idaresi kurulmuş ve dış borçlanmanın zararlı etkisi görülmüştü. Dolayısıyla yazdığı şeyler zamanın ruhunu yansıtıyordu. Peki 1853'teki ruh hali de gerçekten öyle miydi? Bunu o zamanki resmi yazışmalarından çıkarmak zor, çünkü resmi yazışmalar duyguları yansıtmaz. O zamanlar bir günlük tutmuş olsaydı belki bunu anlayabilirdik. Ancak her şeye rağmen paşanın gerçekten de borç almaya pek gönüllü olmadığını ve sonuna dek faizini düşürmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Namık Paşa layihasında, kendisinin Rusların yalnızca para ile durdurulabileceğine inanmadığı için, ayrıca Meclis-i Vükela'dan Fransız ve İngiliz hükümetlerini Rusya'ya karşı bir ittifaka çağırmak için izin istediğini de yazmaktadır. Paşaya göre bakanlar pek umutlu olmamakla birlikte kendisine bu yetkiyi vermişlerdir. Ancak ben bu konuda Osmanlı arşivinde resmi bir belge bulamadım.

Paris'te umduğunu bulamayan Namık Paşa 17 Aralık 1853'te Londra'ya gider.[18] Bu, Namık Paşa'nın Londra'ya üçüncü ziyaretidir. 1832'deki ilk ziyaretinde Sultan II. Mahmud'un elçisi olarak Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere'den yardım istemek için gitmişti. 1843'te ikinci kez elçi olarak Londra'ya gitmişti. Paşa İngiliz kabinesinden bazı isimlerle, örneğin Lord Palmerston ile o zamandan tanışıyordu. Şimdiki durumda İngiliz kamuoyu zaten Osmanlı yanlısı ve Rus karşıtı bir havada idi. Namık Paşa Londra'dan gönderdiği mektubunda Londra Elçisi Kostaki Musurus Bey ile birlikte 31 Ocak 1854 günü kraliçenin parlamentoyu açış konuşmasını dinlemek üzere parlamentoya giderken yollardaki halkın tezahüratını şöyle betimlemektedir:

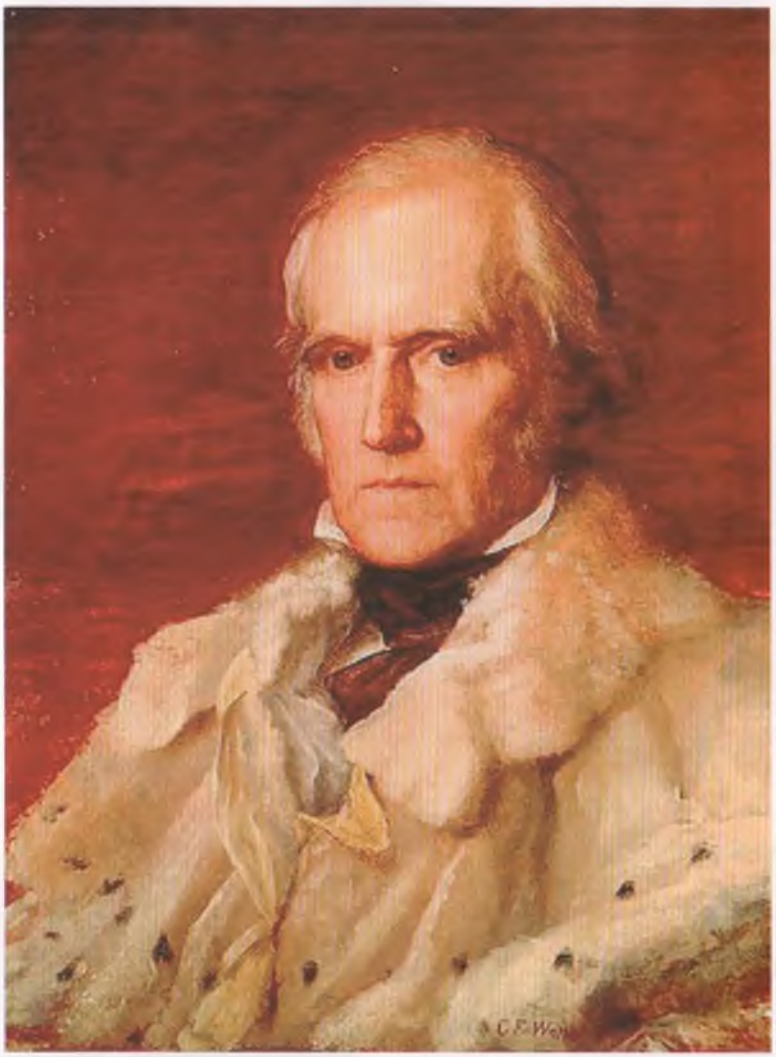
"İngiltere parlamentosunu haşmetlu kraliçe hazretleri bizzat küşad ettiğinden resm-i mezkurda bulunmak üzere kulları dahi Saltanat-ı Seniyye sefiri Musurus Bey cenaplarıyla birlikte azimet olunmuş ve esna-i tarikte ve iki taraflu hanelerin pencerelerinde müctemi ve memlu bulunan zükur ve inasın kaffesi azimet ve avdette rakib olduğumuz arabaları gördükçe şapkalarını çıkarıp, nisa taifesi ellerindeki mendillerini sallayıp aferin maşallah Türkler muzaffer olunuz Sinop vakasına esef etmeyiniz deyu çağrışarak velinimet-i biminnetimiz padişahımız efendimize ve Devlet-i Aliyye'lerine olan meyl ve muhabbet-i kamilelerini ilan ve izhar eylemişler..."[19]

Namık Paşa daha sonra Elçi Kostaki Musurus ile birlikte İçişleri Bakanı Lord Palmerston'u ziyaret eder. Palmerston öteden beri anti-Rus görüşleriyle bilinmektedir ve Namık Paşa'yı iyi karşılar. Ancak Başbakan Lord Aberdeen ve Maliye Bakanı William Gladstone o kadar sıcak değildir. Hatta Namık Paşa'nın sonradan, 1883 yılında bir Fransız gazeteciye verdiği demeçteki ifadesine göre Lord Aberdeen yüksek sesle şöyle der: "Nasıl? Nasıl? Devlet-i Aliyye'nin temin-i selameti için askerimizi ve paramızı feda etmemizi mi istiyorsunuz? Eğer meramınız bu ise, o halde memleketimizin işlerini pek garip bir tarzda idare etmiş olacağız." Namık Paşa buna cevaben kendisinin, "Lakin as-

İmparator III. Napoléon, Paris'te Namık Paşa'ya borç bulmak konusunda yardımcı olmaz.

American Library of Congress

Kırım Savaşı esnasında İstanbul'da görev yapan İngiltere'nin kudretli elçisi Sir Stratford de Redcliff.

kerinizi ve paranızı feda ederseniz ihtimal bizden ziyade İngiltere menafiini muhafazaten feda etmiş olacaksınız," dediğini, ancak sözlerinin etkili olmadığını söylemiştir.[20]

Namık Paşa'nın 1892 yılındaki la yihasına göre yine Lord Aberdeen kendisine kaba bir üslupla şöyle der: "İngiltere sizin için altunlarını sarf ile beraber kan mı döksün?"[21] Maliye Bakanı Gladstone ise hükümetin yabancı bir devlete borç verme konusunda City'deki para piyasalarına emir vermeye yetkisi olmadığını söyler.[22]

Londra'dan Reşid Paşa'ya 21 Şubat 1854 tarihli mektubunda Namık Paşa, o ana kadar istenen parayı toplamayı üzerine alan bir banker çıkmadığını ve emanet suretiyle komisyon ile bankerlere havale olunmasına da zaten Babıâli'nin izin vermediğini yazmaktadır. Yani istenen miktarda para toplamayı taahhüt eden bir banker çıkmamıştır. Bankerler senetlerin satışına aracılık etmek ve komisyonlarını almak istemektedirler, ancak yeterli para toplanmazsa kendi kasalarından tamamlamayı garanti etmemektedirler. Paşa, İngiltere kabinesinin çabaları sonucu banker Rothschild'in gelip gitmekte ve "yetmişi yüze ve yüzde 5 faizle fahiş bir teklif eylemekte" olduğunu, ancak kendisinin bu teklifi kabul etmeyip "doksanı yüze" (yani yüzde 90 ihraç fiyatı ile) yüzde 5 faiz verdiğini yazmaktadır.[23] Bu arada Lord Palmerston ve Dışişleri Bakanı Lord Clarendon Namık Paşa'ya, "Size akçenin lüzumu var, bahasına bakma ve talimatı arama, hemen akçeyi alıp bir ayak evvel gitmeye bak," demişler, ancak paşa onlara, "Fiyat-ı mezkur pek fahiş olduğu ve bu fiyata mezun olmadığını" ve "mezun olmuş olsa bile yapamayacağını" beyan etmiştir. Lord Palmerston bunun üzerine Namık Paşa'ya Fransızca bir not vererek onu, bu işlerden anladığı için Hindistan işlerinden sorumlu Sir Charles Wood'un yanına gönderir. Namık Paşa 19 Şubat tarihli bu Fransızca notu da İstanbul'a göndermiştir. Bu notta Palmerston Namık Paşa'ya tekrar piyasa fiyatını kabul etmesini tavsiye etmekte ve "Londra ve Paris'teki sermaye sahiplerinin paralarını borç vermeleri için gereken faiz oranını İstanbul'dan belirlemenin saçma" olduğunu yazmaktadır.[24] Namık Paşa mektubunun sonunda, aldığı talimat çerçevesinde şu aralık akçe bulmanın muhal göründüğünü ve yeni bir talimat olmadığı takdirde orada beyhude durmaktan ise geri döneceğini bildirmektedir.

İstanbul'daki İngiliz Elçisi Stratford de Redcliffe ile İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon arasındaki yazışmalar her ikisinin de Namık Paşa'nın gerçekçi olmayan koşullarda ısrar etmesi yüzünden borcun alınamadığı düşüncesinde olduklarını göstermektedir. Clarendon 13 Mart 1854 tarihinde yazdığı mektubunda, "Sıradan yeteneklere veya deneyime sahip her adam çoktan parayı almıştı fakat o tıpkı İngiltere'nin barış zamanında alabileceği bir borçla aynı koşullarda bir borç anlaşması yapmak istedi," diyordu.[25] Bu yazışmaları aktaran Olive Anderson da Namık Paşa'nın bu görev için yanlış kişi olduğu ve kendisine verilmiş gerçekçi olmayan talimata uymakta ısrar ettiği fikrindedir. Ancak paşa aslında talimatını elinden geldiğince esnetti ve Rothschild, Goldsmid, Palmer, Uzuil gibi bankerlerle görüşmelerden sonra nihayet 23-24 Mart 1854 tarihinde Rothschild ile yüzde 6 faiz ve yüzde 85 ihraç fiyatı ile bir anlaşma imzaladı.[26] Anlaşmaya göre Rothschild borç senetlerini Londra ve Paris'te halka arz ederek dört ay içinde net 2,3 milyon sterlin toplayacaktı. Ancak bu miktarı toplamayı kesin olarak garanti etmiyordu. Musurus da Hariciye Nazırı Reşid Paşa'ya yine 23 Mart 1854 tarihli mektubunda anlaşmadan söz ediyor ve bu anlaşmanın koşullarının 1852'de yapılıp iptal edilen borç anlaşmasına benzediğini, ancak ondan daha iyi olduğunu çünkü o zaman ödeme süresi 23 yıl iken şimdikinde

15 yıl olduğunu yazıyordu. Musurus, birkaç ay önce yapılabilmiş olsaydı anlaşmanın daha iyi olabileceğini, ancak mevcut koşullarda yine de iyi olduğunu belirtiyordu.[27]

Ancak 28 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya savaş ilan etmeleri mali piyasaları altüst etti. Ertesi gün Rothschild telaşla Namık Paşa'nın yanına gelerek bütün tahvillerin fiyatının düştüğünü ve bu koşullarda istenen parayı toplamanın mümkün olamayacağını bildirir. Namık Paşa'nın buna yanıtı, kendi ifadesine göre şöyle olmuştur: "Bir namuslu adamla, evet, vaziyeti anlıyorum. Lakin işiniz elhamdülillah bir Türk iledir. İşte imzanız. Siz de benimkini iade ediniz." Namık Paşa, 1883 yılındaki bu demecine Mösyö Rothschild'in bu muameleden "memnun, hatta biraz mütehayyir" kaldığını da ekler.[28] Daha sonraları Lütfi Efendi'ye verdiği layihasında da yine Rothschild hakkında, "Bir guna tazminat ve saire talep olunmaksızın senedinin reddiyle Devlet-i Aliyye namına alicenaplık gösterildi," demektedir. Piyasaya sürülmüş olan Osmanlı tahvillerine o sırada Londra'da ancak 1,1 milyon sterlinlik talep gelmiş, Paris'teki miktar ise belli olmamıştır. Yatırımcıların Osmanlı tahvillerine karşı ilgisiz tavrında 1852 yılındaki yarım kalan borçlanma girişiminin etkileri vardır. Nitekim *The Times* gazetesinde daha 23 Mart'ta çıkan bir yazıda, kredinin önündeki en büyük engel olarak Osmanlı hükümetinin daha önceki güven vermeyen tavırları gösterilmiştir.[29]

Ortaelçi Kostaki Musurus Bey Reşid Paşa'ya yazdığı 3 Nisan 1854 tarihli mektubunda İngiltere hükümetinden istenen 10 milyon franklık avansı alamayışını şöyle açıklar:

"Lord Clarendon İngiltere konstitüsyonu iktizasınca parlamentonun rızası istihsal olunmadıkça hiçbir iane-i nakdiye icra olunamayacağı cihetle madde-i mültemis parlamentoya arz ve beyan olunsa kabinetonun muhalifin takımı bunu tasib edeceğinden madde-i mezkureye red ile cevab verilmesi ve istikrazın Mösyö Rothschild ile mukavele olunandan dunca bir baha ile icrasına gayret olunması üzerine vükelanın müttehid ül rey olduğunu serd ve ityan ve Mösyö Rothschild dahi İngiltere ministrolarının bizim istikraza hiç bir guna kefalet etmek veyahud istenilen on milyon frankı vermek istemediğini ve Devlet-i Aliye'ye iane etmekliğin çare ve tedbiri istikrazın halk tarafından kabul olunabilecek şerait ile icrası olduğunu ifade ve beyan eylemiştir. Bizim istikraza kefalet olunması sözü hiçbir vechile ima bile etmediğim halde İngiltere kabinetosunun bu kefaletten istinkaf etmesi rey-i acizaneme göre mucib-i esef olacak mevaddan olmayıp bilakis Saltanat-ı Seniyye Avrupa'da icray-i istikraz etmek için düvel-i ecnebiyenin kefaletine maazallah müracaat etmeğe mecbur olsa keyfiyet-i mezkure cay-i teessüf olur idi. Çünkü o halde Devlet-i Aliye'nin itibarı Yunan hükümeti gibi devletler derecesine tenzil etmesi..."[30]

Kostaki Bey her ne kadar teessüf etse de bir süre sonra İngilizlerden kefalet de istemek durumunda kalacaktır. Elçiye göre İngiltere'de sermaye sahiplerinin parası tahvillere yatırılmış ve halihazırda bütün tahvillerin fiyatı düşmüş olduğu için, Osmanlı tahvilinin fiyatı daha cazip hale getirilse bile tahvil sahipleri ellerindeki tahvilleri zarar etmeden satamayacakları için Osmanlı tahvillerini de almak istemeyeceklerdir. Dolayısıyla şöyle demektedir:

"Şimdiki halde istikraz-ı Osmani her ne kadar icra olunamamış ise de mevaki-i muharebe ve Karadeniz veyahud Bahr-i Baltık'tan ümid ve temenni ettiğim vechile havadis-i hayriye zuhur ettiği veyahud Avusturya devletinin düvel-i garbiye lehinde daha bir kararlu heyet kesb ettiğine teminat geldiği anda ashab-ı sermayeye dahi cesaret gelerek tahvilat-ı istikraziyenin ve hususiyle İngiltere devleti tahvilatının rayici tekessür edeceği cihetle bunlar ehvence zarar ile elden çıkarılabildikçe bizim tahvilatımızın tervici kesb-i suhulet edeceğinden istikraz-ı Osmaniyenin icrası ol halde bila kefalet-i ecnebiye Mösyö Rothschild ile mukavele olunan şerait veyahud daha biraz fark ile mümkün olacağı derkar olup..."

Namık Paşa ise 4 Nisan 1854 tarihli mektubunda, Paris'teki Rothschild'in oğlunun Londra'ya gelerek orada

Lord Palmerston. Namık Paşa ve Kostaki Bey borç bulmak için Lord Palmerston'un evine giderler ama elleri boş dönerler.

Namık Paşa'nın 1883'te bir Fransız gazeteciye verdiği demeçteki ifadesine göre Lord Aberdeen şöyle der: "Nasıl? Nasıl? Devlet-i Aliyye'nin temin-i selameti için askerimizi ve paramızı feda etmemizi mi istiyorsunuz? Eğer meramınız bu ise, o halde memleketimizin işlerini pek garip bir tarzda idare etmiş olacağız."

halka arz edilen tahvillere kimsenin "yazılmamış" olduğunu söylediğini ve "Londra'da yazılan ademlerin ekserisi dahi akçeyi tedarik edip veremeyen takımdan olup şu halde İngiltere ve Fransa devletlerinin kefaleti olmadıkça istikrazın husulü muhal görünmüş olduğunu" İngiliz bakanlara ve Namık Paşa'ya bildirdiğini yazmaktadır.[31] Namık Paşa devamla, "Kefalet talebine memuriyetim olmadığından ve mahzuru dahi aşikâr idüğünden," diyerek Lord Clarendon'dan yardımını ve özellikle hükümetten istenen 10 milyon frank avansı göndermesini istediğinde ondan şu karşılığı aldığını ifade eder:

Namık Paşa'nın Rothschild'e, "İşiniz elhamdülillah bir Türk iledir" demiş olması ilginçtir. Gerçekten böyle mi demiştir, yoksa "Müslüman" veya "Osmanlı" terimini mi kullanmıştır? Yine de paşanın bunu aktarırken Türk demesi, Osmanlı ricalinin 19. yy sonlarına doğru Türk sıfatını kullanmakta eskiye göre daha rahat olduğuna ilişkin bir işaret olabilir.

"İstikrazı bunca vakit süründürüp yapmadınız ve şimdi dahi pek bahalu yaptığınızdan kimesne rağbet edip almadı. Şimdi biz muharip olduğumuz ecilden bunca masarif-i layuhsaya duçar olup halkın vergisini artırdık ve siz akçeyi bunca na-beca mahallere sarf-ı itlaf ediyorsunuz. Şimdi biz halktan vergi alıp da size para vermek veyahut kefalet etmek gibi şeyleri parlamentoya arz edecek olsak bir vechile kabul etmezler ve diyecekleri kelamlara cevap bulup söylemekten aciz kaluruz. Bunu yapmak bize muhaldir. Ne bir akçe verebilürüz ve ne de kefalet ederiz. Nasıl bilür iseniz öylece ediniz."[32]

Namık Paşa bu yanıt üzerine, "Şu istikraza konulan fiyat halka pek ucuz ve Devlet-i Aliyye'ye pek bahalu ve herkes dahi pek talip ise de sair istikrazların bahaları ziyadesiyle tenzil etmiş ve herkes yedinde bulunan istikrazı satıp akçe tedarikiyle bunu almak lazım gelmiş ve bu da ahval-i hayapılamadığı halde Dersaadet'e ricatle keyfiyeti beyan eylemem lazım geleceği ifade olundukta bizden bu babda bir şey memul etmeyiniz ve bir ayak evvel Dersaadet'e gidip keyfiyeti beyan ediniz deyü cevap vermiş"tir demektedir.

Namık Paşa ve Kostaki Bey ertesi gün Lord Palmerston'un evine gitmişler ve yine Namık Paşa'nın ifadesine göre ondan da şu yanıtı almışlardır:

"Siz devletinizin varidatını yolsuz cem edip nice yolsuz ve lüzumsuz şeylere sarf ile itlaf ettiğinizi İngiltere halkının kaffesi bilür iken anlardan cem ve tahsil olunan maldan ta'vizen size akçe vermek veyahut kefalet etmek bize göre muhaldir ve yelli denizi içmek [!] daha kolaydır. Eğer size akçe lazım ise halk akçelerini elli ve altmışı yüze ve yüzde yedi sekiz faiz mi isterler nasıl ırza edebilür iseniz ol vechile istikraz edin."[33]

Bu arada Londra'daki Fransız elçisi, İngiltere de onaylarsa Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin alacağı borca kefil olabileceğini bildirir. İngiltere ve Fransa ayrıca Mısır vergisinin teminat gösterilmesini önerirler. Fakat Namık Paşa kefalet ve teminat konularına sıcak bakmaz. Zaten buna yetkisi de yoktur. Nihayet Londra'da bir şey elde edemeyeceğini anlayan Namık Paşa Paris'e döner.

Paris'te Veli Paşa ile birlikte tekrar Drouyn de Lhuys ile görüşürler. Bakan, Namık Paşa'ya istikrazı Rothschild'in verdiği fiyattan daha yukarısına yapmaya, Mısır vergisini teminat göstermeye ve nihayet İngiltere ve Fransa'nın kefaletini istemeye yetkisi olup olmadığını sorar. Namık Paşa bunun üzerine Rothschild ile zaten yetkisi dışında bir anlaşma imzalayarak sorumluluğunu üzerine almış olduğunu, yine de başarılı olamadığını, yüzde 85 ihraç fiyatının altına inemeyeceğini ve yüzde 6 faizin üstüne çıkamayacağını bildirir. Mısır vergisi hakkında da bir yetkisi yoktur ve kefalet konusu ise İstanbul'da nazırların aklına bile gelmediğinden görüşülmemiştir.

Veli Paşa ve Namık Paşa'nın Fransız bakanı ikinci ziyaretlerinde, bakan Fransız hükümetinin kararını bildirir. Namık Paşa piyasadaki mevcut oranı kabul eder ve Mısır vergisini teminat gösterirse Fransız hükümeti elinden gelen yardımı yapacaktır. Kefalet için ise İngiltere'nin de muvafakati şarttır, Fransa tek başına kefil olmayacaktır.[34] Drouyn de Lhuys, ayrıca Reşid Paşa'ya yazarak istikrazın gerçekleşmeyişinden duyduğu üzüntüyü belirtmişti. Ona göre bunun sebebi paşanın talimatının çok katı olması idi. Bu nedenle daha esnek bir talimat verilmeliydi.[35]

Nisan sonuna doğru Namık Paşa bütün umutlarını yitirerek İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Bu arada Veli Paşa da Reşid Paşa'ya mektubunda Namık Paşa'nın talimatı dahilinde borç bulamamış olduğunu yazdı. Ona göre istikrazı elde etmenin iki yolu vardı: Ya Mısır vergisi teminat olarak gösterilmeliydi ya da müttefik devletlerin garantisi alınmalıydı. Bu iki yoldan biri seçilirse kendisi borcu almak için çaba gösterecekti. Veli Paşa ayrıca Rothschild'in, Galatalı bankerler Theodore Baltazzi (Baltacı Todoraki) ve Jacques Alleon'un Paris ve Londra'daki ortakları aracılığıyla entrikalar çevirdiklerini kendisine söylediğini bildiriyordu.[36]

Namık Paşa İstanbul'a 13 Mayıs 1854'te ulaşır ve 16 Mayıs günü Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilir.[37] Ne konuştuklarını bilmiyoruz, ancak Namık Paşa'nın 1883 tarihli demecinde dediğine göre, Abdülmecid kendisini "kemal-i muhabbetle deraguş" etmiştir. Bunun bir sebebi, Namık Paşa'nın "iki büyük devletin muavenetini" temin edişi, öteki de "ilk olacak olan istikrazı" yapmayışı idi.[38] Namık Paşa daha sonraları Lütfi Efendi'ye verdiği layihasında da Abdülmecid'in şöyle dediğini yazmıştır: "İstikrazın mazarratından bahisle akd etmediğimde isabet eylediğimi beyan buyurdular ve müttefikin asakirinin hitam-ı meselede derhal çekileceklerine dair arz ettiğim teminata kanaatle, başkası olsa istikraz işine ehemmiyet verirdi; halbuki sen benim küçükten beri tanıdığım gibi doğru ve namuslu bir adam imişsin diye kullarını taltif ettiler."

SONUÇ

Namık Paşa'nın eli boş dönmesi üzerine Babıâli Haziran 1854'te Galata bankerlerinden Mösyö Black ve Mösyö Durand'ı bu kez daha geniş yetkilerle yine Paris ve Londra'ya gönderdi. Sonunda Londra'da yüzde 6 faizli ve yüzde 80 ihraç fiyatı üzerinden 3 milyon sterlinlik ilk Osmanlı dış borcu imzalandı. Mısır vergisi de teminat gösterildi. Namık Paşa'nın başarılı olamayışının sebebi Anderson'un dediği gibi "amatörlük" değil, bizce esas olarak uluslararası mali konjonktürden dolayı uygunsuz piyasa koşulları, Babıâli'nin verdiği katı talimatlar ve Fransız ve İngiliz hükümetlerinin Osmanlı Devleti lehine nüfuzlarını kullanmayı pek istemeyişleri idi. Kuşkusuz bütün bunlara Namık Paşa'nın ilk yabancı borçlanmaya imza atan kişi olmakta bir miktar gönülsüz davranmasını da ekleyebiliriz.

Paşanın Rothschild ile imzaladığı ve sonra iptal edilen anlaşmanın metni mevcut değildir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla zaten istenen miktardaki parayı toplama garantisi verilmemiştir. Bu durumda anlaşmanın bozulmasıyla Babıâli'nin pek de fazla bir kaybı olmadığı düşünülebilir. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti lehine savaş girmeleri ironik bir biçimde Osmanlı dış borçlanmasını zorlaştırmıştır. Namık Paşa'nın Rothschild'e, "İşiniz elhamdülillah bir Türk iledir" demiş olması ilginçtir. Acaba gerçekten böyle mi demiştir, yoksa "Türk" yerine "Müslüman" veya "Osmanlı" terimini mi kullanmıştır? Rothschild ile Fransızca konuşurken gerçekten de "Türk" sözcüğünü kullanmış olsa bile bunu aktarırken yine Türk demesi, Osmanlı ricalinin 19. yüzyıl sonlarına doğru Türk sıfatını kullanmakta eskiye göre daha rahat olduğuna ilişkin bir işaret olabilir.

DİPNOTLAR

1 Olive Anderson. "Great Britain and the Beginnings of the Ottoman Public Debt, 1854-55", *The Historical Journal* 7 (1), 1964, s. 34-47.

2 Ahmet Nuri Sinaplı. *Şeyhul Vüzera Seraskер Mehmet Namık Paşa*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1987. Bu kitap Namık Paşa hakkında Osmanlı arşivinden çok sayıda belgenin transkripsiyonunu içermektedir. Ancak belgeler hem hiçbir eleştirel tarihsel çözümlemeye tabi tutulmamış hem de transkripsiyonda çok sayıda hata yapılmıştır. Kitap baştan sona amatörce yazılmıştır.

3 Şevket Akar, Hüseyin Al. *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854 1856*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003.

4 Candan Badem. "The Ottomans and the Crimean War". Basılmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, Haziran 2007. Bkz. "Chapter 4.5. The Mission of Namık Pasha", s. 259-273.

5 Bkz. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. Cilt IX. Yay. Haz. Prof. Dr. Münir Aktepe. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 214-215. Padişahın fermanının tarihi Evail-i Cemaziyelevvel 1270'tir, yani Şubat 1854. Namık Paşa'nın kendisi de tercüme-i halinde aynı tarihi vermektedir. Bkz. Sinaplı, s. 280. Ancak bu ferman Namık Paşa çoktan Londra'da iken formalite icabı gönderilmişti Sinaplı (s. 159), ferman tarihini Namık Paşa'nın Avrupa'ya gidiş tarihi olarak vermektedir ki bu doğru değildir.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İ. HR. 332/21357 lef 2 ve HR. TO. 418/222.

7 Tezkire-i Samiye (müsvedde). BOA. A. AMD. 49/90, 27 Ekim 1853. Hicri ve Rumi tarihler TTK çevrimiçi takvim çeviricisi kullanılarak Miladi tarihlere çevrilmiştir.

8 BOA. İ. HR. 103/5028, 24 Ekim 1853.

9 BOA. İ. HR. 103/5039 lef 1, 31 Ekim 1853 ve BOA. A. DVN. MHM. 10/89-2, 6 Kasım 1853.

10 Namık Paşa'dan Reşid Paşa'ya, Paris, 29 Kasım 1853. BOA. İ. HR. 333/21335 lef 1.

11 Ahmet Lütfi Efendi, *agy*, s. 216.

12 Veli Paşa'dan Hariciye Nazırı Reşid Paşa'ya, 9 Aralık 1853. BOA. HR. MKT. 68/21. Namık Paşa Üçüncü Napoléon'a yanlışlıkla İkinci Napoléon demektedir. Bkz. Lütfi Efendi, *agy*, s. 216.

13 Namık Paşa'dan Mustafa Naili Paşa'ya, Paris, 10 Aralık 1853. BOA. İ. HR. 333/21335 lef 4.

14 *Akten zur Geschichte des Krimkriegs*, IV/1, ed. Winfried Baumgart, Münih: Oldenbourg, 2003, s. 674.

15 BOA. İ. HR. 333/21335 lef 5.

16 Anderson, s. 48. BOA. A. AMD. 50/50, 14 Ocak 1854 ve BOA. İ. HR. 114/5469, 9 Ekim 1854.

17 Namık Paşa'nın layihası için bkz. Lütfi Efendi, *agy*, numara 18, s. 215-217.

18 BOA. İ. HR. 114/5554-08, 24 Aralık 1853. Karş. Sinaplı, s. 159. Sinaplı Rebiyülevvel ayını Rebiyülahir olarak okuduğu için tarihi yanlış vermiştir.

19 Namık Paşa'dan Reşid Paşa'ya. BOA. HR. SYS. 905/1 lef 86, 31 Ocak 1854.

20 Hayreddin Nedim Bey, "Şeyhul Vüzera Müşir Namık Paşa merhumun bir Gazeteci ile Mülakatı", Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehremînleri*, Hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996, s. 443. Karş. Sinaplı, s. 171. Namık Paşa burada Başbakan Lord Aberdeen'i yanlış olarak hariciye nazırı diye hatırlamaktadır. O sırada Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'dur.

21 Lütfi Efendi, s. 216-217. Karş. Sinaplı, s. 169-170. Namık Paşa Lord Palmerston'u o sırada dışişleri bakanı olarak hatırlamış, ancak yanılmıştır.

22 Anderson, *agy*, s. 48.

23 BOA. İ. HR. 332/21357 lef 4.

24 BOA. İ. HR. 332/21357 lef 3. "C'etait une absurdité que de vouloir fixer à Constantinople le Prix auquel les Capitalistes de Londres et de Paris voudraient prêter leur Argent."

25 Anderson, *agy*, s. 48.

26 Namık Paşa'dan Reşid Paşa'ya, 23 Mart 1854. BOA. İ. HR. 107/5283 lef 1. Namık Paşa'nın Babıâli'ye iletilmek üzere Londra'dan Belgrat Valisi İzzet Paşa'ya telgrafı, 24 Mart 1854. BOA. İ. HR. 107/5272 lef 3. Bu telgrafın ilk cümlesi şöyledir: "L'emprunt Ottoman est conclu avec la maison Rothschild au prix de quatre vingt cinq et six pour cent d'interêt". Tam metni için bkz. Badem, s. 422. Akar ve Al (s. 4) yukarıdaki 5283 numaralı iradeye gönderme yaparak Rothschild ile anlaşma tarihini 8 Nisan olarak vermektedir ancak bu tarih iradenin tarihidir, anlaşmanın değil. Gerçekte anlaşma 8 Nisan'da bozulmuştu. Öte yandan Namık Paşa 1883 tarihli demecinde (Sinaplı, s. 171, Hayreddin Nedim Bey, *agy*, s. 443) ihraç fiyatını yüzde 95 olarak hatırlamaktadır. Yine Lütfi Efendi'ye verdiği layihasında (Lütfi, s. 217) faiz oranını "yüzde dört faiz ve bir amortisman," yani toplam yüzde 5 olarak yanlış hatırlamaktadır.

27 Musurus'tan Reşid Paşa'ya, 23 Mart 1854. BOA. HR. TO. 52/50.

28 Sinaplı, *agy*, s. 172. Hayreddin Nedim Bey, *agy*, s. 443.

29 Akar ve Al, *agy*, s. 5.

30 Musurus'tan Reşid Paşa'ya, 3 Nisan 1854. Fransızcadan tercüme. BOA. HR. TO. 52/60. Tam metin için bkz. Badem, s. 422-424.

31 BOA. İ. HR. 108/5309.

32 BOA. İ. HR. 108/5309. Karş. Akar ve Al, s. 5. Metnin tamamı için bkz. Badem, s. 424-426.

33 BOA. İ. HR. 108/5309. Bu pasaj da Akar ve Al tarafından aktarılmıştır (s. 5). Burada geçen "yelli denizi içmek" ifadesi özgün belgede aynen böyle yer almakta ise de bu bir kâtip hatası olmalıdır, bu ifadenin doğrusu muhtemelen "yelli denizi geçmek" biçimindedir.

34 Namık Paşa'dan Reşid Paşa'ya. BOA. İ. HR. 5348, 9 Mayıs 1854. Sinaplı, s. 167-169.

35 Drouyn de Lhuys'tan Reşid Paşa'ya, 28 Nisan 1854. BOA. İ. DH. 299/18893 lef 3.

36 Veli Paşa'dan Mustafa Naili Paşa'ya, 29 Nisan 1854. BOA. İ. DH. 299/18893 lef 2.

37 BOA. İ. DH. 300/18966, 16 Mayıs 1854.

38 Sinaplı, s. 172. Hayreddin Nedim Bey, *agy*, s. 443.

NAMIK PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİKLERİ

YRD. DOÇ. DR. EBUBEKİR CEYLAN

Namık Paşa kariyeri boyunca muhtelif görevlerde bulunmuşsa da bürokrat kimliği ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, 19. yüzyıl Avrupa diplomasisinin Metternich gibi en öne çıkan isimleriyle defalarca müzakerelerde bulunmuştur. Fakat ilginçtir ki Namık Paşa görevlerinin çoğunda kısa süre kalmıştır. Ama Bağdat valiliğinde (özellikle de ikinci valiliğinde) adeta kariyerinin en uzun süreli görevinde bulunmuştur. Bu makale Namık Paşa'nın Bağdat'ta yapmış olduğu valilikleri ele alacaktır.

Namık Paşa'nın vali olduğu yıllarda bir seyyahın kaleminden Dicle kıyısı, Bağdat.

Le Causcase, La Perse et la Turquie D'Asie
Le Baron Ernouf

19. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti'nde bürokratik yenileşmenin ve buna bağlı olarak da yabancı dil bilen Müslüman ve güvenilir bürokratlar yetiştirme ihtiyacının iyiden iyiye gün yüzüne çıktığı yıllar olmuştur. Bu bakımdan, temelleri II. Mahmud'un hükümdarlığında atılan ve 19. yüzyıl boyunca devam eden bürokratik reformlar sayesinde kalifiye bürokratlar yetiştirilerek kaht-ı rical sorunu aşılmaya çalışılmıştır.[1] Bu reformlar sonucunda önemli sayıda bürokrat yetişmiş olsa da akademik çalışmalar maalesef daha ziyade az sayıdaki "büyük isimlere" yoğunlaşmış ve ikincil ve üçüncül kademedeki devlet adamları için prosofografik çalışmalar pek yapılmamıştır.

Kariyerine baktığımızda çok önemli görevlerde bulunan Mehmet Namık Paşa da üzerinde pek durulmamış devlet erkânındandır. Namık Paşa 19. yüzyıl devlet adamları arasında Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu hizmet süresinin uzunluğu ve üstlendiği görevlerin ehemmiyeti bakımından öne çıkan bir bürokrattır. Devlete yetmiş yıl hizmet etmiş olmasının bir sonucu olarak, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde Şeyh ül-Vüzerâ sıfatıyla anılan ender bürokratlardandır.

Namık Paşa'nın Bağdat vilayetindeki hizmet sürecine geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, Bağdat bölgede çok önemli bir askeri ve idari üs ve Arap Yarımadası'na açılan bir kapı konumundadır. Diğer Irak şehirleriyle karşılaştırıldığında Bağdat'ın "kürsi-i hıtta-i Irakiyye" olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Klasik dönemde Bağdat'a atanan valiler üç tuğlu, yani kıdemli ve yüksek rütbeli vezirler arasından seçilirdi. Bağdat valileri arasında daha sonra sadrazamlıklar yapanlar olduğu gibi, serasker paşaların da Bağdat'ta valilik hizmetinde bulunduklarını görüyoruz.

Namık Paşa Bağdat'ta iki defa valilik görevinde bulunmuştur. Bunlardan birincisi Kasım 1851-Eylül 1852 döneminde 9 ay 5 gün, ikincisi ise 1861-1868 yılları arasında 7.5 yıl sürmüştür.[2] Özellikle Tanzimat'ın 1844'te uygulanmaya başlamasından sonra Bağdat'ta en uzun hizmet eden vali Namık Paşa'dır.

Memur atamalarında Bağdat zaman zaman bir sürgün yeri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle İstanbul'a uzaklığı ve bu vilayete gidişin 19. yüzyılın ikinci yarısında bile yaklaşık 35-40 gün sürmesi buranın bir sürgün olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Peki Namık Paşa'nın Bağdat'a vali olarak atanması bir sürgün müydü? Sultan Abdülaziz'in orduda yaptığı keyfî uygulamalara Namık Paşa'nın muhalefeti nedeniyle ikilinin arasının pek iyi olmaması sürgün ihtimalini gündeme getirse de kanaatimizce Namık Paşa'nın tayini 6. Ordu'nun yeni kurulmuş olmasıyla ilgilidir. 1844 yılında "dahil-i daire-i Tanzimat" olan Bağdat vilayetinde reformların uygulanabilmesi ve bölgede baskın olan aşiret yapısıyla mücadele etmek için önemli miktarda asker mevcudiyetine ihtiyaç bulunmaktaydı. 1844 yılındaki askeri düzenlemelerin bir sonucu olarak, 1848 yılında Bağdat'ta 6. Ordu kurulmuştu.[3] 6. Ordu, kuruluşu döneminde Abdülkerim Nadir Paşa'nın komutasında idi.

Namık Paşa'nın Bağdat vilayetine atanması sürecinde askeri kimliğinin ön plana çıktığı söylenebilir. Çünkü Namık Paşa vali olmadan evvel Bağdat'taki 6. Ordu'ya müşir olmuştur. Yani Bağdat'a vali olarak değil, müşir olarak gelmiştir. Daha önce merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu (Arabistan Ordusu) müşiri olarak hizmet eden ve ordunun tabur ve alaylarını teşkilatlandırıp asker sayısını 20.000'e çıkaran Namık Paşa bu sefer Bağdat'taki 6. Ordu'ya müşir olmuştur. Namık Paşa kalemiyeden askeriye geçen ender simalardan birisi olup, 1843 yılındaki ordu reformuyla vezaret rütbesiyle Arabistan ordusu müşirliğine, daha sonra da edindiği tecrübeye binaen 6. Ordu'ya müşir olarak atanmıştır. Dolayısıyla Namık Paşa'nın Bağdat'a atanmasının sürgün olarak değerlendirilmesinin unsurları zayıf olup, bu atamadaki asıl amaç 6. Ordu'nun teşkilatlandırılmasıdır. Namık Paşa'nın Bağdat'a atanmasından kısa süre sonra 6. Ordu'ya Anadolu Ordusu'ndan takviyeler gönderilmesi ve tekmil edilmesi bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.[4]

Namık Paşa'nın müşir olduğu ilk zamanlarda Bağdat valisi, Vecihi Paşa'dır. Fakat Arap kaynaklarının ifadesine göre valiye rağmen vilayet politikasında baskın olan kişi müşir Namık Paşa'dır.[5] Aşiret yapısının baskın olduğu Irak coğrafyası Namık Paşa'nın 6. Ordu müşiri olarak büyük yetkilerle hareket edebilmesine olanak sağlamıştır. Aşiretlere karşı daha sert bir tutum yeğleyen Müşir Namık Paşa ile daha yumuşak siyaseti benimseyen Vecihi Paşa arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştı. Namık Paşa daha 6. Ordu müşiri iken, Bağdat gibi büyük ve aşiretlerin bol olduğu bir coğrafyada valilik ve müşirlik vazifelerinin birleştirilmesi

Bağdat'ta antik ve yakın zamandaki yerleşimleri gösteren, 1944'te yapılmış harita.

Namık Paşa kendisinden sonra Bağdat valisi olan Midhat Paşa'nın gölgesinde kalmıştır.

Vasilaki Kargopulo
Bahattin Öztuncay.

gerekliliğine inanıyordu. Bunu önce Vali Vecihi Paşa'ya iletmiş, daha sonra da bizzat İstanbul'a yazmıştır.[6] Fakat Babıâli Vecihi Paşa'nın böyle bir gerekliliği dile getirmemiş olması nedeniyle meseleyi ertelemiştir. Sonuç olarak, hilm sahibi Vecihi Paşa ile şahin karakterli Namık Paşa'nın yıldızları barışmamış, ikili arasındaki gerilim devam etmiştir. Vak'a-i Verdiyye diye bilinen gerginlik sonrasında Namık Paşa Babıâli'nin desteğini elde edince, 1851 senesinin sonlarına doğru Vecihi Paşa Bağdat valiliğinden azledilmiş, yerine Namık Paşa atanmıştır.[7]

Namık Paşa'nın Hicaz ve Irak ordusu müşirliği inzimamıyla Bağdat valiliğine atanmış ve bu tarihten sonra Tanzimat döneminin sonuna kadar Bağdat'ta vali olan yöneticiler aynı zamanda 6. Ordu müşiri de olmuştur.[8] Bağdat gibi büyük ve asayiş sorunlarının hiç de eksik olmadığı bir vilayette müşirlik ve valilik yetkilerinin tek bir kimsede toplanması önemli bir gereklilikti. Irak'ın sosyal dokusu ve aşiret yapısı askeri ve mülki amirin hızlı ve koordineli çalışmasını zorunlu kılmaktaydı. Müşir ve vali ayrı olduğu zaman fikir ayrılıkları nedeniyle aşiretlere karşı tutarlı politika izlenememekte, asayiş ve güvenlik problemlerine karşı etkin çözüm üretilememekteydi.

Namık Paşa'yı Bağdat'ta hizmet etmiş Tanzimat döneminin diğer valileriyle kıyasladığımızda bazı özelliklerinin öne çıktığını görmekteyiz. Namık Paşa hiç şüphesiz 19. yüzyıldaki Bağdat valilerinin en aydınlarından birisiydi. Bildiği yabancı diller (Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Rusça), eğitimi ve Avrupa tecrübesi bakımından ayrı bir yeri vardır.[9] Bu özellikleri bakımından Bağdat valileri arasında Midhat Paşa ile boy ölçüşebilecek durumdadır.

Bağdat'a atanan valilerin büyük çoğunluğunun tayin olmadan evvel Bağdat'a yakın vilayetlerde görev yaptıkları görülür. Namık Paşa'nın ise Arap vilayetlerindeki ilk görevi Trablusgarb'da başlamış, daha sonra da kısa süreli olarak Cidde ve Habeş valiliklerinde bulunmuştur. Bu görevlerine ilaveten, paşa 1843 yılında Kerbela'ya gönderilmişti.[10] Irak'ta merkezi otoritenin yeniden tesisi sadece Bağdat'ta Kölemenlerin (1831), Musul'da da Celililerin (1834) hâkimiyetlerinin sona erdirilmesiyle sınırlı kalmamış, Necef ve Kerbela gibi Şii şehirleri de bu merkezileşmeden nasibini almıştı. Bu şehirlerde çok yüksek sayıda İran tebeasının bulunması, İran ve Irak'ta "yaramaz" tabir edilen birçok suçlu ve kaçak kimselerin burada himaye görmesi ve asker ve idarecilerin bu şehirlere müdahale edememeleri 1842 yılında büyük çaplı bir askeri müdahale yapılmasını gerekli kılmıştı.[11] Şehre giriş sırasında büyük çatışmalar çıkmış, hadise İran ve Avrupalı devletler tarafından yakından takip edilmişti. Mesele uluslararası boyut kazanınca Babıâli meselenin tahkiki için bölgeye Namık Paşa'nın gönerilmesine karar vermişti.[12] Namık Paşa'nın Kerbela'daki görevinin detaylarını henüz bilmiyoruz ancak yukarıda zikrettiğimiz gibi Şam'da bulunan Arabistan Ordusu müşirliği de Namık Paşa'nın Arap vilayetlerinde yapmış olduğu en önemli görevlerindendir.

Tanzimat döneminde (1839-1876) Bağdat'ta valilik yapan (tekrarlar dahil olmak üzere) 15 vali burayı 45 yıl yönetmiştir ve bu, vali başına ortalama üç yıl hizmet süresi anlamına gelmektedir. Namık Paşa ise iki valiliğinde toplam 8,5 yıl görevde bulunmuş, ikinci döneminin bilhassa kesintisiz bir şekilde 7,5 yıl sürmüş olması çok önemlidir. Hem ortalama olarak diğer valilerden daha uzun süre hizmet etmiş, hem de Tanzimat'ın Bağdat'ta uygulanmasından sonra bu vilayette en uzun görev yapan vali olmuştur.

IRAK VE İNGİLİZ KAYNAKLARINDA NAMIK PAŞA

Irak tarihyazımında Namık Paşa'nın nasıl anlatılmış olduğuna baktığımızda, paşanın Tanzimat dönemi Irak'ında Midhat Paşa'dan sonra vilayetteki en etkin yönetici olduğu görülür. Iraktaki çağdaşlarının Namık Paşa'yı Bağdat umuruna vâkıf bir vali olarak değerlendirdiklerini aktaran Iraklı meşhur tarihçi Abbas Azzawi, Bağdat için yaptığı ıslahatlardan dolayı Namık Paşa için "el-kebir" (büyük) lakabını kullanmaktadır.[13] Azzawi, Iraklı tarihçilerin Namık Paşa'nın icraatlarından övgü ile bahsettiğini ve onun azledilmesini Iraklıların tasvip etmediğini aktarır.[14] Azzawi Batılıların Namık Paşa'ya bakışlarından da bahseder. Buna göre Batılıların Namık Paşa'nın vilayetteki ecnebilere ve Hıristiyanlara zulmedip onları katlettiği yönünde iftira attıklarını yazar.[15]

Diğer bir Arap tarihçi, Cemil Musa Neccar, Namık Paşa'yı Bağdat'ın az sayıdaki yetenekli valileri arasında saymaktadır.[16] Fakat Irak'taki Osmanlı yönetimi hakkındaki tarihyazımı ele alındığında, Namık Paşa'nın, kendisinden kısa süre sonra valilik yapacak olan Midhat Paşa'nın gölgesinde kaldığını ifade etmek gerekir. Midhat Paşa dönemi (1869-1872) modern Irak tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Modern Irak'ın temellerinin Midhat Paşa'nın valiliği döneminde atıldığına ilişkin yaygın kanaat vardır. Hatta Osmanlı dönemi Irak'ına ilişkin en klasik eserlerin başında gelen, Stephen Longrigg'in *Four Centuries of Modern Iraq* (Modern Irak'ın Dört Asrı) kitabı Midhat Paşa'nın portresiyle başlamaktadır.[17] Bu nedenle bütün ıslahatlarına rağmen Namık Paşa'nın yaptıkları Midhat Paşa'nın reformlarının gölgesinde kalmıştır. Hatta daha da ileri gidilerek, Namık Paşa'nın yaptığı bazı reformlar maalesef Midhat Paşa'nın hanesine artı olarak yazılmıştır. Örneğin, Bağdat'ta toprak reformunun uygulanması genellikle Midhat Paşa'ya atfedilir. Oysaki arşiv belgeleri ve bu belgeler üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalar Namık Paşa'nın hakkını teslim etmektedir.

1869 yılında yayımlanmaya başlayan yarı resmi vilayet gazetesi *Zevra*'nın paşa hakkındaki görüşleri arşiv belgelerini destekler niteliktedir. *Zevra* gazetesi Namık Paşa'nın Bağdat'taki görevlerinden sonra yayımlandıysa da, gazete kimi sayılarında önceki valilere atıflar yapmaktadır. Gazete daha ilk sayısında Namık Paşa'yı Reşid Paşa'nın başlattığı ıslahatları devam ettirip, üzerine birçok ıslahat ekleyen vali olarak övmektedir.[18]

Namık Paşa hakkındaki bir başka izlenimi Londra'daki National Archives'dan elde etmek mümkün. İngiltere'nin Bağdat'taki konsoloslarının raporlarına bakıldığında, Namık Paşa'ya Osmanlı ve Irak tarihyazımından farklı olarak, pek de iyi yaklaşılmadığını söyleyebiliriz. Bu raporlarda Namık Paşa için çoğu zaman olumsuz sıfatların birbiri ardına sıralandığı görülebilir: İnatçı, fanatizmi gittikçe artan, katı, yavuz, amansız, acımasız, mağrur, esnek olmayan, toleranssız, dik kafalı, intikamcı, çetin ve değiştirilemez gibi negatif sıfatlar Namık Paşa için sıklıkla kullanılmıştır. Paşa başkalarını, özellikle de Avrupa devletlerini ve yabancı konsolosları vilayet işlerine müdahale ettirmemesiyle eleştirilmiş, Avrupalı devletlere karşı "hastalıklı bir kıskançlık" sahibi olmakla itham edilmiştir.[19] Namık Paşa, şahin tutumu nedeniyle de "kılıcıyla yönetmekle" eleştirilmiştir. Örneğin Şiilere yönelik takip ettiği siyaset "keyfi uygulama" olarak değerlendirilmiş. Paşanın baskı, zulüm ve işkence yaptığına dair imalara yer verilmiştir. İngilizlerin Namık Paşa hakkındaki bu olumsuz kanaatleri özellikle paşanın ilk hizmet yıllarında yoğunluk göstermektedir. 1860'larda uzun süren ikinci valiliği sırasında Bağdat'taki İngiliz konsoloslarının daha objektif bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir.

İngilizlerin Namık Paşa'ya karşı bu tutumlarının elbette belli bir arka planı vardı. Paşa, bürokrasideki kariyerinin başlangıç yıllarında Londra'da elçilik görevinde bulunmuş ve başta Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesi ve Fransa'nın Cezayir'i işgal meselesi olmak üzere çeşitli konularda İngilizlerin desteğini Osmanlı Devleti'nin lehine kazanmaya çalışmıştı. Daha sonra, 1838'de İngiltere ile Baltalimanı ticaret anlaşmasının müzakerelerinde devlet tekellerinin kaldırılmaması konusunda direnç göstermiştir. Son olarak Kırım Savaşı sırasında dış borçlanma sürecinde paşanın İngiltere ile tekrar müzakereye oturduğu görmekteyiz. Paşa, burada da taviz vermeyen tavrıyla, istediği koşullarda borç bulamayınca, İstanbul'a geri dönmüştür. Yani kısaca ifade etmek gerekirse, Namık Paşa İngiltere ile olan temaslarında İngiliz tez ve çıkarlarına oldukça mesafeli durmuş, bu nedenle İngiliz bürokratlarının da antipatisini kazanmıştı.

Namık Paşa'nın Bağdat'a atanışının sürgün olarak değerlendirilmesinin unsurları zayıf olup, bu atamadaki asıl amaç 6. Ordu'nun teşkilatlandırılmasıdır. Namık Paşa'nın Bağdat'a atanmasından kısa süre sonra 6. Ordu'ya Anadolu Ordusu'ndan takviyeler gönderilmesi ve tekmil edilmesi bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

NAMIK PAŞA BAĞDAT'TA

Namık Paşa'nın Bağdat'ta Kasım 1851 ile Eylül 1852 yılları arasındaki ilk valiliği aslında oldukça talihsiz bir döneme denk gelmiştir. Çünkü bu dönemde Bağdat'ta büyük aşiret isyanları vardır. Paşa, Hindiye ahalisinin isyanını aldığı ciddi tedbirlerle bastırmış ve bu işe sebep olan Süleymaniye sancağı kaymakamı Abdullah

Paşa'yı ailesiyle beraber İstanbul'a göndermiştir. Ancak mesele sadece Süleymaniye'deki Hindiye ile sınırlı olmayıp, vilayetin diğer bölgelerindeki Müntefik, Hazail, Zübeyd ve Şemmer gibi büyük aşiret konfederasyonlarının bir kısmını vilayet otoritesine karşı birleşmişti ki bu, vilayet içindeki asayiş ve güvenliği ciddi anlamda sarsmaktaydı. Bir süre sonra aşiret isyanları Necef şehrine de sıçramış, göçebe aşiretlerden sonra Necef'teki yerleşik halk ve muhalif Şii nüfus da isyana katılınca Namık Paşa aşiretlerle anlaşma yoluna gitmiş ve Necef'teki nazik durumu kurtarmaya çalışmıştır.

Aşiret isyanlarının bu kadar büyük olması ve yayılmasında Basra yakınlarındaki Müntefik aşireti şeyhliği için yaşanan rekabet oldukça önemlidir. Müntefik aşireti güney Irak'taki en büyük aşiret konfederasyonu olup, *Zevra* gazetesinin haberine göre nüfusu yaklaşık bir milyonu bulmaktaydı.[20] Müntefik aşireti şeyhinin ölmesi üzerine rakip adaylar şeyhler arasında mücadele çıkmış, vali de bu rekabete müdahale edince mesele daha da büyümüştü.

Bu dönemde vilayette ayrıca Aziz Bey vakası yaşanmaktaydı. Süleymaniye sancağının ileri gelenlerinden olan Aziz Bey'in bölgedeki Osmanlı merkeziyetçi siyasetine karşı isyan edip İran'a firar etmesi bölgedeki asayiş problemlerini daha da artırmıştı.[21] Süleymaniye'deki durumu teskin etmek, Hindiye ahalisinin "daire-i itaat ve ve inkiyada dahili" ve vilayetin genelinde asayiş ve emniyeti sağlamak Namık Paşa'nın vali olarak atanmasındaki en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.[22]

Maalesef Namık Paşa'nın ne biyografilerinde ne de otobiyografisinde başarısızlıkları konusunda herhangi bir bilgi yoktur, doğal olarak da azil sebepleri yazılmamıştır.[23] Dönemin Basra Valisi Maşuk Paşa ile Müntefik aşireti konusunda farklı siyaset takip etmesi paşanın İstanbul'a geri çağrılmasında etkili olmuştur. Ancak Akalın, Irak'taki mali müzayakanın da Namık Paşa'nın azledilmesinde rol oynadığını iddia etmektedir.[24]

Öyle görünüyor ki vilayette vuku bulan ve üst üste gelişen asayişsizlik Namık Paşa'nın Tophane müşirliğine atanmasındaki temel sebeplerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.[25] Paşa'nın ilk valiliğinden azledilmesine neden olabilecek bir diğer hadise de Namık Paşa'nın 1851 yılının sonlarında Bağdat'ta bir Fransız'ı darp etmesidir. Hadise şöyle gelişmiştir: Namık Paşa bir gün Bağdat çarşısında, Bağdat'ta mütemekkin bir Fransız ile karşılaşır. Fransız attan inmeyince valinin gücüne gider ve adam dövülür. Mesele Fransa konsolosuna şikâyet olarak iletilir ve Namık Paşa'dan "tardiye itası" istenir. Sonuç olarak ticaretten geri kaldığı gerekçesiyle, darp edilen Fransız'a 7500 kuruş atiye verilmesine karar verilmiştir.[26]

Namık Paşa'nın birinci ve ikinci valilikleri arasında, 1857 yılında Reşid Paşa'nın vefatı üzerine, Bağdat valiliği kendisine tekrar teklif edilmiştir.[27] Ancak paşanın bu teklifi reddetmesi üzerine Ömer Paşa Bağdat valiliğine getirilmiştir.

Namık Paşa'nın Bağdat'taki ikinci valiliği Ağustos 1861'den Mayıs 1868'e kadarki 7 yıl 6 ayı kapsar.[28] Paşanın ikinci hizmet dönemi Bağdat'taki radikal değişimin başladığı dönem olması bakımından önemlidir. Bu bakımdan Midhat Paşa'nın Bağdat'taki reformlarının öncül dönemidir, çünkü Tanzimat reformlarının yaygınlaştırılması için gerekli altyapının bu dönemde oluştuğunu söyleyebiliriz.

İkinci valiliğinde Namık Paşa'ya daha geniş yetkiler (ruhsat-ı kâmile ve me'zûniyet-i şâmile) verilmiştir.[29] Tanzimat sonrası dönemde taşra yönetiminde valilerin yetkilerinin tırpanlandığı görülür. Özellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa vakasından sonra valilerin yetkileri oldukça kısıtlanmıştı. Fakat bu durum Bağdat gibi uzak eyaletlerde ciddi problemlere neden oluyordu. En küçük bir harcama ya da askeri operasyon için Babıâli'den izin alınması, birçok yerde olduğu gibi Bağdat'ta da bürokrasinin şişmesine neden olmuştu. Bu durum ancak 1852 ve 1858 yıllarında yapılan düzenlemelerle valilerin yetkileri tekrar genişletilerek giderilmişti. Daha sonra Midhat Paşa'ya tanınacak geniş yetkilerin Bağdat'ta ilk defa Namık Paşa'ya verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kendisine verilen bu geniş yetkileri kullanan Namık Paşa vilayetteki isyanları bastırmış, vilayet hazinesini geliştirmiş, sulama kanalları, yollar, köprüler, askeri kışlalar ve okullar inşa etmiştir.

Vilayetteki başarılı yönetiminden dolayı Namık Paşa Babıâli ve padişah tarafından birçok kez taltif edilmiştir. Daha önce kendisine nişan verilen paşaya Aralık 1864'te padişah tarafından 150.000 kuruş kıymetinde bir murassa kutu ihsan buyrulmuştu.[30] Namık Paşa'nın vilayetteki çalışmaları sadece Osmanlı padişahı tara-

Bilhassa Midhat Paşa döneminde dağıtılmış olan tapu senetlerinin sayıca fazla olması, birçok araştırmacının Midhat Paşa'yı ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Oysa arşiv belgelerine dayalı akademik çalışmalar Tapu Nizamnamesi (1847) ve Arazi Kanunnamesi'ne (1858) dayalı olarak yapılan toprak reformunun Namık Paşa döneminde başladığını göstermektedir.

1820'lerde Bağdat'tan bir görünüm.

Travels in Mesopotamia J.S. Buckingham, 1827

fından değil, İran Şahı tarafından da takdirle karşılanmış ve kendisine hediyeler gönderilmiştir. Bağdat'taki başarılarının bir sonucu olarak paşa 1868 ortalarında seraskerliğe terfi ettirilmiştir.

NAMIK PAŞA VE IRAK'TA ISLAHAT

Şüphesiz Namık Paşa'nın Irak'taki reform çabalarına katkısı çok büyüktür. Bu katkılar eğitimden askeriyeye, iletişim ve ulaşım imkânlarına kadar birçok alanda görülebilir. Ancak bütün bu alanları etkileyecek en önemli ıslahat alanı, Osmanlı Irak'ında mevcut olan toprak rejimiydi.

Irak'taki aşiret yapısı bölgedeki toprak rejimiyle çok yakından alakalıydı. Bu nedenle Irak'ta görev yapan valilerin çoğunun ifade ettiği gibi, vilayetteki sorunların birçoğunun çözümü, yapılacak toprak reformuna bağlıydı. İmparatorluğun merkezi bölgelerinden farklı olarak Irak'ta toprak "arazi-i haraciye" statüsündeydi ve toprağı eken bireylerden ziyade, aşiretlerin ortak kullanımı söz konusuydu. Topraktan alınan mahsul aşiret şeyhi kendi payını aldıktan sonra paylaştırıldığında, çiftçiye düşen miktar oldukça az olmaktaydı. Toprağı süren çiftçinin sürdüğü toprak üzerinde direkt hak sahibi olmayışı, dolayısıyla çiftçi ve toprak arasında bir bağın oluşamaması zamanla toprağın imar edilmesi noktasında ihmalleri de beraberinde getirmişti.[31] Sonuç olarak, bir zamanlar Verimli Hilal'in en münbit topraklarının bulunduğu Irak zamanla bu özelliğini yitirmişti.

Birçok çalışmada 1858 Arazi Kanunnamesi'nin Bağdat'ta Midhat Paşa valiliğinde uygulandığı iddia edilmiştir. Bilhassa Midhat Paşa döneminde dağıtılmış olan tapu senetlerinin sayıca fazla olması birçok araştırmacının Midhat Paşa'yı ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Oysa arşiv belgelerine dayalı akademik çalışmalar Tapu Nizamnamesi (1847) ve Arazi Kanunnamesi'ne (1858) dayalı olarak yapılan toprak reformunun Namık Paşa döneminde başladığını göstermektedir.[32]

Namık Paşa, kendinden önceki valilerin konu hakkındaki raporlarını göz önünde bulundurarak 1865 yılında bir komisyon kurmuştur. Komisyon, hazırladığı raporda, boş arazilerin tasarruf haklarının satışını ve toprağın tasarruf hakkını alanlara tapu verilmesini öneriyordu. Takip eden günlerde Namık Paşa sadece tapu memuru görevlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Irak toprağının hukuki statüsünü yeniden düzenlemiştir. Çünkü arazi-i haraciyeden olan Irak arazisinin şer'an satışı mümkün değildi. Bu hukuki düzenlemeyle Namık Paşa ekilmeyen boş arazileri miriye kazandırmış ve bunların tasarruf haklarının satışını mümkün hale getirmiştir. Arazi Kanunnamesi üç yıl sürülmeyen toprağın başkalarına devredilmesine de olanak tanıyordu. Böylece Namık Paşa Bağdat'ta toprak ile toprağı süren çiftçiler arasında bir bağ oluşturmaya çabalamıştı. Burada şu hususun altı çizilmelidir: Namık Paşa toprak reformunun Bağdat'ta uygulamasını başlatarak belki de en zor kısmı tecrübe etmiştir. Bu reformun yaygınlaştırılması ise Midhat Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşecektir.

Arazi Kanunnamesi'nin uygulanmasına paralel olarak Namık Paşa aynı

zamanda aşiretlere yönelik siyasetini de belirliyordu. Özellikle aşiretlerin denetimindeki toprakların parçalara bölünmesi ve bu parçaların miriye kazandırılması suretiyle bölgede hâkim olan aşiret yapısını çözmeyi amaçlamıştır. Aşiretlere yönelik siyasetin en yoğun olduğu dönemler şüphesiz büyük aşiret yapılarının başına şeyhü'l-meşayih belirlendiği dönemlerdir. Namık Paşa da şeyhü'l-meşayih seçimlerinde aşiret kontrolündeki toprakların daraltılarak miri arazi lehine kazandırılması için çalışmıştır. Örneğin, 1864 yılında 22 kaymakamlığında ıslahat yaparak kaymakamlığa dönüştürülen bu bölgeye muhasebeci, mal kâtibi, Arapça ve Türkçe bilen kâtipler ve sandık emini gibi görevliler göndermiştir. Namık Paşa böylece aşiret şeyhlerini vilayetteki siyasi mekanizmaya eklemlemeye çalışarak bu aşiretleri siyasi irade ile işbirliğine çekmeye çalışmıştır ki bu politika daha sonraki yıllarda Osmanlı aşiret siyasetinin önemli bir ayağı olmuştur. Süreç içerisinde aşiret şeyhleri sadece mültezim ve kaymakam değil, mutasarrıf ve vilayet idari meclisi üyesi

Namık Paşa bir gün Bağdat çarşısında, Bağdat'ta mütemekkin bir Fransız ile karşılaşır. Fransız attan inmeyince valinin gücüne gider ve adam dövülür. Mesele Fransa konsolosuna şikâyet olarak iletilir ve Namık Paşa'dan "tardiye itası" istenir. Sonuç olarak ticaretten geri kaldığı gerekçesiyle, darp edilen Fransız'a 7500 kuruş atiye verilmesine karar verilmiştir.

adet mukataa Müntefik aşiretinden koparılarak Basra ve Aziziye'de miri araziye kazandırılmıştı. Ayrıca aşiret şeyhliği için adaylar arasında bedevi karakteri kuvvetli adaylar yerine işbirliğine açık, varsa "İstanbul havası teneffüs etmiş" adayların desteklendiklerini görmekteyiz. Tanzimat döneminden itibaren aşiretlerin iskân edilmesi temel bir politika olup, Namık Paşa döneminde de aşiretlerin yerleşik hale geçmeleri için büyük çabalar sarf edilmiştir. 1862 yılında Albu Muhammed aşiretini yerleşik hayata geçmeye ikna etmiş, bulundukları mevkiye hükümet binası, askeri kışla ve cami inşa ederek sancak statüsü vermiştir.[33]

Tanzimat reformlarını Irak'ın her yerine yaymayı hedefleyen Namık Paşa bu bağlamda Basra yakınlarındaki Müntefik bölgesini daire-i Tanzimata dahil etmeye çalışmış, örneğin, Albu Muhammed ve Müntefik aşiretlerinin kontrolündeki yerleri kaymakamlığa dönüştürmek için çaba harcamıştır.[34] Namık Paşa 1864 yılında Müntefik yapılmak suretiyle siyaset sahnesine çekilmişlerdir. Örneğin, Namık Paşa döneminde Müntefik aşireti şeyhi Mansur, Bağdat'ta vilayet meclisi üyesidir.[35] Şüphesiz bu siyaset bölgede göçebe hayat tarzından yerleşik hayata geçişte ve vilayette huzurun tesis edilmesinde önemli katkı sağlamıştır.

Benzer şekilde, 1864 yılında pilot bölge olarak Tuna'da uygulanan Vilayet Nizamnamesi 1867 yılındaki düzenlemeyle bütün eyaletler için ta'mim edildiğinde, Namık Paşa bu kanunu Bağdat'ta uygulamaya başlamıştır. Öncelikle nüfus ve jeopolitik olarak önemli olmayan köy ve nahiyeleri idari olarak en yakındaki kazalara bağlamıştır. Paşa kazaları da kendi aralarında bir hiyerarşiye sokmuştur: Kazanın büyüklüğü, sınır boyunda ya da nehir kenarında olup olmadığı, dağlık bölgede ya da geçit gibi jeopolitik öneme sahip bir yerde olup olmadığı önemliydi ve kaymakamların maaşları da buna göre düzenleniyordu.[36]

Bütün gayretlerine rağmen vilayet kanununun Bağdat'ta Namık Paşa döneminde tam olarak uygulandığı söylenemez. Gerek toprak kanununun gerekse vilayet kanununun uygulanmasındaki girişimleri sonuca ulaşmadığı için başarısızlık gibi görünse de, bu tür büyük ve kapsamlı ıslahatların Irak gibi bir coğrafyada gerçekleştirilmesinin ciddi bir zamana ihtiyaç duyduğu, bu açıdan bakıldığında da Namık Paşa'nın her iki girişiminin de bu ıslahatların "deneme" süreci olarak önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bu bakımdan Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında valiliği, Namık Paşa'nın denemelerinin ve girişimlerinin devam ettirilip başarıya ulaştırıldığı bir dönem olmuştur.

Bir diğer ıslahat alanı yerel meclislerdi. Tanzimat döneminin önemli prensiplerinden biri olan temsili yönetim biçimine uygun olarak 1840'ların başlarında Bağdat'ta bir eyalet meclisi kurulmuştu. Sancak ve kazaların ne kadarının ne zaman yerel meclislere sahip olduğu net olmamakla birlikte, Namık Paşa döneminde hiyerarşik olarak sancaklardan daha aşağı statüde olan kazaların bir kısmında da (örneğin Hanekin, Hindiye ve Samave) "küçük meclis" tabir olunan meclislerin var olduğunu biliyoruz.[37] Irak'ta halkın (eşrafın aracılığı ile de olsa) siyasal yaşama katılmalarında önemli bir kurum olan yerel meclislerin yaygınlaştırılmasında Namık Paşa'nın katkısı yadsınamaz.

NAMIK PAŞA VE BAĞDAT'IN MODERNLEŞMESİ

Namık Paşa'yı Bağdat'a ikinci defa vali olarak atayan irade metnine baktığımızda, vilayetteki imar faaliyetlerinin valinin önde gelen görevleri arasında olduğunu söyleyebiliriz.[38] Bu bakımdan 7,5 yıllık ikinci valiliğinde paşanın vilayetteki modernleşmeye katkısı oldukça büyüktür. Ancak yapılan imar faaliyetlerinin hepsini bu sınırlı makalede sıralamak mümkün değildir. Sadece öne çıkan bazı imar faaliyetlerine yer verilmiştir.

Bağdat'taki imar faaliyetlerini organize edebilmek için Namık Paşa

1862 yılında bir meclis-i imar oluşturmuştu.[39] Üyeleri arasında Münib Paşa, Ata Bey ve Basra mutasarrıfı gibi yüksek dereceli memurlara ilaveten bir mühendis, kâtip ve sandık emini de bulunmaktaydı. Bu meclisin görevleri arasında nehirleri seyrüsefere açık tutmak, nehir setlerini tamir etmek, yeni köprüler ve kışlalar inşa etmek ve yeni sulama kanalları inşa etmek gibi hususlar vardı. Komisyon, çalışmalarına Hindiye nehir setlerini tamir ederek başlamıştır.

Duyun-ı Umumiye İdaresi müfettişlerinden Direktör Ali Bey anılarında Namık Paşa'nın Musul'da yaptırdığı bir köprüden şöyle bahseder: "Musul köprüsünün karşı yakada bittiği noktadan ileri ve karada çok büyük ve yüksek taştan bir köprü daha vardı. Karada böyle sağlam ve düzenli bir köprünün bulunmasının nedenini sordum. Sular yükseldiği zaman karşı yakada bulunan düzlük su içinde kalarak geliş gidiş güçleştiğinden Namık Paşanın valiliği sırasında inşa edilmiş olduğunu öğrendim."[40] Yapılan köprü ve nehir setlerine ilaveten, Namık Paşa Bağdat'a demirhane diye anılan bir silah fabrikası da yaptırmıştır.[41] Bu fabrika askeri amaçlar için ve nehirlerde işleyen vapurların tamir ve bakımı için kullanılmaktaydı.

Eğitim alanına geldiğimizde ise, Irak'ta açılan mekteb-i iptidaiyelerin önemli bir kısmının Namık Paşa döneminde açıldığını biliyoruz. Ayrıca ilk rüştiye mektebi de Namık Paşa tarafından açılmıştır.[42] Irak'ta modern eğitimi başlatan vali olan Namık Paşa daha sonra Bağdat'ta mekteb-i idadi de açmıştır. Paşanın Basra'da açtığı gemicilik okulu da meslek eğitimi açısından oldukça önem arzetmektedir. Bu okul, öğrencilerin teorik bilgilerini savaş gemisi üzerinde pratiğe dönüştürdükleri bir mesleki eğitimi içermekteydi.

Met-cezirden dolayı iyice kötüleşen havası nedeniyle Basra kentini Dicle kenarına taşımış, böylece şehir iskeleye daha yakın hale gelmiştir ki bu durum ticari malların nakliyesinde ciddi kolaylıklar sağlamıştır. Namık Paşa bir hükümet konağı inşa ederek şehrin buraya doğru gelişmesi için gayret göstermiştir. Denilebilir ki Basra'nın tam anlamıyla bir liman şehri olması Namık Paşa döneminde olmuştur. Bu bağlamda Basra'daki tersanenin genişletilmesi ve bölgenin artan stratejik önemi sebebiyle İzmir ve Bursa korvetlerinin Basra Körfezi'ne gönderilmesini istemesi, Osmanlı sancağının körfez sularında daha yaygın bir şekilde dalgalandırması bu doğrultuda yapılmış önemli girişimlerdi.

Namık Paşa'nın ayrıca Irak'taki nehirlerde seyrüseferin geliştirilmesi ve buharlı vapur sayısının artırılmasında büyük rolü vardır. Valilik döneminde Musul, Fırat ve Resafe adında üç buharlı gemi sipariş ederek vapur filosunu genişletmiş ve İdare-i Umman-ı Osmaniye şirketini kurarak, yapılan seferlerle İngiliz Lynch Şirketi'ne rakip hale gelmiştir.

Dicle'nin batı kıyısındaki Al-'Uzair türbesi.

Bağdat'ta pazaryeri ve çarşının girişi.

Le Caucase, La Perse et la Turquie D'Asie
Le Baron Ernouf

ASAYİŞ VE EMNİYET

Asayiş ve emniyetin temini bölgede uygulanacak ıslahatın olmazsa olmaz şartıydı. Güvenliğin olmadığı bir yerde ticaretin ve imarın gelişmesi düşünülemezdi. Fakat eyaletteki kolluk güçlerinin niteliği çok zayıftı. Namık Paşa vilayetteki askerin düzensiz ve disiplinsizliğinden oldukça şikâyetçidir. Bunların askerlik mesleği dışındaki meşguliyetleri sebebiyle "asakir-i şahaneye benzer bir taraflarının olmadığını" ve "icabında toplanıp askere benzetildiklerini" ifade etmektedir.[43] Bu bakımdan Namık Paşa 6. Ordu'nun yeniden teşkilatlandırılması ve disipline edilmesine büyük önem vermiştir. 6. Ordu müşiri iken Babıâli ile başladığı yazışmaların neticesi olarak 1851 senesinin sonlarına doğru Anadolu Ordusu'ndan iki tabur getirtmiş ve 6. Ordu'nun alaylarını yeniden düzenlemiştir.[44] Maaşların düzenli ödenmesinin as-

kerlerin şevk ve coşkusunu olumlu yönde etkiliyeceğini Namık Paşa çok iyi biliyordu. Bunun sonucu olarak da 15-20 aydır maaşları ödenmeyen başıbozuk ve nizamiye askerlerinin maaşlarının ödenmesini sağlamıştır. Paşa aynı zamanda Bağdat şehir merkezinde nüfus sayımı yaptırmak suretiyle askerlik çağına gelenlerin sayılarını tespit ettirmiştir.[45] Bütün bunları yaparken yerel halk nezdinde ciddi bir rahatsızlığın oluştuğunu tahmin etmek hiç de zor değildir. 1863 yılında Bağdat ahalisini askere alma girişiminde bulunduğunda, Bağdat çarşısındaki esnafların dükkânlarını kapatmak suretiyle bu girişimi protesto ettiklerini biliyoruz. Bunun üzerine Namık Paşa memurlar göndererek dükkânların açılmasını sağlamıştır.[46]

Namık Paşa 6. Ordu için gerekli mühimmatı Bağdat'ta imal etmek için Babıâli'den gerekli izinleri almış, daha sonra da Bağdat'ta bir cephanelik inşa ettirmiştir. Yaptırdığı bir karakolla da bu cephanenin güvenliğini sağlamıştır. Paşa ayrıca Bağdat'ta bir kışla, Ammare'de de bir askeri üs inşa ettirmiştir. Bağdat'ın sur içindeki hapishanesi, yetersiz kalması üzerine Namık Paşa döneminde genişletilmiştir. Böylece yeniden teşkilatlanan, disipline edilen ve sayıları artırılan askerlerin caydırıcılık gücü daha da artmış, bu da bölgedeki asayiş ve huzuru olumlu yönde etkilemişti.

1830'lu yıllar Irak'ta Osmanlı hâkimiyetinin yeniden tesis edildiği bir dönemdir. Bağdat vilayetindeki Kölemen iktidarına 1831 yılında, Musul'daki Celili hanedanına 1834 yılında, bölgenin kuzeyindeki Kürt emirliklerine de 1850'li yıllarda son verilmişti. Bağdat vilayeti 1844 yılında daire-i Tanzimata dahil edilmiş, fakat önemli Tanzimat reformlarının uygulanması ancak onlarca yıl sonra olmuştur. Bu anlamda Namık Paşa'nın Bağdat'taki hizmet yılları önemli reform girişimlerinin uygulanmaya başlandığı ve bölgede radikal değişimin başlangıç yılları olmuştur.

Osmanlı hâkimiyet alanlarını aşiretler aleyhine genişleten Namık Paşa'nın Osmanlı'nın Bağdat'taki merkezileşme ve modernleşme politikalarındaki rolü büyüktür. Paşa, Tanzimat reformlarının daha yaygın bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu bağlamda Namık Paşa dönemi Midhat Paşa'nın Bağdat'ta yapacağı reformların habercisidir. Namık Paşa dirayetli şahsiyeti ve uyguladığı kararlı politikalarla öne çıkan bir vali olmuştur. Uzun süre valilik yapmış olması ve bölgeye ilişkin meseleleri çok iyi bilmesi nedeniyle II. Abdülhamid döneminde de talep üzerine aşiretler ve vilayetteki ıslahat hakkında raporlar yazmıştır. Namık Paşa, Reşid ve Midhat paşalarla birlikte Osmanlı Irak'ının kalkınmasında katkısı olan, bugün Iraklılar tarafından da hayırla yad edilen valilerdendir.

EBUBEKİR CEYLAN
FATİH ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisindeki reformlar için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. *idem., Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993 ve Carter V. Findley: *Ottoman Civil Officialdom. A Social History*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989.

2 Mehmed Süreyya, (haz. Nuri Akbayar) *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 4, s. 1227. Namık Paşa'nın Bağdat'a tayini hakkında bkz. BOA. *İrade-i Dahiliye*, 14797 (11 M 1268) ve 15120 (7 R 1268).

3 6. Ordu'nun kuruluşu hakkında bkz. Necati Tacan, "Tanzimat ve Ordu", *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 183.

4 BOA, *İrade-i Hariciye*, 3915 (9 S 1267), *İrade-i Dahiliye*, 13696, (14 R 1267) ve *İrade-i Dahiliye*, 13943, (11 C 1267).

5 Abbas Azzawi vilayet işlerini Namık Paşa'ya tevdi ettiğini ve valilikten affını talep ettiğini iddia etmektedir. Abbas Azzawi, *Târikh al-Iraq Baynal İhtilalayn (1258-1917)*, Vol. 7, Baghdad: The Trading and Printing Company, Ltd., 1935-1956, s. 88.

6 BOA, *İrade-i Dahiliye*, 14561, (25 Za 1267).

7 Vak'a-i Verdiyye adı asi aşiretlerin toplandığı mukata'a-i verdiyye'den gelmektedir. Bkz. Azzawi, age. s. 88-89.

8 Ebubekir Ceylan, *Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad, 1831-1872*, Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006, s. 360.

9 Şehabeddin Akalın, Mehmed Namık Paşa, *İÜEF Tarih Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 7, Eylül 1952, s. 127.

10 Akalın, agm, s. 140.

11 Juan R. I. Cole and Moojan Momen, "Mafia, Mob and Shiism in Iraq: The Rebellion of Ottoman Karbala 1824-1843", *Past and Present*, No: 112, August 1986, s. 112-143.

12 Karal, agm, s. 223.

13 Azzawi, age, s. 89 ve 134.

14 Azzawi, age, s. 151.

15 Azzawi, age, s. 150.

16 Cemil Musa Neccar, *Al-İdâra al-Osmâni fi Vilâyeti Baghdâd.1869-1917*, Kahire: Madbouli Kitabevi, 1991, s. 71.

17 Stephen Hemsley Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford: The Clarendon Press, 1925.

18 *Zevra*, sayı: 1, (5 Rebiul Evvel 1286).

19 Bağdat'taki İngiliz konsolosu Henry Creswicke Rawlinson'un Albay Justin Sheil'e 1852 yılında yazdığı bir mektupta şöyle denilmektedir: "...I should warn Your Excellency that Namik Pasha's leading characteristic is an intense jealousy of European interference in the domestic affairs of Turkey..." National Archives (London), Foreign Office (FO) 248/150, from Rawlinson to Colonel Justin Sheil.

20 *Zevra*, Sayı: 11, 16 Cumaziyel Evvel 1286.

21 Bu konu için şu arşiv kaynaklarına bakılabilir. BOA, *İrade-i Hariciye*, 3228 (17 Ş 1266), 3316 (29 L 1266), 3636 (13 Ca 1267), 4423 (16 Za 1267), *İrade-i Dahiliye*, 14297 (8 N 1267), 14371 (9 L 1267), 14478 (gurre-i ZA 1267), *İrade-i Meclis-i Vala*, 7333 (29 L 1267), 7393 (15 Za 1267), 7744 (24 S 1268).

22 Enver Ziya Karal, Mehmed Namık Paşa'nın Hal Tercümesi, *Tarih Vesikaları*, II, 1942, s. 220-227.

23 Karal, agm, s. 224.s

24 Akalın, agm, s. 142-143.

25 Abbas Azzawi, 1850'li yıllarda Bağdat'ın en önde gelen ulemasından olan Ebu's-senâ Mahmud Şihabeddin El-Alûsi'den aktararak İstanbul'daki bazı vükelanın Namık Paşa'nın azlinde rolü olduğunu iddia etmektedir. Azzawi, age, s. 100.

26 BOA, *İrade-i Hariciye*, 4040, (25 S 1268).

27 BOA, *A. MKT.NZD*, 236/23, (23 M 1274), *A.DVN*, 126/50, (23 M 1274).

28 BOA, *İrade-i Dahiliye*, 32136, (22 Ra 1278).

29 BOA, *Mühimme Defterleri*, No: 261, s. 87 ve 93.

30 BOA, *İrade-i Dahiliye*, 15768 (3 Ş 1268), 36802, (10 B 1281), 37237 (18 Z 1281) ve 37272 (25 Z 1281).

31 Zevra, No. 50.(Tarih?)

32 Bağdat'ta toprak reformunun uygulanmasına dair bkz. Keiko Kiyotaki, *Ottoman Land Policies in the Province of Baghdad, 1831-1881*, doktora tezi, The University of Wisconsin – Madison, 1997. Bu tez hakkındaki bir tanıtım için bkz. Ebubekir Ceylan, "1858 Toprak Reformunun Bağdat'ta Uygulanışı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALID)*, Vol. 5, 2005, s. 829-834.

33 BOA, *İrade-i. Dahiliye*, 33727, (21 Ra 1279)

34 *"... eyâletin her bir mahallinde Tanzimât-ı hayriyye icrâ olunub da bu yerin [Muntafiq] bu hâlde bırakılmasına yüce eşitlik rázı olmayacağı bedii olduğundan..."*, Sinaplı, s. 204. Vurgu yazar aittir.

35 Azzawi, age, s. 143.

36 Sinaplı, age, s. 199.

37 BOA, *İrade-i Meclis-i Vala*, 20390, (14 R 1278), 20550, (28 Ca 1278) ve 21098, (9 Za 1278).

38 Sinaplı, age, s. 189.

39 BOA, *İrade-i Dahiliye*, 32588, (2 B 1278). Ayrıca bkz. Azzawi, *Târikh al-Iraq*, s. 139

40 Direktör Ali Bey Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirlerine ilişkin işlemleri denetlemek üzere 1884 yılının ocak ayında Güneydoğu Anadolu'daki birçok vilayete gitmiş, görevini tamamladığı sırada Irak'a gitme emri almıştır. Ali Bey, *Dicle'de Kelekle bir Yolculuk*, İstanbul: Büke Yayınları, 2003, s. 58.

41 Neccar, age, s. 83.

42 BOA, *İrade-i Meclis-i Vala*, 23072 (8 S 1281) ve 23790, (7 Z 1281).

43 Ahmed Nuri Sinaplı, *Şeyhül Vüzera, Seraskar Mehmet Namık Paşa*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1987, s. 124 ve 125.

44 BOA, *İrade-i Dahiliye*, 13943, 11 C 1267 ve Sinaplı, age, s. 121.

45 BOA, *İrade-i. Dahiliye*, 12311, (5 Ca 1266), ve Sinaplı, age, s. 127.

46 Sinaplı, age, s. 193.

"DÂR-I BEKÂYA İRTİHAL EYLEDİĞİMDE"

NAMIK PAŞA'NIN VEFATI, MEZARI VE VASİYETNAMELERİ

DR. ABDULHAMİT KIRMIZI

19. yüzyılın bütün padişahlarına yüksek mevkilerde hizmet veren Namık Paşa'nın 1892'deki vefatından sonra, Ermeniler arasında yayılan bir dedikodudan dolayı vasiyetnamesi II. Abdülhamid tarafından saraya istenmiştir. Anlaşılan o ki, paşanın iki vasiyetnamesi vardı. Acaba hangisi uygulanmıştı? Osmanlı geleneklerini bilmek yetmez; vasiyetnamelerdeki ifadeleri ve mezar taşı yazılarını dikkatle incelemek lazım. Bir ölümden geriye kalan malzemenin tarih yazımına verdiği imkânlar hayret verir insana...

Namık Paşa on dört yaşında başladığı ve yetmiş yılını verdiği devlet hizmetinden sonra, ömrünün ahir deminde nihayet memuriyetsiz kalarak dinlendi ve 14 Eylül 1892 tarihinde vefat etti.[1] Namık Paşa müşir (Arabistan, Irak, Tophane), vali (Bağdat, Hüdavendigar, Kastamonu), nazır (Ticaret, Bahriye, Hazine-i Hassa), serasker ve şura-yı devlet reisi olarak 19. yüzyılın bütün padişahlarına en üst düzey askeri ve mülki mevkilerde hizmet vermişti. En kıdemli vezir olarak son yıllarında "Şeyh'ül-Vüzerâ" unvanına erişmeden önce "Koca" Namık Paşa olarak anılan bu devlet adamı, eski hesapla doksan yaşında hayata veda etmiştir. Paşanın cenazesi Fındıklı'daki

Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan Namık Paşa ailesinin kabristanı.

konağından Kabataş iskelesine taşınmış ve buradan istimbotla Üsküdar'a nakledilmiş, cenaze namazı Valide Camii'nde kılındıktan sonra Karacaahmet'teki aile kabristanına gömülmüştür. Paşa büyük bir servete malik olmasına rağmen bütün cenaze masraflarını, hizmet ettiği beş padişahtan sonuncusu olan Sultan II. Abdülhamid karşılamıştır.[2]

Devlet memurlarının özlük işlerini takip için tutulan Sicill-i Ahval Defterlerindeki kaydına göre, Namık Paşa, reisi bulunduğu Umur-ı Nafia [Bayındırlık İşleri] Komisyonu'nun "ilgası cihetiyle 1305 senesi şehr-i Receb-i şerifi selhinde [son gününde] tabiiyyü'l-infisal eylemişdir."[3] O halde 12 Nisan 1888'de son görevinden ayrıldıktan itibaren 14 Eylül 1892'deki vefatına değin, Namık Paşa dört yıl beş ay ömür sürmüştür. Namık Paşa ömrünün bu son zamanlarında da dedelerine, amcasına ve ağabeyine hizmet ettiği Sultan II. Abdülhamid tarafından unutulmamıştır. Mesela, padişah 29 Ocak 1891 tarihinde Namık Paşa'nın gecikmiş maaşlarının "mümkün olduğu kadar peyderpey tesviye ve ifası" hakkında Dahiliye Nezareti'ni uyarmıştır.[4]

Namık Paşa'nın vefatından sonra, vasiyetnamesi Ermeniler arasında ilginç bir dedikoduya konu olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bir jurnalde nakledildiğine göre, güya padişaha gösterilen vasiyetnamede "Ermeni milleti eyü milletdir ve devletce pek nâfi'dir [faydalıdır] ve içlerinde kabahat ve icra-yı cinayât edenleri birkaç çapkın kimesnelerden ibaret bulunduğu" yazıyormuş. Dahası, 20 Ekim 1892'de "25" kod adlı muhbirin verdiği jurnalde belirtildiğine göre, dedikoduya bakılırsa bu satırlar padişahın hoşuna gitmiş, "nazar-ı teveccühât-ı şahaneyi davet etmiş"tir.[5]

Belki de bu iddiadan dolayı Namık Paşa'ya ait iki vasiyetname, bugün nadiren bulunabilecek şekilde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA), II. Abdülhamid dönemi evrakını ihtiva eden Yıldız tasnifinde yer almaktadır. Muhtemelen padişah bu vasiyetnameleri Ermeniler arasında yayılan dedikodu üzerine incelemek istediği için bunlar Yıldız evrakı arasına girmiştir.

Namık Paşa mevcut parasından 100 bin Osmanlı altınını vasiyetine ayırmış, bunun 25 binini ıskat, kefaret ve sadaka gibi dini vecibeler için ayırmıştır. Kalan 75 bin altından cenaze ve defin masrafları görüldükten sonra arta kalanının paylaştırılmasını istemiştir.

ZEVCE-İ MUTALLAKA GÜLFİDAN HANIM

Padişah bu vasiyetnameleri yukarıda zikredilen jurnalden evvel mi okumuştur, yoksa dedikodu üzerine mi bunları istetmiştir? 2 Ekim tarihli bir iradede maliye hazinesinden merhum Namık Paşa'nın boşanmış olduğu eski eşi Gülfidan Hanım'a 500 kuruş ve hizmetçisi Merzuk Ağa'ya 400 kuruş maaş bağlanması isteniyor.[6] Ermenilerle ilgili dedikoduyu aktaran jurnalden on sekiz gün öncedir bu iradenin tarihi. Ayrıca, padişah Gülfidan Hanım'la Merzuk Ağa'nın vasiyette zaten ihmal edilmemiş olduğunu bilseydi, bunlara devletten maaş bağlatmazdı denilebilir.

Ancak durum galiba bu kadar basit değildir. Gülfidan Hanım'dan hem padişah iradesinde, hem de paşanın vasiyetnamelerinden birinde "zevce-i mutallaka" (yani boşanmış, evlilik bağı bitirilmiş eş) olarak bahsedilmektedir. Zaten vasiyet varis olmayanlar için yazılır; doğal varisler miras hukukuna göre kendilerine düşen hisseleri alacaklardır. Gülfidan Hanım boşanmış olduğu için, Namık Paşa ile aralarında miras hükümleri uygulanamazdı. Bu yüzden Namık Paşa vasiyetlerinde ona yer vermiştir. İkinci vasiyette Gülfidan Hanım'a bırakılan miktar belirli değildir. Namık Paşa mevcut parasından 100 bin Osmanlı altınını vasiyetine ayırmış, bunun 25 binini ıskat, kefaret ve sadaka gibi dini vecibeler için tahsis etmiştir. Kalan 75 bin altından cenaze ve defin masrafları görüldükten sonra arta kalanının aşağıdakilere paylaştırılmasını istemiştir: Hizmetçiler, emektarlar, azatlı cariyeler (utekâ), kendisi ölünce azat olacak (müdebbire) iki cariye, "zevce-i mutallaka" Gülfidan Kadın ve anadan hemşirezade Hatice Hanım. Birinci vasiyetnamede ise Gülfidan Hanım'a bırakılan miktar belirlidir: 10 altın. Her iki durumda Gülfidan Hanım'a bir kereliğine ödenecek bir meblağ bırakılmıştır.

Padişah, Namık Paşa'nın arkasında bıraktığı birçok kadın arasından neden Gülfidan Hanım'a maaş bağlatmıştır? Paşa'nın torunlarından olup, dedesi hakkında bir biyografi yazmaya gayret etmiş olan Ahmet Nuri Sinaplı'dan öğrendiğimize göre, Namık Paşa Gülfidan Hanım'dan akli dengesi bozuk olduğu için ayrılmıştır. Gülfidan Hanım'ın bu evlilik sırasında iki çocuğu olmuş ve ölmüştür. Daha da önemlisi, bu hanım Çerkez'dir,[7] dolayısıyla saraydan çıkma olabilir. Bu durum padişahın ona neden maaş bağladığını daha kolay açıklayabiliyor.

VASİYETNAMELERİN ÖZELLİKLERİ

Namık Paşa'nın vasiyetnameleri klasik vasiyet yazım geleneğine birebir uyan metinlerdir. Vasiyetnameler Arapça besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Ardından vasiyet sahibi (müsî) Müslüman olduğunu, İslam dininin iman şartlarına inandığını dile getirir ve hazır bulunanları, hatta metni okuyanları buna şahit tutar. Sonra da evlatlarına ve dostlarına Allah'ın çizdiği sınırları dikkate almalarını tavsiye eder. Namık Paşa birinci vasiyette bunu Türkçe,[8] daha

resmi görünen ikincisinde ise Arapça olarak yazmıştır.

Vasiyetnamelerdeki bu fasıl aslında vasiyetin ta İslam öncesi Araplardaki algısından gelen bir gelenektir. O vasiyet anlayışında terikenin taksiminden ziyade, mirasçılara emir ve talimat verilmesi söz konusudur. Yani, "vasiyet, vecibelerin tevarüsünü ve an'anenin devamını temin eden, ölenin dinen mukaddes, manevi vasiyetnamesidir."[9] Namık Paşa'nın vasiyetlerinde özellikle Arapça kısımlarında dindarane nasihatler verilmesi bu gelenekten kaynaklanıyor.

Bu fasıldan sonra vasiyetlerde önce kefenleme ve defin işleri için para ayrılır. Sonra sırasıyla yapılması istenenler belirtilir: Kullara olan borçların ödenmesi ve Allah'a karşı olan borçların ödenmesi, yani namaz, oruç, kurban ve yemin kefaretleri fakirlere dağıtılır, sadaka verilir. Demek ki, vasiyetnameler hukuki varisler dışındakilere haklarını dağıtan metinlerdir.[10]

Namık Paşa da ikinci vasiyette önce hukukullahı, yani Allah'a karşı yerine getirilmesi gerekenleri sayıyor. Aksatılmış ibadetlerin karşılığı oldukları için, bunların mutlaka vasiyetnamede yer alması gerekiyor. Beş çeşit vasiyet sayan büyük İslam âlimi Ömer Nasuhi Bilmen'in belirttiğine göre, "vacip olan vasiyet vedialarî, meçhul borçları redde ve hac ile zekata ve kefaretlere ait vasiyetlerdir." Fıkha göre, dini vazifelerinden bazılarını her nasılsa yerine getirememiş olan bir Müslüman için böyle bir vasiyet bir vecibe hükmündedir. Her ölünün terikesinden önce teçhiz ve tekfini yapılır, borçları ödenir; bu ihtiyaçları yerine getirilmedikçe varislerine bir şey verilmez.[11]

Allah'a karşı olan borçları için Namık Paşa ikinci vasiyette şu taksimi yapar: Namaz 35, oruç 5, yemin 3, kurban 2, kul hakkı 5 olmak üzere toplam 300 Osmanlı Altunu. Birinci vasiyette ise dağılım şöyledir: Namaz 20, oruç 10, yemin 10, kurban 10, kul hakkı 50 olmak üzere toplam 120 Osmanlı Altunu. Paşa bu işlemler sırasında Kabataş, Fındıklı ve Ayaspaşa mahallelerindeki imam ve müezzinlerin hazır bulundurularak altınların fukara ve muhtaç Müslümanlara dağıtılmasını istiyor. Gülfidan Hanım'a ödenecek miktar gibi, bu borçlarla ilgili miktar da birinci vasiyette daha azdır.

İKİ VASİYETNAMEDEN HANGİSİ GEÇERLİDİR?

Namık Paşa'nın durumunda olduğu gibi, kişiye ait iki vasiyet kaldıysa ne yapılır? İslam hukukuna göre eğer iki vasiyet birbiriyle çelişmiyorsa ikisi de yerine getirilir. Ancak çelişen maddeler varsa, sonradan kaleme alınmış olanın hükümleri uygulanır.[12] Aynı kural bugün Fransız ve Alman medeni kanunlarında geçerlidir. Bugün uyguladığımız İsviçre-Türk kanun sistemi ise, "posteriore testamenti superius rumpitur" kuralını vazeden Roma hukukuna daha yakındır: İki vasiyetten sonraki evvelkini bertaraf eder. İlk vasiyet hükmünü kaybeder, çünkü iki vasiyet bir arada bulunamaz. Ancak İsviçre-Türk hukuku Roma hukukunun hükmünü yumuşatmıştır: Yeni vasiyetin eskisinin sadece tamamlayıcısı olduğu ispat edilirse, her iki vasiyet icra edilebilir.[13]

Namık Paşa'nın vasiyetlerindeki sorun hangisinin önce ve sonra kaleme alındığının da bilinmiyor olmasıdır. Paşa'nın vasiyetnamelerinde tarih yoktur. Acaba vasiyetlerdeki isimlerden yola çıkarak tarihlendirme mümkün olabilir mi? Her iki vasiyette de Namık Paşa büyük oğlu İbrahim Paşa'yı "vasi"ye "nazır" tayin ediyor. Bu ne demektir?

İslam hukukuna göre, baba ölmeden önce çocuklarına vasiyet yoluyla vasi tayin edebilirdi. Bu vasi, reşit olmayan çocuklarının veya torunlarının mal varlığını idare ile görevlendirilirdi. Yaptığı vazife için herhangi bir ücret almayan bu kişi, kadı veya naip vekili gibidir. Vasiyet sahibi, gerektiğinde vasinin tasarruflarını gözetmek için bir görevli tayin edebilirdi, ki bu görevliye de nazır adı verilmektedir. Her iki vasiyette dönemin Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa (Mayıs 1890-Kasım 1895)[14] vasi, Namık Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa nazır olarak yetkilendirilmiştir. Dolayısıyla buradan tarihlendirmeye varmak mümkün değildir.

Namık Paşa'nın durumunda olduğu gibi, kişiye ait iki vasiyet kaldıysa ne yapılır? İslam hukukuna göre eğer iki vasiyet birbiriyle çelişmiyorsa ikisi de yerine getirilir. Ancak çelişen maddeler varsa sonradan kaleme alınmış olanın hükümleri uygulanır.

Yine de vasiyetnamelerdeki hangi hükümlerin uygulanmış olabileceğini bulabiliriz. Bilmen'e göre, "müteaddit vasiyetler ictima edilince bakılır: Eğer terikenin sülüsü bunların hepsine kafi ise veya kafi olmadığı halde varisler ziyadeye icazet verirlerse hepsi de tenfiz olunur." Yani bırakılan para yeterliyse farklı vasiyetnamelerde belirtilen miktarların hepsi ödenir. Değilse, "ehemmi mühimme takdimen tenfiz olunur. Yoksa hac ve zekat gibi ferâiz-i ilahiye hakk-ı âdemîye takdim edilmez." Yani, en önemli görülenler önce ödenir ve kul hakkı Allah'ın hakkı için ertelenmez.[15]

MEZAR TAŞI KİTABESİ

Vasiyetnamelerin sıralaması konusundaki merakımızı giderebilmenin en kestirme yöntemi olarak mezar taşına bakmak kalıyor. Çünkü Namık Paşa, vasiyetnamelerinde mezar sengine iki farklı kitabe tavsiye

Namık Paşa'nın kabri.

ediyor. O halde hangisinde önerdiği cümle mezar taşında yazılıysa, uygulanmış olan vasiyetnamesi odur, diyebiliriz.

Namık Paşa'nın istirahatgâhı Karacaahmet Mezarlığı'nın 7. Ada F bölümünde, Ayşe Hatun Çeşmesi'nin karşısında, Üsküdar-Kadıköy yolunun Nuhkuyusu Caddesi ile birleştiği yerde, duvar dibinde bulunmaktadır. Aile kabristanı, ucu sivri yeşil demirlerle çevrilmiş ve kilitli bir kapı ile korunmuştur; içeride yirmiye yakın mezar vardır. Kabristanın dışında da aile mensuplarına ait mezarlar bulunmaktadır. Namık Paşa'nın büyük ama sade mezar taşı kırılmış ve sonradan tekrar yapıştırılmış gibi görünmektedir. Hatta eski harflerle yazılı kitabenin arkasında yeni harflerle başka bir çiftin adı ve doğum tarihi yer almaktadır. Herhalde mezar taşının boş olan tarafı, eski harflerin anlamsız görüldüğü ve Türklerin tarihlerine sırt çevirdiği zamanlarda başka bir mezar için tekrar kullanılmış olmalıdır.[16]

Namık Paşa'nın mezar taşı kitabesi birinci vasiyetnamede istediği gibidir: "Allah Hû/ Tarikat-ı aliyye-i Şa'baniyye/ ricâlinden Kuşadalı/ İbrahim Efendi/ hazretlerine müntesib/ vaktinde şeyh'ül-vüzerâ/ el-Hâc Muhammed Emin Namık/ Paşa bin Halil/ Ramiz bin Hasan/ bin Ümmet el-Konevî rahimehümullahın kabridir."[17] Vasiyetnamedeki ifade ile karşılaştırıldığında görüleceği üzere, cümlenin başına "Allah Hû" ve paşanın adının başına "el-Hâc" (Hacı) ifadeleri ilave edilmesi dışında, birinci vasiyetteki ifade mezar senginde aynen yer almıştır. Diğer vasiyetnamede ise, doğum tarihinin yazılması ve Arapça "Hâzâ kabrü şeyh'ül-vüzerâ Muhammed Emin Namık Paşa-yı Halvetî eş-Şa'bânî ibn Halil Ramiz ibn Hasan ibn Ümmet-i Konevî"[18] cümlesi tavsiye edilmişti. Mevcut mezar taşında paşanın doğum tarihi yoktur.

Her iki yazı tavsiyesindeki ortak nokta kendisini büyük dedesine kadar nispet etmesi, Şeyh'ül-Vüzerâ unvanını zikretmesi ve Şabanî olduğunu vurgulamasıdır. Namık Paşa bağlı olduğu şeyhin adını mezar taşında taşımayı isteyecek derecede tasavvufa düşkün bir derviş idi. Hatta Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sadece müridi değil, ondan el almış bir halifesi idi.[19] Vasiyetnamesinde Çarşamba Tekkesi'ne on altın bıraktığı, çocuklarına Allah'ın emirlerine sarılıp yasaklarından sakınmayı, gönüllerini arındırarak özlerini İslam ahlakı ve kulluk vasıflarıyla süslemelerini tavsiye ettiği görülüyor. Hayatını ölçülü yaşayan Namık Paşa, ikinci vasiyetinde cenaze töreninde de ölçünün kaçırılmamasını, merasim düzenlenmemesini istiyordu ki, bu da derviş-meşrep olmasının bir tezahürüdür.

Geç Osmanlı devrinin gerçeklerini ilerici-gerici gibi basmakalıp dikotomilerle açıklanamayacak kadar karmaşık olarak gördüğümüz bugünkü tarihyazımında, tekke intisabının devlet hayatında modernist ve reformist bir tutuma sahip olmaya engel teşkil etmediğini söyleyebiliyoruz. Bilakis, Namık Paşa'nın tarikat rehberi Kuşadalı İbrahim Efendi (1774-1845) birçok Tanzimat adamına şeyhlik etmiştir. Konağına gelen siyaset, askerlik, fikir ve sanat dünyasından ricalin huzuruna girmek için nöbet beklediği vakarlı ve tesirli bir gönül adamıdır, Namık Paşa'nın bağlandığı bu veli zat.[20]

Namık Paşa'nın oğlu Cemil Paşa da babasının yolundaydı. Bunu aynı tarikatın başka bir büyüğünün, 1630'da vefat etmiş olan Mudurnulu Nalçacı Şeyh Halil Şabanî'nin türbesini 1874'te yaptırmış olmasından tahmin edebiliyoruz.[21] Ayrıca, Namık Paşa'nın aile mezarlığında yatanlar arasında "Hazine-i Hassa-i şahane heyet-i idare reis vekili, tarikat-ı aliyye-i Şabaniye mensubininden Mahmud Reşad Bey" (öl. 1326/1908) vardır.[22]

Namık Paşa'nın hem geleneğe ve dini kültüre, hem modern Batı'da olan bitenlere vakıf bir devlet adamı olduğu anlaşılıyor. Abdülaziz'in tahttan

**Ön sıradakiler: Ayakta duran çocuk, Hamdi Paşa'nın oğlu Hacı Ali Bey'in oğlu) Mahmut Bey.
Refik Bey (Besime Hikmetullah Hanım ile Nazmi Bey'in oğlu)
M. Fuat Bey (Ayşe Sıdıka Hanım ile Cemil Bey'in oğlu)
Tevfik Bey (Besime Hikmetullah H. ile Nazmi Bey'in oğlu)
Sarı Sait Bey (Nesime Nimetullah Hanım ile Tevfik Paşa'nın kızları Nazime Hanım ve Habip Bey'in oğlu)
Ahmet Memduh Bey (Ayşe Sıdıka Hanım ile Cemil Bey'in oğlu).**

**Arka sıradakiler: Hamit Bey (Muşir Cemil Paşa ile Fevziye Hanım'ın oğlu)
Topçu Tevfik Bey (Nesime Nimetullah Hanım ile Tevfik Paşa'nın oğlu)
Mustafa Bey (İbrahim Paşa ile Nazire Hanım'ın oğlu).**

indirilmesinden sonra, devlet erkânı arasında Murad Efendi'ye biat etme meselesi tartışılırken, "ister iseniz meşrûtan, yani şöyle ve böyle hareket eylemek şartıyla bey'at eylerim," diyen de,[23] vezirlerin Rusya ile savaşmak yönündeki kararını, savaşmak istemeyen II. Abdülhamid'e asker azlığından korkmamak gerektiğini anlatan bir Kuran ayetini ezbere okuyarak açıklayan da odur.[24]

Ahmed Cevdet Paşa'nın, 1884'te kendisinin verdiği dört sayfaya yakın özgeçmiş bilgilerini naklettikten sonra Namık Paşa ile ilgili bir mütalaası vardır. Bu yorum Namık Paşa'nın çelişkili görünen özelliklerini -karakterini, Batıcılığını ve tarikat müntesipliğini, hatta vasiyetnamelerini- daha iyi anlamamızı sağlıyor:

"İffet ve istikameti müsellem zevâtdan olup fakat imsâkı [eli sıkılığı] ziyade[25] olduğu cihetle, bol bol aldığı aylıkların çoğunu arttırarak nükûd-ı kesîre [çok para] birikdirmekle asrımızın mütemevillânındandır [zenginlerindendir]. Ve ashab-ı vukûf ve malumatdan olup, ancak reyinde musır [ısrarlı] ve müstebid [despot] olarak kimsenin reyine ittiba' etmek [uymak] istemez. İstanbul'da ibtida alafrangaya meyl edenlerden olup, evâil-i halinde frengâne [Batılı] tavır ve kıyafetle gezerek ashab-ı taassubun nişane-i seng-i itirazı iken, alafranga zatlar tekessüre [çoğalmaya] başladığı sırada onlara muhalefet olarak meşâyih-i Halvetiye'den meşhur Kuşadalı İbrahim Efendi'ye inâbe [bağlanarak] ve tarik-i sûfîyeye sülûk ile dar pantolon yerine bol pantolon giyip ve tarik-i zühd ü salahı iltizam edip, hâlâ kendi ifadesi üzere seksen iki yaşında[26] olduğu halde vücudu zinde olarak salavât-ı hamseye muvâzabet [beş vakit namaza devam] ve Nafia Komisyonu Riyaseti'nde ifa-yı vezâif-i memuriyet eylemekdedir."[27]

Ey evlâd, akraba ve ahfâdım!

Vasiyet I, BOA, Y.EE 90/17, 1310 Z 29 [14 Temmuz 1893]

Bismilahirrahmanirrahim

Elhamdülillahillezî bitahmîdihi yetena'amu ehlü'n-na'îmi fi dâri's-sevâb ve bi-zikrihî yasduru küllü hitab. Etûbü ileyhi tevbete men yûkinü ennehû rabbü'l-erbâb. Ve ercûhu ricâe men ya'lemü ennehü'l-Melikü'r-Rahîmü'l-Ğafûrü't-Tevvâb. Ve usallî alâ nebiyyihi Muhammedin sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem ve alâ âlihi ve sahbihi salâten tenekkezünâ min hevli'l-matla'i yevme'l-arzi ve'l-hisâb ve temehhedü lenâ indellahi zülfî ve hüsne meâb.

Ey evlâd-ı muhabbet-karîn ve ihvân-ı dînim! Vahdaniyet-i hazret-i Hüdâ ve risalet-i cenab-ı Muhammed el-Mustafa'ya ve bütün tebliğat-ı nübüvvetpenâhiye ve *mü'min-bih* mesâilin umumuna mu'tekid ehl-i sünnet ve'l-cemaatden olduğumu bilüp şahid olunuz.

Ey evlâd, akraba ve ahfâdım! Evâmir-i hazret-i perverdgâra imtisal ve nevâhî ve muharremâtından ictinab ederek ahkâm-ı celile-i şer'-i envere ve sünnet-i seniyye ve âliye-i cenab-ı seyyidi'l-mürselîne ittibâ'a bezl-i mezîd-i himemât ve evsâf-ı ubudiye ve ahlak-ı İslamiye ile tezkiye ve tezyîn-i zât u sıfat etmenizi tavsiye ve yekdiğerinize rahm u şefkat ve riayet u itaatle cümlenizin

hüsn-i muaşeret etmesini temenni eder ve hıfz-ı hazret-i Hâfız-ı Hakikîye [gerçek koruyucu olan Allah'ın korumasına] hepinizi tevdi' ü emanet eylerim.

Bi-emrillahi teâlâ [Allah'ın emriyle] dâr-ı bekâya irtihal eylediğim vakit nükûd-ı metrûkeden evvelemirde Yüz Yirmi Osmanlı Altunu *bi'l-tefrîk* 20 iskat-ı salât [namaz], 10 keffaret-i savm [oruç], 10 keffaret-i yemin, 10 ezhiye [kurban], 10 hukuk-ı cîrân [komşu hakları] ve erbâb u a'yânı malum bulunmayan hukuk-ı ibadullah [kul hakları] için, 50 şer'-i kavîm-i Muhammedî'nin nehy buyurduğu israf ü tebzirden ictinab olunmak üzere tehcîr ü tekfînime tahsisi. Ve esna-yı iskat-ı salâtde Kabataş Fındıklı ve Ayaspaşa mahalleleri imam ve müezzinleri bulundurularak mezkur keffaretin onlarla muhtacîn ve fukara-yı müslimîne tevzi' edilmesini tavsiye ederim.

Dairemin bittabi vefatıma kadar devam edecek harc u masârifinden dolayı esnaf ve saireye olan düyûnu [borçları] muamelat-ı zâide ile sürüncemeye düşülmeksizin derhal terikemden tesviye edilerek medyûn [borçlu] yatırılmamaklığım mahdumum İbrahim Paşa hazretlerinin himmetine muhavveldir.

Vâlid veya vâlideleri kendimden evvel vefat eden ahfâdımın zükûr ve inâsına [er ve kızlarına] *ale's-seviyye* [eşit şekilde] ellişer ve mahdumum Cemil Paşa merhumun zevcesi Feyziye Hanım'a *kezâlik* [aynı şekilde] elli Osmanlı Altunu ve haricî-dahilî dairede bulunan hizmetkâr ve emekdarlarıma, yani İrfan, Dilber ve Lale'ye yirmişer, hemşirezadem Hadice Hanım'a emsâl-i Hamide, Hilmiye, Gülfidan onar, Ulviye Hanım ve Haver ve Müferreh kadınlara ve Haremağası Bilal'e beşer, Merzuk Ağa'ya kırk ve Hüseyin Ağa ve Haçatur'a yirmişer, Kilerci Ahmed, Arabacı Mehmed Ağalara onar, Bağçevan Mehmed Ağa'ya Ayvaz Ohannes'e beşer, Çarşamba tekyesine on altun verilmesini tavsiye ederim.

Bilcümle terikemin rü'yet ve tesviye-i umuruna ve vasiyetimin tenfîz ü icrasına Adliye Nazırı devletlû Hüseyin Rıza Paşa hazretlerini vasî-i muhtar ve naib-i münâb, kebîr mahdumum Ferîk saadetlû İbrahim Paşa hazretlerini nâzır nasb u tayin eyledim.

Terikemin tahrir ü taksimini ilm-i ferâizde mahir, emin ve mutemed bir katip marifetiyle icra edilerek evladım âkil ve reşid oldukları cihetle hisselerine *alâ mâ farazallahi teâlâ* [Allah'ın farz kıldığı üzere] isabet edecek nükûd u eşyanın yedlerine teslimi lüzumunu ihtar ederim.

Medine-i Münevvere'de bulunan mahdumum Hacı Ali Bey olvakte kadar Dersaadet'e avdet etmediği halde hissesinin nereye teslim edileceği kendisiyle bilmuhabere kararlaşdırılıncaya degin emin bir mahalde hıfz edilmesini vasî ve nâzır-ı müşarünileyhimânın himmetlerine havale eylerim.

Bağdad ve Brusa ve Dersaadet'de mâlik u mutasarrıf olduğum arazi ve hane ve akârın şer'-i enver [nurlu şeriat] ve kanun mucebince vereseye intikalinden sonra satılıp elden çıkarılmamasını arzu ederim.

Emlak-ı mezkûrenin tamir ve saireden neş'et edecek masârifi *ba'de't-tenzîl* vâridât-ı mütebâkiyenin *beyne'l-verese* [masraflar düşüldükten sonra kalan gelirlerin varisler arasında] taksimi ve her suretle hüsn-i idaresi hususuna müşarünileyh İbrahim Paşa hazretlerinin nezaret etmesi ve müşarünileyh Dersaadet'te bulunmadıkları zamanlar sair veresenin intihabı ve kendisinin inzımam-ı re'yiyle yine vereseden biri marifetiyle idare edilmesini, velhasıl emlak u akârât-ı mezkûrenin ahlâfım elinden çıkarılmayarak *ilâ mâşâallahü teâlâ* [Allah'ın dilediği yere/zamana kadar] muntazaman idare edilmesini arzu ve ihtar eylerim.

Cenazem *ber-vech-i mesnûn* [peygamberin sünnetine uygun olarak] kaldırılup Karacaahmed'de hanedanımıza mahsus makbereye defn edilmeyi ve seng-i mezarıma, "Tarikat-ı aliyye-i Şa'baniyye ricâlinden Kuşadalı İbrahim Efendi hazretlerine müntesib, vaktinde *şeyhü'l-vüzerâ* Mehmed Emin Namık Paşa bin Halil Ramiz bin Hasan bin Ümmet-i Konevî *rahimehümüllah*ın kabridir" deyû hakk etdirilmesini tavsiye eylerim. *Velhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü alâ seyyidinâ ve nebiyyinâ Muhammedin şefi'ul-müznibin.* [Hamd âlemlerin rabbınadır, salat ve selam efendimiz ve peygamberimiz, günahkarların şefaatçisi Muhammed'edir.]

Ben bi-emrillahi teâlâ irtihal-i dâr-ı bekâ eylediğimde...

Vasiyet II, BOA, YEE 91/59, 1310 Z 29 [14 Temmuz 1893]

Bismillahirrahmanirahim

Elhamdülillahi tevahhade bi-vühûbi'l-vücûd. Ve teşerrade bi'l-kudreti ve'l-bekâi ve'l-cûd. Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ men teşerrafe bihi'l-vücûd ve rahime bihi külle mevcûd. Ve alâ âlihi ve ashâbihi'd-dîn. yâ ... vücûd ve'l-mevcûd. Ve ba'd. eyyuha'l-mü'minûn! İ'lemû ennî eşhedü en lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh. Ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve resûluhu ve habîbuhu ve safiyyuhu ve halîluhu. Erselehu rahmeten li'l-âlemîn. Fehüve sallallahu aleyhi ve sellem. şefi'ul-müznibîn [fî] yevmi'd-dîn ve hâtemü'l-enbiyâ ve efdalü'l-mürselîn. Ve enne'l-melâikete'l-kudsiyyeti ve'l-kütübe's-semâviyyeti ve'n-nebiyyîne hakkun. Ve enne'l-cennete ve'n-nâre hakkun. Ve ennellahe azze ve celle yeb'asü men fi'l-kubûr ve enne sualе Münkerin ve Nekîrin ve azabe'l-kabri ve'l-mizân ve'l-hisâb ve's-sırât ve'l-havz ve şefâ'ate'l-enbiyâ hakkun. Ve cemi'a mâ ahbera bihi'l-kitâbu ve's-sünnetü min umûri'd-dünya ve'l-âhireti hakkun. Yâ evlâdî! Firru'l-mehârim ve kûmû alâ akvami's-sünen ve şemmırû an sâadi'l-ciddi fî edâi'l-ferâizi ve's-sünen. Ve tahkikû bi evsâfi'l-ubûdiyyeti ve tahlikû bi ahlaki'l-Muhammediyyeh. Ve ûsikum bi't-takva. Ve ahzarukum an muhalefeti emrihi fi's-sırri ve'n-necvâ. Ve ûsîkum bi't-tibâ'-i sünneti resulihi ve't-takarrubu bi's-salâti ilâ hazretih. Ve estevdi'ukumullahe azze ve celle ve sallallahu alâ seyyidi's-sâdât ve muradü'l-irâdât, seyyidi'l-külli fi'l-külli Muhammedün ve âlihi ve sahbihi ecma'în.

Ben *bi-emrillahi teâlâ* irtihal-i dâr-ı bekâ eylediğimde mevcud nükûdumdan [paramdan] bin aded yüzlük Osmanlı Altunu bi'l-ifraz israf u tebzîrden arî olarak techiz ve teklînime ve hanenin dahiliye ve hariciyesinde bulunan hizmetçiler ile kadim emekdarlarım ve utekâm ve müdebbire olan iki nefer cariye ve zevce-i mutallakam Gülfidan Kadın ve *li-ümm* [anadan] hemşirezadem Hadice Hanım'a meblağ-ı merkum bin aded yüzlük Osmanlı Altunu'ndan iki yüz elli adedini bi'l-ifraz âtiyü'z-zikr isimleri muharrer vasiyy-i muhtar ve nazırım tensibleriyle ânifü'z-zikr tehcir ve tekfîn bakiyesini mümaileyhime i'tâ buyuralar. Ve iskât-ı salâtım için otuz beş aded ve kefaret-i savmım için beş aded ve keffaret-i yeminim için üç aded ve ezhiyyem için iki aded ve hukuk-ı cirân ve erbâb u a'yânı mechule bulunan hukuk-ı ibâdillah için beş aded,

ki cem'an elli, min haysü'l-mecmu' üç yüz aded Osmanlı Altunu sarf oluna. Ve esnâ-yı iskât-ı salâtdan Kabataş ve Fındıklı ve Ayaspaşa mahalleleri imam ve müezzinleri hazır bulundurularak kefâret-i mezkure fukara ve muhtacîn-i müslimine verile. Ve benden evvel vâlid ve vâlideleri vefat eden on üç nefer ahfâdımın zükûr ve inâsına [er ve kızlarına] ale's-seviyye ellişer ve merhum oğlum Cemil Paşa zevce-i menkûhiye-i metrûkesi Feyziye Hanım'a ahfâdım misillû elli aded, ki *cem'an* [toplam] yedi yüz aded Osmanlı Altunu verile. Ve bilcümle terikemin rü'yet ve tesviyesine ve vasiyetimin tenfîzine *ğâib ani'l-meclis* [burada bulunmayan] Adliye Nazırı merhum İsmetpaşazade devletlû Hüseyin Rıza Paşa hazretlerini vasiyy-i muhtar ve naib-i münâb, ve *hâzır bi'l-meclis* [burada bulunan] kebîr mahdumum Ferîkân-ı kirâmdan saadetlû İbrahim Paşa hazretlerini nâzır nasb u tayin eyledim. Ve evladlarımın cümlesi âkil ve bâliğ olduklarından nükûd ve eşya-i beytimden *alâ mâ farazallah* hisse-i irsiyyelerinin tevzi' ü taksimini vasiyy-i müşarünileyh hazretleri icra ve i'ta buyura. Ve evladlarımdan israf ve turuk-ı gayr-i marziyyeye sülûk eden olur ise, vasiyy-i müşarünileyh hazretleri nasâyih-ı müessire ile ıslahlarına bezl-i makderet buyurmasını rica ederim. Ve evladlarım dahi birbirleriyle hüsn-i muaşeret ve kebirleri sağirlerine şefkat ü merhamet ve sağirleri kebirlerine hürmet ü itaat eylemelerini ihtar ü tenbih ederim. Bağdad ve Bursa ve Dersaadet'de mâlik u mutasarrıf olduğum akârın mülk olanları *alâ mâ farazallah* [Allah'ın farz kıldığı şekilde], ve vakıf ve arz-ı mîrî bulunanları *hasbe'l-âde* [adet üzere] intikalinden sonra cümlesinin tamir ü termîm ve îcâr u istîcârları kebir mahdumum nâzır-ı müşarünileyh marifetiyle rü'yet ve tesviye olunup, vuku'bulan masârifâtı *ba'de't-tenzil* hasılat-ı sâfiyesi *beyne'l-verese* iktisam oluna [harcamalar düşüldükten sonra kalan safi hasılat varisler arasında taksim edile]. Ve nâzır-ı müşarünileyh memuren diyar-ı âhere azimet eder ise, içlerinden birine tevdi' u ihale eyleye. Ve dairemin me'kûlât ve meşrubat ve sairesi tabii vefatıma kadar devam edeceğinden, kethüdam Hacı Ali Ağa dahi emînim bulunduğu cihetle, şehr-i sâbık defterlerine bi'l-tatbik vuku'bulan masârif kethüda-yı mümaileyhe i'tâ buyrula. Ve cenazem vech-i mesnûn [peygamber sünnetine] üzere tesviye olunup ihtifâlâtdan hazer oluna [cenaze alayları düzenlenmeye]. Ve medine-i Üsküdar'da Karacaahmed nam mahalde vâki hanedanımıza mahsus makberemize defnimi icra ve seng-i mezarım [mezartaşım] zinetden ârî olarak Bin İki Yüz On dokuz tevellüdüm tarihiyle, "Hâzâ kabrü şeyhi'l-vüzerâ Muhammed Emin Namık Paşa-yı Halvetî eş-Şa'bânî ibn Halil Ramiz ibn Hasan ibn Ümmet-i Konevi" deyû hakk etdirilmesini temenni ederim deyû hatm-i kelam buyurdular.

Hâzâ mâ evsâ bihi sâhibü'd-devle hazret-i Namık Paşa etâlellahu umrehu [Bu, mevki sahibi sayın Namık Paşa'nın -Allah ömür versin- tavsiye/vasiyet ettiğidir.]

ed-Dâî Kassâm-ı Evkâf-ı Hümayun Mehmed Zühdî

DİPNOTLAR

1 Memuriyet sicilindeki son kayıt vefatıyla ilgilidir: "Paşa-yı müşarünileyh Bin Üç Yüz On senesi Saferü'l-hayrının Yirmi İkisi'nde (2 Eylül 1308) irtihal-ı dâr-ı bekâ eylemişdir." BOA, DH.SAİD. 2/228.

2 Son yolculuğunu günün gazetelerinden nakleden Şehabeddin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, c. 4, s. 7 (1952), s. 145; Ahmet Nuri Sinaplı, *Şeyhül Vüzera Seraskер Mehmet Namık Paşa*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1987, s. 287-288.

3 BOA, DH.SAİD: 2/228.

4 BOA, İ.DH 1295-6/102439, 1308 C 18.

5 "Şeyhülvüzera merhum Namık Paşa hazretleri guya son günlerinde bırakdığı vasiyetname arz-ı atebe-i ulyâ kılınmış ve bu vasiyetnamede ise Ermeni milleti eyü milletdir ve devletce pek nâfi'dir ve içlerinde kabahat ve icra-yı cinayât edenleri birkaç çapkın kimesnelerden ibaret bulunduğundan bahisle nazar-ı teveccühât-ı şahaneyi davet etmiş olduğu bir menba-ı mevsukdan... 9 Teşrinievvel 1308, [İmza:] 25," BOA, Y.PRK.AZJ 22/119, 1310 Ra 28. Bu dedikodunun, vasiyetnamelerde adı geçen Namık Paşa'nın Haçatur ve Ohannes adlı Ermeni hizmetlilerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

6 "308 senesi Eylülünün 19.gününden itibaren Hazine-i Celile-i Maliyece mahlulâtdan, Yaverân-ı Kiram-ı Hazret-i Şehriyarîden Namık Paşa merhumun zevce-i mutallakası Gülfidan Hanım'a 500 ve emekdârânından Merzuk Ağa'ya 400 kr maaş tahsis ve itası mukteza-yı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden olmağla, olbabda emr üferman hazret-i veliyyülemrindir 10 Ra 1310, 19 Eylül 308 Serkatib-i hazret-i şehryarî Süreyya." BOA, İ.ML 1310 Ra 10.

7 Sinaplı, s. 294. Sinaplı, Namık Paşa'nın vasiyetnamesini de bazı okuma hatalarıyla nakletmiştir, *age*, s. 285-287.

8 Sinaplı, Namık Paşa'nın vasiyetnamesini bazı okuma hatalarıyla nakletmiştir, *age*, s. 285-287.

9 Joseph Schacht, "Vasiyyet," *İA*, c.13, Eskişehir: MEB 1997, s. 230.

10 Birinci vasiyette Namık Paşa usule aykırı olarak oğlunu zikretmişse de, bunun sebebi bellidir. "Medine-i Münevvere'de bulunan mahdum" Hacı Ali Bey, adı Sultan Abdülaziz'in öldürülmesine karıştığı için, eski Sadrazam Midhat Paşa ile birlikte Taif'e sürülmüştü. Uzun yıllar burada hapis yattıktan sonra, padişahın yaveri olan ağabeyi Cemil Paşa'nın arzuhali üzerine Ekim 1888'de Medine'ye gönderilmiş ve burada ikamete mecbur edilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK 50/111, 1306 M 30; İ.DH 1103/86375, 1306 S 7 Y.EE 18/60, 16 S 1306). Namık Paşa, haksızlığa uğramaması için burada oğlunun hissesini koruma altına almıştır. Ali Bey ancak 1908'de İstanbul'a dönebilmiş ve 1925'te vefat etmiştir.

11 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fikhiye Kamusu*, c. 5, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, s. 120-122. Farklı kanun sistemlerinin miras ve vasiyetlere yaklaşımı için bkz. Osman Berki, "Miras ve Vasiyete Tatbik Edilecek Kanun," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 1, sayı 4, s. 484-505.

12 "Bir kimse iki vasiyetinden biri diğerine münafi olmasa ikisi de usulü dairesinde tenfiz olunur, fakat biri diğerine münafi olsa, bu bir rücu mesabesinde olup muahhar olan vasiyet, mukaddem olan vasiyeti iptal etmiş olur." Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye*, s. 147.

13 K.F. Arık, "Vasiyetlerin Taaddüdü Halinde Evvelki Vasiyetin İkmali ve İtmamı Meselesi (M.K.491)," *A.Ü. SBF Dergisi*, c. IX, Eylül 1954, sayı 3, s. 242-250.

14 Hakkında bkz. Abdulhamit Kırmızı, "Üsküdar'da Medfun Ramazanoğullarından Hüseyin Rıza Paşa", *II. Üsküdar Sempozyumu 11-13 Mart 2004. Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005, s. 576-85.

15 Bilmen, c. 5, s. 151.

16 Dahası, paşaya ait baş ve ayak taşlarının arasında, yatay olarak yerleştirilmiş, sayfaları açık kitap formunda medfunun adının Latin harfleriyle yazılı olduğu küçük bir mezar taşı daha vardır. Kilit altındaki hazireye giremediğim için, bu ilginç durumu yakından inceleyerek izah edebilme imkânına kavuşamadım.

17 *Ricâl*: Büyük adamlar, erenler; *Müntesip*: Bağlı, intisap eden; *Rahimehümullah*: Allah onlara merhamet etsin.

18 Türkçesi: "Bu, vezirlerin en yaşlısı, Konyalı Ümmet'in oğlu Hasan'ın oğlu Halil Ramiz'in oğlu Halvetî Şabanî Mehmed Emin Namık Paşa'nın kabridir."

19 Sinaplı, s. 267.

20 Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Kutsal Gönüllü Veli: Kuşadalı İbrahim Halveti* (Hayatı, Düşünceleri, Mektupları), İstanbul: Fatih Yayınevi, 1982. Bu kitapta yer alan bir mektupta, Kuşadalı İbrahim Efendi müridi Namık Paşa'ya iki fıkra anlatarak devlet işini yaparken şikâyetçi ve müşkülpesent olmamasını, elinden geleni yapmasını tavsiye ediyor (s. 263-264).

21 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, I/285-86 ve II/ 595.

22 Aile haziresinde yatanlar hakkında bkz. *age*, II/776-777.

23 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 231.

24 *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Haz. M. Metin Hülagü, İstanbul: Pan, 2003, s. 198. Kuran-ı Kerim'de anlatıldığına göre, Tâlut'un çoğu askeri Câlut'un ordusunun çokluğundan korkarak meydana gitmedi, fakat "Allah'a kavuşacakların umanlar ise, 'Nice az bir topluluk Allah'ın izniyle, çok olan bir topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler." (Bakara Suresi, 2/249).

25 Mehmed Süreyya *Sicill-i Osmani*'de (4/539-40) diğer bazı vasıfları yanında aynı şekilde mümsik (eli sıkı) kelimesini kullanıyor: "Şeci', sadık, müstakim, müdebbir, hanesi idaresinde mümsik, âkil bir zat idi." Ayrıca Namık Paşa vasiyetinde, geride bıraktığı mal mülkün satılarak elden çıkarılmamasını, soyundan israfa ve Allah'ın razı olmadığı işlere girişecek olanların uyarılmasını özellikle tavsiye ediyor.

26 Hicrî takvime göre 82 yaşındadır (1219-1301). Miladi takvime göre ise henüz 80 yaşındadır.

27 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301, c. 12, s. 224.

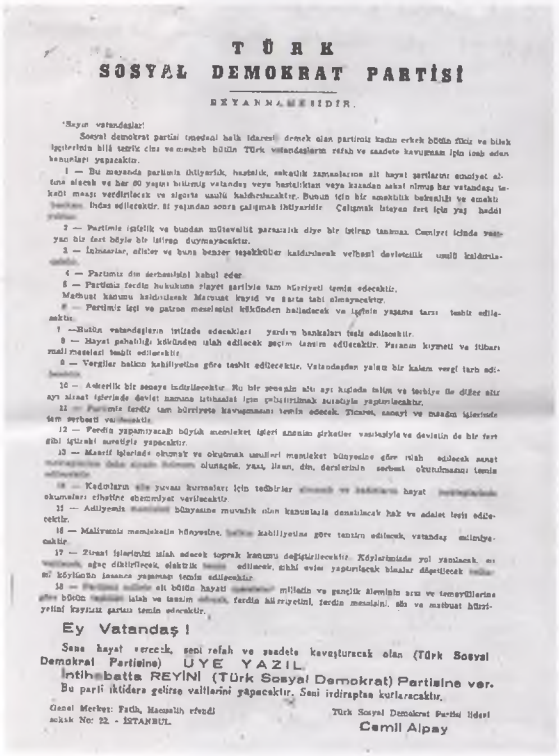
1949 YILINA AİT CHP BELGELERİNDE

TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ

DR. HASAN İLERİ

2002 Haziran'ında **Toplumsal Tarih***'te, 10 Kasım 1948 tarihli "İmparatorluk ve Cumhuriyet Devirlerinde Siyasi Partiler ve Karakterleri (hulâsa)" başlıklı bir belge üstünde durmuş, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinde sayılan partiler arasında Sosyal Demokrat Parti'nin anılmadığına değinmiştim. Bu kere, yine Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre ("1946 yılında kurulan siyasi partiler ve teşkilâtlarını gösteren fihrist" – 490 01 847 305 102), TSDP'nin İstanbul ve Gaziantep illeriyle Kasımpaşa bucağında örgütleri vardır.*

1999 yılında yayımladığım *Türkiye'de Sosyal Demokrasi (1908-1998)* kitabımdan sonra, 2002 Haziran'ında *Toplumsal Tarih*'te, "1946 sonrasında CHP'nin Sosyal Demokrat Partilere Bakışı" diye bir yazım çıktı. O yazıda, Cumhuriyet Arşivi'nin CHP evrakı içinde bulunan 10 Kasım 1948 tarihli "İmparatorluk ve Cumhuriyet Devirlerinde Siyasi Partiler ve Karakterleri (hulâsa)" başlıklı bir belge üstünde durmuş, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinde sayılan partiler arasında Sosyal Demokrat Parti'nin anılmadığına değinmiştim. Daha sonra Naki Cevat Akkerman tarafından "Türkiye'de Siyasi Partilerin Gelişmesine Ait Kısa Notlar" başlığıyla genişletilen bu bilgi notunda, Türk Sosyal**ist** (!) Demokrat Partisi'nin 26 Nisan 1946'da kurulduğu ve kurucularının Cemil Alpay, Mustafa Yıldız ve "Hüseyin" Sadık Acarlı olduğu belirtiliyordu. Akkerman'a göre, "istihsalin kolektivize edilmesi"ni öngören bu partinin İstanbul, İzmir ve Hatay'da örgütü varmış. Cemil Arif Alpay, mütareke İstanbul'unda Dr. Hasan Rıza tarafından kurulan ve 1925'te Cumhuriyet hükümetince kapatılan Sosyal Demokrat Fırka'nın ikinci adamıydı (Emlak Bankası genel müdürü). O yazıda, yine Cumhuriyet Arşivi'nden aktardığım iki belge vardı. Bunlardan CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a hitap eden 25 Ağustos 1948 tarihli olanı, Türk Sosyal Demokrat Fırkası İdare Kurulu Başkanı Hakkı Acarlı imzasını taşıyor ve gelecek seçimlere katılma konusunda partinin henüz kararı olmadığını, CHP adaylarına oy verebileceklerini ve "direktiflerine muntazır" bulunduklarını bildiriyordu. Buna CHP Genel Sekreteri T. Fikret Sılay 3 Eylül 1948 tarihli mektubuyla teşekkür etmişti. Ben yazımda, bu belgelerden Cemil Alpay'ın TSDP genel başkanlığından ayrıldığının ve yerine Hakkı Acarlı'nın geçtiğinin anlaşıldığını belirtmiş ve TSDP'nin 1950 genel seçimlerine İstanbul'dan 9 adayla katıldığını, ama çok az oy aldığını eklemiştim. Herhalde, TSDP vaat ettiği oy desteği karşılığında CHP'den umduğu ödünleri alamamıştı. Rahmetli Tarık Zafer Tunaya *Siyasî Partiler* kitabında (ilk basım s. 423/dn.2) Cemil Alpay'la 16 Temmuz 1948'de görüştüğünü yazıyor. Alpay 1951 sonunda ölünce, kurucu üye sayısı üçten aza düşen partisinin infisah ettiğini de belirtiyor (s. 695-96). Ama bu arada genel başkanlığın geçici ya da kalıcı olarak el değiştirdiğini söylemiyor.

T Ü R K
SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ

BEYANNAMESİDİR.

Sayın vatandaşlar!

Sosyal demokrat partisi (medsosi) halk idaresi demek olan partimiz kadın erkek bütün fikir ve bilek işçilerinin bilâ tefrik cins ve mezhep bütün Türk vatandaşlarının refah ve saadete kavuşması için icab eden hamleleri yapacaktır.

1 — Bu maksatla partimiz ihtiyarlık, hastalık, sakatlık zamanlarının ait hayat şartlarını emniyet altına alacak ve her 60 yaşını bitirmiş vatandaş veya hastalıktan veya kazadan sakat olmuş her vatandaşa tekaüt maaşı verdirilecek ve sigorta usulü kaldırılacaktır. Bunun için bir sanatkârlık bakımlığı ve emekli [illegible] ihdas edilecektir. 21 yaşından sonra çalışmak ihtiyarîdir. Çalışmak istiyen fert için yaş hadsi [illegible]

2 — Partimiz işsizlik ve bundan mütevellit paracasız diye bir ıstırap tanımaz. Cemiyet içinde yaşıyan bir fert böyle bir ıstırap duymayacaktır.

3 — İktisadiyat, edebiyat ve bunu benzer teşekküller kaldırılacak vefkasi devletçilik usulü kaldırılacaktır.

4 — Partimiz din derbesinliği kabul eder.

5 — Partimiz ferdin hukukunu siyaset şartiyle tam hürriyeti temin edecektir.
Mevcut kanunu kaldıracak Matbuat kayıd ve şarta tabi olmıyacaktır.

6 — Partimiz işçi ve patron meselesini kökünden halledecek ve işçinin yaşama tarzı temin edilecektir.

7 —Bütün vatandaşların istifade edecekleri yardım bankaları ihdas edilecektir.

8 — Hayat pahalılığı kökünden islah edilecek geçim tenzim edilecektir. Paranın kıymeti ve itibarı mali meseleyi temin edilecektir.

9 — Vergiler halkın kabiliyetine göre tesbit edilecektir. Vatandaştan yalnız bir kalem vergi tarh edilmiyecektir.

10 — Askerlik bir mesleğe indirilecektir. Bu bir meslek olup bir aşı kışlada talim ve terbiye ile diğer altı ayı ziraat işlerinde devlet namına istihsalat için çalıştırılmak suretiyle yaptırılacaktır.

11 — Partimiz ferdiyi tam bürriyete kavuşmasını temin edecek. Ticaret, sanayi ve esnaf işlerinde tam serbesti verilecektir.

12 — Fazla yapamıyacağı büyük mesuliyet işleri zaruretin şirketler vasıtasiyle ve devletin de bir ferd gibi iştirak suretiyle yapacaktır.

13 — Maarif işlerinde okumak ve okutmak usulleri memleket bünyesine göre ıslah edilecek sanat [illegible] olunacak, yaşa, ilme, din, derslerinde serbest okutulmasını temin edilecektir.

14 — Kadınların aile yuvası kurmaları için tedbirler alınacak ve kadınların hayat [illegible] okumaları ehemmiyet verilecektir.

15 — Adliyemiz [illegible] bünyesine muvafık olan kanunlarla demokratik hak ve adalet tesis edilecektir.

16 — Maliyemiz memleketin bünyesine, [illegible] kabiliyetine göre tanzim edilecek, vatandaş ezilmiyecektir.

17 — Ziraat işlerimizi ıslah edecek toprak kanunu değiştirilecektir. Köylerimizde yol yapılacak ev [illegible] ağaç dikilecek, elektrik [illegible] edilecek, sıhhi evler yaptırılacak binalar diktirilecek [illegible] köylünün istifade yapması temin edilecektir.

18 — [illegible] milletin ve gençlik aleminin ırsu ve teveccüllerine göre bütün [illegible] ıslah ve tanzim edilecek, ferdin hürriyetini, ferdin menfaatini, ahlâ ve matbuat hürriyetini kayıtsız şartsız temin edecektir.

Ey Vatandaş !

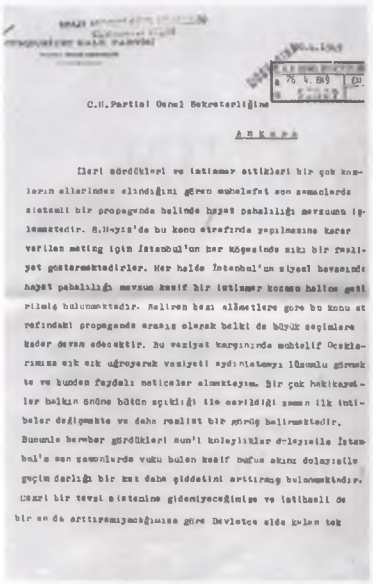
Sana hayat getirecek, seni refah ve saadete kavuşturacak olan (Türk Sosyal Demokrat Partisine) ÜYE YAZIL.

İntihabatta REYİNİ (Türk Sosyal Demokrat) Partisine ver.

Bu parti iktidara gelirse vaitlerini yapacaktır. Seni irtiraptan kurtaracaktır.

Genel Merkez: Fatih, Macunlu civadi sokak No: 22. - İSTANBUL

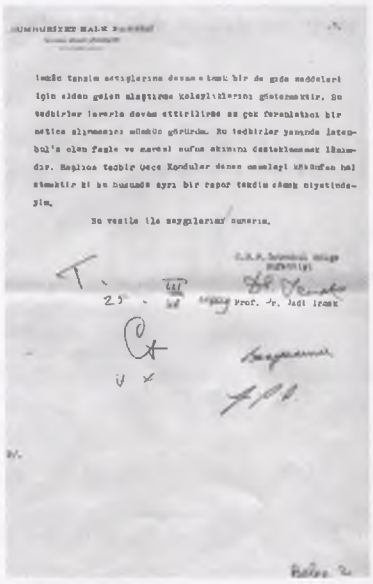
Türk Sosyal Demokrat Partisi lideri
Cemil Alpay

C.H.Partisi Genel Sekreterliğine

ANKARA

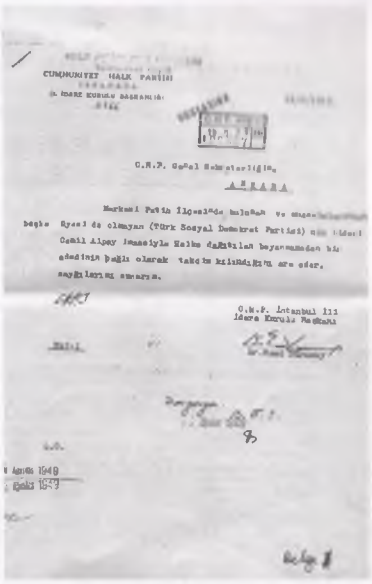
İleri sürdükleri ve iddiamız ettikleri bir çok konuların ellerinden alındığını gören muhalefet son zamanlarda sistemli bir propaganda halinde hayat pahalılığı mevzuunu işlemektedir. B.Meclis'de bu konu etrafında yapılmasına karar verilen miting için İstanbul'un her köşesinde sıkı bir faaliyet göstermektedirler. Her halde İstanbul'un siyasi havasında hayat pahalılığı mevzuu kesif bir iktisadi kokuya haiz görünmüş bulunmaktadır. Kalbren bazı alâmetlere göre bu konu etrafındaki propaganda eğer bir olaysız belki de büyük seçimlere kadar devam edecektir. Bu vaziyet karşısında muhtelif ocaklarımıza sık sık uğrayarak vaziyeti aydınlatmaya ilâmlı görmekte ve bundan faydalı neticeler almaktayım. Bir çok hakikatsizler halkın önüne bütün açıklığı ile serildiği zaman ilk intibâlar değişmekte ve daha realist bir görüş belirmektedir. Bununla beraber gördükleri sun'i kolaylıklar dolayısıyle İstanbul'a son zamanlarda vukû bulan kesif nüfus akını dolayısıyle geçim darlığı bir kat daha şiddetini arttırmış bulunmaktadır. Ücret bir tevsi'e tâbi tutulamıyacağına ve iktisadî de bir an da arttırılamıyacağına göre Devletçe elde kalan tek

İşsiz tahsilin neticelerine devam edecek bir de gıda maddeleri için elden gelen ulaştırma kolaylıklarını göstermektir. Bu tedbirler tevsiyle devam ettirilirse en çok fevkalâdeci bir netice alınmasını mümkün görürüm. Bu tedbirler yanında İstanbul'a olan fanle ve mevsimî nüfus akınını önleyecek tedbirler ihtiyaç vardır. Başlıca tedbir geçici konular dahası mevzuu bahsolan hal şeklinde bir kaç bunlarda ayrı bir rapor tanzim edeceğim diyerek bitirdim.

Bu vesile ile saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Sadi Irmak

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

ANKARA

Merkezi Partin ilgilerde bulunan ve ...
başka siyasi de olmayan (Türk Sosyal Demokrat Partisi) ... lideri Cemil Alpay isimleriyle Halka dağıtılan beyannameden bir adedinin bağlı olarak takdim kılındığını arz eder, saygılarımı sunarım.

C.H.P. İstanbul İli İdare Kurulu Reisliği

Cemil Alpay

İmza

Ağustos 1948
Eylül 1948

doğruysa, 1946 Haziran'ından sonra kurulmuş olmalı. Gaziantep şubesiyse 1948 Kasım'ından önce kapanmış mı acaba?) Asıl ilginç olanı, CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı Dr. Esat Ulusoy'un CHP Genel Sekreterliğine yazdığı 24 Ağustos 1948 tarihli yazının ekindeki TSDP bildirisidir. Bu belge, TSDP lideri sıfatıyla Cemil Alpay'ın adını taşımaktadır. Burada sıralanan isteklerin tümü siyasal ve ekonomik liberalizm doğrultusundadır. Özellikle 13'üncü maddedeki yazı, lisan ve din serbestliği talepleri, eski harflere ve Kürtçeye özgürlük, laikçiliğe de karşı çıkma anlamlarını taşıyor olsa gerektir. Doğrudan doğruya TSDP ile ilgili olmasa da, bu belgelerle aynı dosyada (490 01 440 1822 02) bulunan bir belgeyi de okuyuculara sunmak istiyorum. CHP İstanbul Bölge Müfettişi Prof. Dr. Sadi Irmak 20 Nisan 1949'da CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir raporda, muhalefetin eleştirileri karşısında partinin nasıl savunulması gerektiğine dair düşündüklerini açıklamaktadır.

HASAN İLERİ
TIP DOKTORU
ARAŞTIRMACI YAZAR

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Bekay Emlak İns.ve Tic. A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO

Pulver Kimya A. Ş.

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 • YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

KAYSERİLİ İSMAİL HAKKI'NIN DEĞERLENDİRMESİ

METE TUNCAY

Komintern'in 1920'deki II. kongresinde Türkiye Komünist Partisi temsilcisi olarak konuşan ve Mustafa Suphi'lerin Türkiye'ye gidişinden sonra, Moskova ve Kars antlaşmaları uyarınca 1922'de kapatılıncaya kadar Bakû'deki TKP Teşkilat Bürosu'nun başında bulunan Kayserili İsmail Hakkı'nın, Suphi'lerin öldürülmesinden on ay sonra Dr. Fuat Sabit ve Süleyman Nuri hakkında yaptığı olumsuz değerlendirmeyi sunuyoruz.

Komintern Arşivi'nde bulunan 4 Kasım 1921 tarihli Rusça bir raporun çevirisini aşağıda sunuyoruz. Buna yine TÜSTAV'dan sağladığımız iki belgeden birinin fotokopisini ve ötekinin çevirisini ekledik. Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık ordularına esir düşenlerden Kayserili İsmail Hakkı komünist olmuş ve M. Suphi ile birlikte çalışmıştır. M. Suphi diğer Merkez Komitesi üyeleriyle birlikte Türkiye'ye dönerken, İ. Hakkı Azerbaycan'daki TKP Teşkilat Bürosu'nun başında kalmıştır. Parti arkadaşı Ziynetullah Nuşirevan'ın baldızı Rahime Hanım'la evlenmiştir. 1930'ların sonlarında, onun da Ziynetullah gibi akıl hastalığına tutulduğu (belki de temizliklerden kurtulmak için temaruz ettiği), Rahime Hanım'dan boşandığı ve 1940'lı yıllarda öldüğü biliniyor.

برله شڤز بتون دنيا ايشجيلرى
تورکيا اشتراکيون تشکيلاتنك باکو
قوميتەسى
اعضالق ورقەسى صاحبى
آدى
باباسنك آدى
مملکتى
صنعتى
معاشى
ورقەيه
آدريس

TKP'nin düzenlediği İsmail Hakkı ile ilgili belge

Birleşiniz Bütün Dünya İşçileri
Türkiye İştirakiyun Teşkilatının Bakû Komitesi
Âzâlık varakası sayı *151*
Adı *İsmail Hakkı yoldaş*
Babasının adı *Abdülhalim*
Memleketi *Kayseri*
Sanatı *Muallim*
Maaşı *ruble 118*
Fırkaya girdiği tarih 5 *Kânunuevvel 1918*
Adres *Krasnovodskaya caddesi No 3*
Reis: *Mustafa Suphi*
Kâtip: *Nazmi*
İsmail Hakkı hakkında TKP'nin düzenlediği 2 Ağustos 1936 tarihli belge.
Batum

İ. Hakkı (imzası)

Eski savaş tutsağı İsmail Hakkı

Fon 495, Liste 166, Dosya 102, Sayfa A 22.

3 nüsha.mh.
Gizli.

2.VIII.36.

SONUÇ RAPORU

Türkiye Komünist Partisi

İSMAİL HAKKI: Türk, SSCB'nde kalmış eski savaş tutsağı, Sovyet vatandaşıdır. 1920'de kendi başına RKP(b)'ye girmiştir. 1924'te Kırım parti teşkilatınca KUTV'a gönderilmiştir. 1929'da aynı tavsiye üzerine KUTV'da okuyup kadro dışı okutmanlık kazanmış ve o zamandan 1936 yılına kadar KUTV'da öğretim üyeliği yapmıştır. Moskova'da, Balşaya Bronnaya Sok. 6/A adresinde oturmaktadır.

İSMAİL HAKKI ülkede parti işinde bulunmamış ve sağlık durumu nedeniyle ülkeye gönderilemez. Seksiyonun onun hakkındaki kanısı olumludur.

PARTİ TEMSİLCİSİ Ferdi/İmza/.
PERSONEL ASRAPORTÖRÜ Galeyan / İmza/

İsmail Hakkı'nın raporu

CD25
31-36
472

Genç, yeni örgütlenen her partide, doğuşunun ilk döneminde, faaliyetleri belirlenmiş kesin doğrultuya yönlendirilemediği sürece birçok zorluk ve tereddütler yaşandığı gibi, bizde de, Türkiye Komünist Partisi'nin üyeleri arasında ya sırf şahsi çıkar sağlamak için ya da "yükselmek" ve politik "birey" olmak amacıyla veya var olmuş ya da var olan, kazaya uğramış ya da uğrayan bir partinin temsilcisi iken proletaryanın sınıfsal partisine geçerek kendi ideolojisinin ölümünü ertelemek için gizlice çalışmak isteyen değişik eğilim sahibi kişilere rastlanmaktadır. Partimizin geçmişi olmadığı için şimdi, dolaysız ve ciddi bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu günümüzde teşkilatlanma, partinin çehresini netleştirme, üyeleri, özellikle de yönetim organlarının önemli bir bölümünü ya da tamamını ele geçirme iddiasındaki üyeleri arasında berraklaşma gereği üzerinde sık sık durmak zorunda kalınması, doğum sancılarını ağırlaştırdı.

Partimizde çalışmış ya da çalışmakta olan kimi kişilerin niteliklerini kavrayabilme açısından işbu notu sunma zorunluluğu büyüktür.

Devirmeden ve sınıfsal devrimin zaferinden sonra Azerbaycan'a Türk komünistlerinin başında merhum ve muhterem Suphi yoldaşımız geldi. Oraya vardığında Bakû'de paşaların ve burjuvazinin temsilcisi "ittihatçılardan" oluşan bir "komünist" partisi vardı. Terkibi bakımından bu kadar uygunsuz olması dolayısıyla bu parti dağıtıldı ve üyeleri, doğaldır ki, partiden ihraç edilmiş oldu. Ama ne yazık ki onların birçoğu Azerbaycan KP'nin bazı üye ve temsilcileri nezdinde kazandığı şahsi saygınlık sayesinde tekrar saflarımıza katılmayı başardı. Salih Zeki, Doktor Fuat, Nedim Agâh, Süleyman Nuri ve Yakup işte bunlardandır.

DOKTOR FUAT Moskova'da bulunduğu sürece Sovyet Rusya yönetim organları karşısında her fırsatta yaptığı konuşma ve yazılarında Mustafa Kemal Paşa'nın teşkilatını Sovyet teşkilatı olarak nitelemiş ve savunmuş, Nazirov'u bakanların simgesi olarak tanıtmıştır. Bundan başka, Bakû'de partinin yöneticisi olma heveslerinin gerçekleşmeyeceğini Moskova'da öğrenir öğrenmez, şahsi eğilimlerini savunma vasıtası olabilecek kendi grubunu oluşturma amacıyla partili ve partisiz Türkler arasında karışıklık yaratma faaliyetlerine girişmiştir. Bunun yanı sıra, partimizin birinci kongresinin dağıtılması istemiyle imza toplamada büyük girişkenlik sergilemiştir. Seçilen MK dışında kalanların başında yer almış ve onlar Sovyet makamları, Doğu'da Faaliyet ve Propaganda Sovyeti ve onları iyi tanıyan kimi Azerbaycan partisi üyeleri ve temsilcileri nezdinde partiye karşı iftira ve bozgunculuk yapmaya girişmiştir. Bu "kahramanların" özel bir muhalefet grubu ve fraksiyonu yaratmaları, ulusal komünistlerle ulusal olmayanların artık ayırt edilmeye başlandığı Anadolu'da bile etki göstermiştir.

Doktor Fuad'ın etrafında gruplaşmış olup dağıtılan Bakû teşkilatının önde gelenlerinden biri, Bakû'de Türkiye konsolosu görevini yapmakta olan Yakup'tu. Onun hemen yanında, özel amaçla memuren Türkistan'a gönderdiği Türk subayı Hilmi gelmekteydi. Türk Konsolosluğu'ndan memurlara ve ne olur ne olmaz diye partiye girmiş kişilere bunlar arasında rastlamak normal olay sayılmaktaydı.

Kongrenin dağıtılmasını isteyen Doktor Fuat ve halife onuruna törenler düzenleyen Selahaddin de daha sonra partiden ihraç edilmişlerdir.

Ermenilerle savaş sırasında yoldaşlarımızın Anadolu'ya gitmelerine sert bir şekilde karşı çıkan bu insanlar, bu savaş başarıyla sonuçlandıktan sonra gruplar halinde Anadolu'ya yönelmişler ve her biri yeteneklerine göre değişik askeri ve sivil mevkilere nail olmuşlardır. Doktor Fuat hariç, bugün de onlar Türk Doğu cephesinde ciddi mevkilerde bulunmaktadır.

Şimdi hâlâ çalışmakta olan Süleyman Nuri'nin kimliğine gelelim. Yürüttüğü ihtiyatlı ve gizli ajitasyonla dikkatleri üzerine çeken ve belirli şikâyetlerle uğraşan bu adam, defalarca Anadolu'ya giderek "komünist" paşalara takdim edilmekle ödüllendirilen ve Suphi ile yoldaşlarına karşı düzenlediği kampanyalar sebebiyle kendisine şükranlar sunulan kişidir. MK üyesi olan Süleyman MK'nin başına gelenlerden sonra faaliyetçi rolünü ustalıkla oynamaya devam eden ve partiye ihanet etmiş iki-üç adam vasıtasıyla Anadolu bağlantılarını sürdürmekte, bununla birlikte resmi çevreleri diğer komünistlerin değişik serüvenler peşinde koştuğuna, Kemalistlerin casusları ve İngilizlerin ajanlarından başka bir şey olmadığına ikna etmeye çalışan biridir. Öyle ki, Bakû'de konsolosluk memurlarının ve öğrencilerin ağzından Suphi'ye lanet okunur olmuş ve o, Süleyman Nuri, adları bir daha anılmasın diye, ayrı ayrı her ölen yoldaşa karşı tutum almıştır. Bundan da öte, teşkilatta ölenlerin lanetlendiği bir karar çıkarılmasını sağlamıştır. Teşkilat işleri bürosu kurulduktan sonra, özgül yeteneklerine dayanarak ve işin pek farkında olmayan Abid Alimov yoldaşla birlikte ve onu kolay idare edilen bir araç olarak kullanarak işleri yürütmüştür. Öğrencilere burjuva ruhunu nasıl aşılamaya çalıştığına, toplantılarda komünist görüşlere ters düşen kararları nasıl dayattığına burada ayrıntılı olarak değinmeye gerek olmadığı gibi, parti içindeki birinci tasfiye süresince tam da tasfiye edilmesi icap edenleri memuren nasıl değişik işlere gönderdiğini, hoşuna gitmeyenlere karşı malzeme uydurup, bunları şişirerek, eninde sonunda partiden ihraç edilmelerini nasıl sağladığını belirtmeye de hiç gerek bulunmamaktadır.

En azından bunlar kadar ilginç bir husus da şudur ki, teşkilat için verilmiş 10.000 altın rubleyi kendinde tutmuş, daha sonra ise hiç kimsenin haberi olmadan, kendi kararıyla eski dostu ve nerede ne iş yaptığı Teşkilat işleri bürosunun üyelerince bile hâlâ bilinmeyen Hilmi'ye vermiştir.

4 Kasım 1921

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV

IV. Kitap

CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)

Şubat 2009
ISBN: 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26TL

III. Kitap

GÖÇ VE ÖTESİ

Eylül 2008
ISBN: 978-975-333-221-0
235 sayfa, 18TL

II. Kitap

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

Şubat 2008
ISBN: 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24TL

I. Kitap

BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

Ekim 2007
ISBN: 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS

LİDERLER ÖNDE GİDER